

DENNA SKRIFT handlar om sociala studier av humanvetenskapen. Syftet med sådana studier är bland annat att uppmärksamma humanvetenskapernas position både i samhället och inom universitetet och att undersöka de kognitiva och sociala villkor som formar den humanvetenskapliga kunskapsbildningen. Inspirationen till detta slags studier hämtas från området vetenskapsstudier (science studies). I denna skrift diskuteras vad det betyder att tillämpa några av science studies nyckeltermier och teoretiska utgångspunkter vid studier av humanvetenskapen.

Margareta Hallberg är fil. dr i vetenskapsteori och forskarassistent inom Humanistiska fakultetens forskningsprogram Forskningens villkor vid Göteborgs universitet.

Margareta Hallberg

Symmetri och reflexivitet: Sociala studier av humanvetenskapens villkor

SYMMETRI OCH REFLEXIVITET

Sociala studier av humanvetenskapens villkor

Margareta Hallberg

FORSKNINGENS VILLKOR

Innehåll

Inledning	1
Teoretiska utgångspunkter	3
1 Humaniora och humanvetenskap	7
Humanvetenskap – en första avgränsning	7
Traditionell indelning av vetenskaper	10
Problematisering och reflektion över humanistiska vetenskaper	13
Liten sammanfattning	19
Den humanvetenskapliga kunskapens reflexiva karaktär	20
Humanvetenskaplig forskning	25
Humanioras objekt utan subjekt?	27
Skillnader mellan humaniora och humanvetenskap?	29
Begreppet »människa« ifrågasatt	32
Konsekvenser för humaniorastudier?	36
2 Vetenskapsstudier	38
Vad förenar inom SSK?	38
Vetenskapsstudier och vetenskapsteori	41
Symmetri	43
Relativism	44
Reflexivitet	48
Kontroversstudier	51
Orsaksbegreppet	53
Vetenskapsstudier och kunskapsbegreppet	55
3 Humaniorastudier eller	58
Sociala Studier av Humanvetenskaperna, SSH	58
Vad är humaniorastudier? Beteckningens betydelse	58
Varför SSK för humaniorastudier?	59
Kontroversstudier och humanvetenskap	65
Varför humaniorastudier inom SSK?	67
Symmetri i humaniorastudier	71
Humanvetenskap i praktiken – ett fall för humaniorastudier	75
Varför studera praktiken?	77
Invändningar mot en »praktisk vändning«	79
Vad innebär sociala studier?	81
Det »sociala« som problematik	83
En symmetrisk och reflexiv betraktelse	87
Humaniorastudie av etnologin – en första ideskiss	89

Symmetri och reflexivitet:

Sociala studier av humanvetenskapens villkor

© Margareta Hallberg

Forskningens villkor skriftserie

Redaktion: Lennart Olausson

Grafisk form och sättning: Tomas Jonsson

Satt med Berling och Formata på L^AT_EX sättningsystem

Distribution:

Institutionen för idé- och lärdomshistoria,

Göteborgs universitet

412 98 Göteborg

Tryckning: Risbergs tryckeri, Uddevalla

Göteborg 1997

ISSN 1400-3856

ISBN 91-972552-6-2

Inledning

*Ty all samhällsforskning värd namnet
måste vara filosofisk till sin natur
och all filosofi av värde
måste bejatta sig med frågan
om det mänskliga samhällens natur.*

Peter Winch

DENNA TEXT handlar om humanvetenskapliga studier, och mer precis om det jag vill kalla »sociala studier av humanvetenskapen«. Syftet med sådana studier är bland annat att uppmärksamma humanvetenskapernas position både i samhället och inom universitetet samt att undersöka de kognitiva och sociala villkor som formar den humanvetenskapliga kunskapsbildningen. Mitt intresse för att studera humanvetenskaperna som vetenskap, vilken position de har och hur humanisters forskningsvillkor och vetenskapsideal ser ut, väcktes i samband med att jag tillträdde en tjänst inom forskningsprogrammet *Forskningens villkor* vid humanistiska fakulteten i Göteborg.¹ Programmets målsättning är att studera humanvetenskaplig kunskapsbildning i sin kontext genom samverkan mellan forskare från tre humanistiska ämnen: filosofi, idéhistoria och vetenskapsteori, som är mitt ämne. Forskningen utformas i gemensamma projekt med målsättningen att det interdisciplinära samarbetet skall tillföra ny kunskap om humanvetenskapernas villkor. Den övergripande beteckning som programmet valt för det slags studier vi utför är »humaniorastudier« men mot bakgrund av våra respektive ämnes forskningsstrategier ger vi delvis olika innebörd åt denna term. Jag definierar humaniorastudier som »sociala studier av humanvetenskapen«, lämpligen förkortat

¹ Forskningsprogrammet *Forskningens villkor* inrättades vid humanistiska fakulteten i Göteborg 1992 och själv har jag varit verksam inom det sedan 1994.

SSH.² Denna definition ligger i linje med uppfattningen att ämnet vetenskapsteori är en del av det internationella området vetenskapsstudier, där »forskning om forskning» som inspirerats av senare års utveckling inom kunskaps- eller vetenskapssociologi utförs.³

Utän att föregripa den kommande diskussionen i denna text kan det vara på sin plats med några inledande påpekanden som rör textens karaktär. Å ena sidan är den ett självständigt bidrag som reflekterar ett av flera möjliga vetenskapsteoretiska perspektiv på humanvetenskapen. Å andra sidan har den sin upprinnelse i de många diskussioner som förts inom ramarna för programmet Forskningens villkor. Texten är präglad av ambitionen att förena både likhet och särart i programmets forskningsinriktning. Dessutom har den programmatiska ambitioner, dvs. den vill utarbeta ett forskningsprogram för sociala studier av humanvetenskap.

Båda termerna »social» respektive »humanvetenskap» är föremål för diskussion texten igenom. Att göra sociala studier betyder att utgå från att kunskap har sociala grunder, att all kunskap kan förklaras eller beskrivas i relation till sociala processer och att den som forskar om kunskap placeras kunskapsbildning i ett socialt sammanhang. En av denna texts uppgifter är att diskutera och konkretisera vad detta betyder och vilka implikationerna är. En annan uppgift är att delta i diskussionen om hur humanvetenskap avgränsas. Genom att välja beteckningen »humanvetenskap» i stället för »humaniora» är tanken att fler ämnen än humaniora i klassisk mening skall ges plats. »Humanvetenskapliga studier» inkluderar även delar av samhällsvetenskap och kulturvetenskap liksom kunskapsområdet som är tvärvetenskapligt uppbyggda eller inte enkelt faller på plats inom ett visst område.

²SSH är en gångbar förkortning även internationellt då den på engelska motsvarar »Social Studies of the Humanities».

³Den samtida vetenskapssociologin kallas internationellt för »sociology of scientific knowledge» för att markera dels mot den tidiga kunskapsociologin som utvecklades av bl. a. Karl Mannheim under 1930-talet, och som inte innefattade de exakta vetenskaperna, dels mot den vetenskapsociologi som etablerades av Robert K. Merton från 1930-talet och framåt och som undvek analyser av den vetenskapliga kunskapens innehåll. Den nya kunskaps- och vetenskapsociologin syftar till att inkludera all kunskap i sina forskningsprogram och att analysera kunskapens innehåll. Se David Bloor, 1976 och 1991 för en programmatisk plattform för denna nya »sociology of scientific knowledge» där det starka programmets fyra teser: kausalitet, opartiskhet, symmetri och reflexivitet presenteras.

I kommande kapitel lämnas en del utrymme å jämförelser mellan utgångspunkter och argument bland teoretiker som speciellt uppmärksammat humanvetenskapen, hur de förstått eller konstruerat skillnader mellan olika vetenskapliga områden och också i vilken mån andra aspekter på vetenskapernas eventuella olikheter kan läggas till de som redan framhållits.

Jag reflekterar också över vad det får för konsekvenser för den som *studerar* en vetenskap om den tillhör det humanistiska, naturvetenskapliga eller samhällsvetenskapliga området. Kan all vetenskap studeras på samma sätt oavsett kunskapsobjekt, vetenskapsideal eller självbild? Eller bör exempelvis humanioraforskaren ta särskild hänsyn till att humanistens kunskapsobjekt förstås/konstrueras på annat sätt än naturvetarens? Dessa och liknande frågor väcks bl. a. när kunskaps- och vetenskapsociologins allmänna utgångspunkter tas upp och de kommer fortlöjande att diskuteras i texten.

Teoretiska utgångspunkter

Teoretiskt och metodologiskt har programmet Forskningens villkor olika utgångspunkter. Några projekt knyter främst an till det internationellt välkända och livaktiga »Science and Technology Studies» (STS) eller med en annan term »Sociology of Scientific Knowledge» (SSK)⁴, medan andra är mer orienterade mot filosofiska analyser av praktisk kunskap. Ett visst intresse har också riktats mot Pierre Bourdieus forskningsprogram.⁵ De projekt som inspirerats av STS/SSK har det gemensamt att kontextens betydelse för kunskapsbildning betonas, att vetenskapens praktiska aspekter uppmärksammas och att någon (svag) variant av konstruktivism accepteras.

Redan här stöter vi emellertid på vissa problem då det inte är alldeles självklart vad som menas med vare sig »kontext», »prak-

⁴STS är förkortning för Science, Technology, Society eller ibland för Science and Technology Studies och har kommit att bli den vanligaste beteckningen internationellt för vetenskapsstudier. Ofta förekommer också förkortningen SSK (Sociology of Scientific Knowledge) eller SSS (Social Studies of Science) eller bara Science Studies. Av vana använder jag helst förkortningen SSK eller uttrycket science studies. I detta sammanhang spelar det ingen roll exakt vilken beteckning som används eller hur bokstavskombinationen STS tolkas.

⁵Se t. ex. Pierre Bourdieu, 1990, 1993 och 1996.

tik» eller »konstruktivism« och särskilt inte i interdisciplinära studier. Kontext kan tentativt översättas till sammanhang och förstås som att den humanvetenskapliga kunskapsbildningen sätts in i ett större och vidare sammanhang än en helt och hållet inomakademisk problemlösingsdiskurs.⁶ Intresset för praktiken gestaltas på olika sätt inom olika discipliner och det finns stora skillnader mellan epistemologiska analyser av den praktiska kunskapens natur och mer sociologiskt orienterade studier av vetenskapen som en praktik.⁷ Konstruktivism är en flitigt brukad term med flera olika betydelser. När vi talar om »svag« konstruktivism är det för att markera distans till en typ av konstruktivism som närmast är en idealism.⁸ Jag återkommer till olika betydelser av konstruktivism längre fram i skriften och vill här endast betona att termen i någon tolkning har sin plats inom programmetts olika delprojekt.

Utifrån ett kontextuellt och konstruktivistiskt perspektiv undersöker vi alltså humanisters kunskap, inklusive det vi kallar kunskapens praktiska aspekter, i relation till faktorer utanför själva kunskapsbildningsprocessen. Denna ses som, i olika grad, påverkad av förhållanden som vanligen inte räknas som kunskapsbärande (epistemiska), till exempel sociala och historiska förhållanden av skilda slag: maktaspekter, sociala intressen eller positioner, tidsanda, trender, ideologier eller konkreta händelser. Man kan också uttrycka det så att det som vanligen förstås som en diffus och mindre väsentlig bakgrund till förändringar av tänkandet, i sociala studier lyfts fram som betydelsefulla faktorer i konstruktionen av kunskap.

Likaså antas kunskapsbildningen ske i processer där *hela* människan och inte bara hennes mentala aktiviteter är engagerade. Med andra ord: humanisters erfarenheter, visioner, ideal och känslor formar tillsammans med intellektuella strävanden den kunskap som humanvetenskaperna består av och denna kunskap kan vara så-

⁶För en kritisk diskussion av kontextualism inom historievetenskapen, se *VEST Vol 9*, nr 1 och 4, 1996. Helge Kragh inleder i nr 1, Arne Hessenbruch svarar Kragh i nr 4 där även Kragh svarar Hessenbruch.

⁷Se t. ex. Bengt Molander, 1993 och Allan Janik, 1996, för filosofiskt orienterade analyser av den praktiska kunskapen och Andrew Pickering, 1992, Michael Lynch, 1993 och Pierre Bourdieu, 1990, för sociologiska analyser av vetenskap och praktik.

⁸Se Sergio Simondo, 1996, särskilt kapitel 4: »Exploring Metaphors of Social Construction«.

väl teoretisk och intellektuell som praktisk och moralisk. Att studera humanvetenskap från dessa utgångspunkter betyder att sätta in kunskapen i sitt sammanhang och att se hur kunskap görs i praktiken och av vem.

Så långt programmet Forskningsens villkor. På grund av disciplinära olikheter i forskargruppen och skillnader i synsätt och intressen, betonar vi likväl olika aspekter och orienterar oss mot olika traditioner. Min egen ämnesbakgrund finns i vetenskapsteori och jag har skolats in i ett sätt att tänka om kunskap och forskning som ligger nära STS/SSK, eller vetenskapsstudier som vi vant oss vid att säga på svenska. För min del har det därför varit både utmanande och lockande att närma våra humaniorastudier till SSK.

Ytterligare ett syfte med denna text är alltså att introducera de teoretiska och metodologiska förutsättningarna för sociala studier av humanvetenskaperna. Jag kommer att analysera vad ett närmande mellan studier av naturvetenskaper och humanvetenskaper kan innebära och i vilken mån ett sådant närmande kan berika båda. Det mer långsiktiga målet är att utveckla ett sätt att studera humanvetenskaperna där såväl teoretiskt/metodologiskt orienterade som empiriskt grundade delprojekt kan ingå samt att utföra sådana studier.⁹ I detta sammanhang nöjer jag mig dock med att ställa metod- och teorifrågor i anknytning till vetenskapsforskning i fokus och vill därmed lämna ett bidrag till diskussionen om hur andra ämnen kan och bör studeras. Erfarenheter från SSK eller vetenskapsstudier förs samman med reflektioner över vad studier av humanvetenskapliga discipliner innebär.

Tanken på att forska om humanvetenskap utifrån, i anslutning till, eller rent av på samma sätt som man undersöker naturvetenskap inom SSK, är problematisk. För många humanister är området vetenskapsstudier relativt okänt, och i den mån det över huvud taget är känt har det betraktats som irrelevant för studier av det egna kunskapsområdet. SSK-forskare å sin sida har i regel varit gennutointresserade av att studera humaniora.¹⁰

⁹Vi arbetar just nu med en studie av disciplinen etnologi i Sverige. När den studien är klar måste eventuellt en del av det som jag prövar och påstår i denna text revideras. De begreppsutredande avsnitten samt de som handlar om olika metodologiska problem kan komma att utökas, men i skrivande stund är tanken att denna text skall fungera som en teoretisk introduktion till vår kommande empiriska undersökning.

¹⁰Med några få men väsentliga undantag, som Ingemar Bohlin, 1995, Martin Kusch, 1995 och i viss mån även Steven Shavin & Simon Schaffer, 1985

Dessa påpekanden innebär givetvis inte att humanistiska discipliner inte alls varit föremål för metastudier, eller att SSK skulle betrakta disciplinerna i sig som ointressanta eller som irrelevanta kunskapsområden. Det enda som avses är att den sorts studier som gjorts av humaniora (till exempel av Hans-Georg Gadamer¹¹) inte är *sociala* studier i SSK-anda och att just den sorts sociala studier av vetenskapen som SSK utfört av naturvetenskap och teknik inte riktats mot humanvetenskap. Nyckeltermen för att greppa vad sociala studier i en SSK-anda innebär är *symmetri*; en omdiskuterad metodologisk princip, som ursprungligen formulerades som en av de fyra teser som konstituerade det starka programmet i vetenskapssociologin. Symmetri innebär enligt det starka programmet upphovsman David Bloor att: »the same types of cause would explain, say, true and false beliefs.«¹² Till symmetri återkommer vi längre fram.

Jag menar att humanvetenskap kan studeras empiriskt i en SSK-anda och att SSK också kan påverkas av sådana studier, men jag utför ingen vetenskapsstudie av humaniora. Kanske är det en »ämnes-skada«, kanske är det en fråga om forskarpersonlighet eller stil, men jag kan inte vara lika frimodig som Steven Shapin när han hävdar: »One can either debate the possibility of the sociology of scientific knowledge or one can do it«.¹³ I stället kommer jag att uppehålla mig just vid svårigheter och möjligheter med humaniorastudier i en SSK-anda och undersöka förutsättningarna för ett sådant projekt.

Men vetenskaps/teoretiska/studier har ju i sig syften som går utöver en diskussion av eller försök att komma tillrätta med teori- och metodproblem, t. ex. att få veta något om det område som undersöks och tillföra ny kunskap. I praktiken sammanfaller vanligen intresset att föra diskussionen om teori- och metodfrågor framåt med att få kunskap om ett konkret forskningsområde. Båda berörs också i denna skrift.

¹¹Se Hans-Georg Gadamer, 1975 (1960).

¹²David Bloor, 1991, s. 7. Symmetriessen är omdiskuterad i all vetenskapsforskning och inte minst i kontroversstudier. Bloors verk spelar en avgörande roll för min syn på sociala studier av humanvetenskap och förekommer flitigt i denna text.

¹³Steven Shapin, »History of Science and Its Sociological Reconstructions« 1982, här citerat ur Shapin & Schaffer, 1985.

Kapitel 1

Humaniora och humanvetenskap

Humanvetenskap – en första avgränsning

DET JAG KALLAR sociala studier av humanvetenskapen består av två lika komplexa led; sociala studier respektive humanvetenskap. Det första ledet handlar om metodologin, det andra om kunskapsobjektet och båda kräver sin utläggning.

Låt oss börja med kunskapsobjektet och ställa frågan: vad kan man mena med humanvetenskap? Är det en bra term eller förvillar den mer än belyser? Det beror förstås på vad termen syftar till att fånga. Exakt vad som avses med humanvetenskap är för det första något oklart. Förhållandet mellan olika vetenskaper har upptagit filosofers och andras intresse under mycket lång tid. Förutom en relativt stor enighet om att skillnader finns mellan natur- och humanvetenskapernas objekt, saknas det en gemensam uppfattning om hur man därtöver bäst skiljer vetenskaperna åt eller var man lämpligen placerar in olika discipliner. Som Tore Nordenstam påpekat framstår inte längre humanvetenskapernas område som så enhetligt:

Det är inte längre övertygande att hävda att *alla* humanvetenskaper är förstående till skillnad från de förklarande naturvetenskaperna. Det är inte längre övertygande att karakterisera samtliga humanistiska vetenskaper som genomgående idografiska eller individualiserande eller historiska på det vis som man med fog kunde göra för hundra år sedan.¹

Vissa avgränsningar utgår från exempelvis historiska, sociologiska, administrativa eller filosofiska förhållanden och de kan i många fall accepteras utan vidare problematisering. Men i andra fall kan det

¹Tore Nordenstam, 1993, s. 182.

finnas särskilda syften med att avgränsa humanvetenskaper på vissa sätt och inte på andra, och det kan finnas anledning att t. ex. utmana en tidigare gränsdragning för att konstruera en ny.

Den enkla avgränsning som programmet Forskingens villkor antagit är att ämnen som liknar varandra vad gäller det huvudsakliga forskningsobjektet människan och hennes sociala och kulturella produkter och som problematiserar vad det betyder att studera människan, alla kan sägas tillhöra det humanvetenskapliga området, även om historiska, byråkratiska eller forskningspolitiska beslut placerat olika ämnen vid olika fakulteter. Programmet har således inte begränsat sig till studier av *humaniora* enbart, trots att det inrättats vid en humanistisk fakultet. När vi talar om »humaniorastudier«, vilket vi gör på grund av att programmets internationella namn är »Humanities Studies«, och till och med när vi talar om »humaniora« så begränsar vi oss inte enbart till klassisk humaniora utan innefattar också det som utmärker human- och delar av samhällsvetenskapen. Däremot skiljer vi mellan humanvetenskap i denna mening och ämnen eller forskning inom ämnen som visserligen har människan som objekt men som inte särskilt noterar och problematiserar hennes historiska och sociala situation.

Vårt forskningsområde skulle möjligen bäst motsvaras av tyskans »Geisteswissenschaft« men inte heller den termen är så enhetlig som man kanske tror. I den engelska översättningen av Wilhelm Diltheys *Einleitung in die Geisteswissenschaften* finner vi att »Geisteswissenschaft« översätts med »the human sciences«.² Samtidigt används ofta termen »humaniora« när Geisteswissenschaften åsyftas.³

En rad frågor väcks emellertid i anslutning till försöken att avgränsa kunskapsobjektet humanvetenskap också när det görs inom såpass vida ramar som föreslås här. I humaniorastudier är det den humanvetenskapliga forskningens villkor som analyseras. Dessa villkor är både av intellektuellt och socialt slag, dvs. de handlar såväl om forskargruppers vetenskapsideal, tillvägagångssätt, intressen och kompetenser som om ekonomiska och administrativa förhållanden. Vår målsättning som forskare är att uppmärksamma båda dessa aspekter av forskningens villkor. Förutom någon typ av ad-

ministrativ indelning av vetenskaper, finns också föreställningar om hur vetenskaper liknar respektive skiljer sig åt. Sådana föreställningar som filosofer och andra teoretiker har, är betydelsefulla för hur ämnen legitimeras och hur forskarnas självbild formas. Vi kan med andra ord inte på egen hand definiera det humanvetenskapliga kunskapsområdet om vi är intresserade av att studera både de processer som konstituerar området och får det att framträda som det gör, och de ståndpunkter som humanvetare intar i för deras ämnens centrala frågor.

Det betyder att vi inte kan bortse från den långvariga och problematiska diskussionen om humanvetenskapernas eventuella särart även om vi inte själva förespråkar en hållning framför en annan. Med terminologi hämtad från vetenskapsstudier kan vi inta en *symmetrisk* position i förhållande till olika uppfattningar om vetenskapernas likhet och olikhet, men däremot inte försumma diskussionen. Sådana frågor som spelar stor roll för humanister bör med andra ord också uppta humanioraforskarens intressen. Däremot är vårt syfte ett annat än vetenskapsteoretisk reflektion över humanvetenskapernas grundvalsfrågor.

Om humanvetenskap definieras så som vi föreslog ovan, som ett område som problematiserar människan i hennes sociala och historiska situation infinder sig dock en komplikation. Den som själv betraktar sig som humanist kan inte avstå från att *själv reflektera* över sådana humanvetenskapliga problemställningar som upptagit humanisters och filosofers tänkande under mycket lång tid. I praktiken skulle det innebära ett försvar för en icke-reflekterande forskning. »Humanisten« skulle då inte längre själv vara humanistisk forskare i enlighet med den definition vi givit.

Av detta följer att vi i viss mån måste reflektera över vad som avses med humanistisk vetenskap, i viss mån över förhållandet mellan humaniora och humanvetenskap och i viss mån även avgränsa. Men frågan är alltid *hur* vi reflekterar och avgränsar, inte bara *att* vi gör det. Det väsentliga är ju vad avgränsningen tjänar till och vad vi vill uppnå med den. Jag kommer att vandra fram och tillbaka i denna »praktik av avgränsningar«, och därigenom delta i samtalet om humanvetenskapernas särart, men samtidigt försöka tänja dess gränser.

Vi kommer att beröra det jag kallar en traditionell indelning av vetenskaperna, liksom några, som jag anser vara, särskilt inflytel-

² Wilhelm Dilthey, 1988 (1923).

³ Se Nordenstam, 1993, för ytterligare diskussion.

serika teoretikers sätt att reflektera över humanvetandet och vetenskapsfrågan i humaniora. Vi kommer också att diskutera vad vi menar när vi t.ex. talar om både humaniora och humanvetenskap och ställa frågan om det ur någon aspekt kan vara intressant och/eller väsentligt att skilja mellan dem? Denna fråga har två implikationer: dels om det är väsentligt att skilja mellan humaniora och humanvetenskap på objektsnivå, dels om det är väsentligt på den metodologiska nivån. Kan det vara så att objekten kan vara eller kan konstrueras olika utan att det får konsekvenser för humanioraforskaren som intresserar sig för kunskapsbildningens villkor? Eller betyder eventuella olikheter mellan humaniora och humanvetenskap att de särskilt måste beaktas av den som reflekterar över och studerar kunskapsområden? Dessa frågor är egentligen desamma som kan riktas till hela försöket att närma vetenskapsstudier och humaniorastudier till varandra, alltså huruvida metodologiska utgångspunkter som utarbetats för studier av naturvetenskaperna kan tillämpas också på andra kunskapsområden.

Traditionell indelning av vetenskaper

I (åtminstone) vår del av världen indelas de vetenskapliga huvudområdena vanligen i humanistisk vetenskap eller humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap, främst beroende på objektet: mänskliga, samhälle, natur men också i förhållande till metoder, kunskapsintressen, målsättningar. Gränserna mellan områdena är inte alltid skarpa och inom varje huvudområde är det dessutom möjligt att göra ytterligare avgränsningar. Humanistiska vetenskaper antas syssla med människan som subjekt, dvs. som tänkande, kännande, handlande och kommunicerande varelse och med produkterna av subjektets aktiviteter; konstverk, föremål, skrifter, byggnader etc., alltså det som vanligen kallas kulturella produkter. Intresset för människan som kulturskapare och människan som skapad av kulturen konstituerar de humanistiska vetenskaperna.

Olika discipliner lägger givetvis vikt vid olika aspekter och olika produkter men gemensamt för de humanistiska vetenskaperna är att de sysslar med undersökningar av förhållandet mellan mänskliga och kultur. Även om kunskapsobjekten alltså är olika i olika discipliner, förenas alla som ingår i det humanvetenskapliga fältet av en strävan efter att förstå det mänskliga till skillnad från det

som ligger utanför människan själv som kulturvarelse, t.ex. apor, kemiska processer eller maskiner. Humanvetenskapsens objekt betraktas som *meningsfulla* genom att de härrör från mänsklig aktivitet och de efterfrågar *förståelse*. Klyftan mellan att studera natur och mänskliga finns i ontologiska skillnader mellan naturliga fenomen utan mening och människan, bäraren av mening, och förutsätter olika kunskapsteorier.

Distinktionen mellan ande/natur med vidhängande dikotoma mål, *förstå* i andevetenskapen respektive *förklara* i naturvetenskapen, lyftes på ett karakteristiskt och välbekant sätt fram av Wilhelm Dilthey och flera andra har fört fram liknande uppfattningar.⁴ Dilthey syftade till att *vetenskapliggöra humaniora* till en andevetenskap (Geisteswissenschaft) och menade att »det finns en oundviklig hermeneutisk komponent i vetenskaperna om människan som de andra vetenskaperna saknar«.⁵

Förståelsen skulle ges samma vetenskapliga status som förklaringen: man hade bara rätt att tala om human *vetenskap* om man runt förståelsen kunde bygga upp verklig kunskap. Försöken att vetenskapliggöra humaniora till en humanvetenskap innebär en skarp avgränsning i förhållande till naturvetenskap och samtidigt startskottet för problematiseringen av humanvetenskapernas grundvalsfrågor. Denna problematisering tog först sin utgångspunkt i antingen skilda objekt (som hos Dilthey men också hos Droysen) eller i skilda metoder inom olika vetenskapsområden (Rickert, Casirer, Windelband) och senare även i försöken att bestämma andevetenskaperna i förhållande till deras bildningsuppdrag, specifika kunskapsintressen och praktiska funktioner (Gadamer och Habermas).⁶

Humanvetenskapernas objekt ses vidare vanligen som på något sätt oklara och bärare av en underliggande mening som kan avtäckas

⁴ *The Return Of Grand Theory In The Human Sciences*, diskuterar Quentin Skinner en rad teoretiker som reagerat mot antagandet att naturvetenskapen innebär en adekvat modell för andra discipliner. Han nämner här förutom Dilthey, även Collingwood, den senare Wittgenstein, Hans-Georg Gadamer och Charles Taylor. Se Skinner (ed), 1985, s. 6-7. Se även Georg Henrik von Wright, 1971, för en filosofisk utläggning om förhållandet mellan studier av mänskliga och natur.

⁵ Se uppsatsen av Charles Taylor, »Interpretation and the Sciences of Man« i Taylor, 1985, för denna formulering, och se även Wilhelm Dilthey, 1988 (1923).

⁶ Se Jens Erik Kristensen & Lars-Henrik Schmidt, »Da humaniora ville være videnskab« ur Finn Collin & Simo Köppe (red), 1995, s. 38-53, särskilt s. 50-53.

kas genom analys och tolkning. Just tolkning är den humanvetenskapliga forskningens exemplariska »metod« med vilken vi enligt Clifford Geertz utforskar »how it is that other people's creations can be so utterly their own and so deeply part of us«⁷ och som Charles Taylor definierar på följande sätt:

Interpretation, in the sense relevant to hermeneutics, is an attempt to make clear, to make sense of, an object of study. This object must, therefore, be a text, or a text-analogue, which in some way is confused, incomplete, cloudy, seemingly, contradictory – in one way or another, unclear. The interpretation aims to bring to light an underlying coherence or sense.⁸

Denna till synes enkla avgränsning av de humanistiska vetenskaperna kan beskrivas och problematiseras på mer än ett sätt.⁹ Långt pers egenart och det humanvetenskapliga fältet i sin helhet är precis som det samhällsvetenskapliga splittrat vad gäller synen på specifika metoder och objekt. I viss mån bestäms de olika synsätten av disciplintillhörighet, men också inom samma disciplin förekommer olika uppfattningar. I samband med försöken att vetenskapliggöra humaniora under 1800-talet och betona dess olikhet i förhållande till naturvetenskapen, uppstår också en spänning inom humanvetenskapen själv som kan karakteriseras som en motsättning mellan humaniora har därefter ibland använts som liktydig med humanistisk vetenskap, ibland för att skilja mellan discipliner som strävar efter vetenskaplighet och empiriska metoder (*humanistisk vetenskap*) som *reflekterande bildningsämnen*.

Inte bara humanvetenskapernas egenart har lyfts fram utan även samhällsvetenskaperna har debatterats på liknande sätt. Peter Winchs *The Idea of a Social Science*¹⁰ syftade t. ex. till att markera en skarp skillnad mellan natur- och samhällsvetenskap. Winch

⁷ Clifford Geertz, 1983, s. 54.

⁸ Taylor, 1985, s. 15.

⁹ Se t. ex. Richard Bernstein, 1987, för en diskussion av olikheter mellan den kontinentalt och den angloamerikanska traditionen. Se även Finn Collin & Simo Koppé (red), 1995, Sven Andersson, 1991 för presentation av olika vetenskapsteoretiska traditioner och Tore Nordenstam, 1993.

¹⁰ Peter Winch, 1958 (1990). På svenska, 1994.

hävdade att förståelsen av naturfenomen gestaltas med hjälp av orsaksbegreppet, medan förståelsen av samhällsfenomen använder kategorierna motiv och skäl för handlingar. Den samhällsteori som Winch utformade tog utgångspunkt i Wittgensteins lära om språkspel och han förespråkade själv en förstående samhällsvetenskap. Också Jürgen Habermas har främst intresserat sig för samhällsvetenskapernas situation och placerat handlingsbegreppet i centrum för sina analyser.

Utän att här gå djupare in i debatterna om vetenskapernas olikheter, kan vi konstatera att åtskilliga teoretiker fört fram goda argument mot föreställningen att alla vetenskaper i avgörande händelsen är lika. Likafullt är det intressant att notera att uppfattningarna går isär om vad likheter/skillnader mellan olika vetenskaper betyder, liksom på vilken nivå de är väsentliga.

Problematisering och reflektion över humanistiska vetenskaper

Filosofen som Hans-Georg Gadamer, Paul Ricoeur och även Michel Foucault har problematiserat olikheterna mellan olika vetenskaper på andra sätt och med andra betoningar och åtminstone i vissa fall snarare i syfte att bjuda in naturvetenskaperna till den hermeneutiska cirkeln än att utesluta dem. Gadamer menar att hermeneutik är något mer än bara en vetenskaplig metod eller det särskiljande draget hos en viss grupp vetenskaper:

Hermeneutical reflection fulfills the function that is accomplished in all bringing of something to a conscious awareness. Because it does, it can and must manifest itself in all our modern fields of knowledge, and especially science.¹¹

Hermeneutisk reflektion är således viktig i all vetenskap – men som vi skall se särskilt i samhällsvetenskapen. Gadamers egna reflektioner över vetenskaperna uppehåller sig något vid skillnader mellan humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap så som de kommit att utvecklas under 1900-talet. Metodfixeringen i den moderna vetenskapen innebär ett allvarligt problem genom att den alienerar kunskapen från människan själv. Humaniora är det enda område

¹¹ Hans-Georg Gadamer, 1967, (Translated By G. B. Hess and R. E. Palmer), i Gadamer, 1976, s. 38.

som inte via en specifik metod alienerats från människan utan fortfarande är »easily mediated to the common consciousness«. ¹²

Detta beror enligt Gadamer på att humanioras objekt tillhör det kulturella arvet och den traditionella bildningens område. I de moderna vetenskaperna å andra sidan finns en djupt rotad alienation som de »impose on the natural consciousness and of which we need to be aware.« ¹³ Denna metodologiska alienation får dock mindre konsekvenser för naturvetenskapen än för samhällsvetenskapen. Den sistnämnda kräver hermeneutisk reflektion, »for the methodological alienation to which the social sciences owe their progress is related here to the human-social world as a whole«. ¹⁴

Samhällsvetaren riskerar att bli en social ingenjör genom sina metoder, vilka skiljer honom från det samhälle som han samtidigt tillhör. Den hermeneutiska reflektionens funktion i samhällsvetenskapen är att »preserve us from naive surrender to the experts of social technology.« ¹⁵ Naturvetaren å andra sidan, menar Gadamer, klarar sig utan hermeneutisk reflektion, bortsett från de tillfällen då han »must go before the public«. ¹⁶ Allmänheten, liksom naturvetaren själv när han möter allmänheten, måste reflektera över vetenskapens förhållningssätt och gränser men den naturvetenskaplige forskaren behöver inte relatera varje del i sin forskning till hela verkligheten.

Bortsett från den något föräldrade bild av naturvetenskapen som Gadamer ger uttryck åt, finns här en intressant problematisering av förhållandet mellan humaniora och samhällsvetenskap, som, så som jag tolkar den, bygger på tanken att humaniora i första hand inte handlar om vetenskap utan om bildning och förmedling. Samhällsvetenskapen däremot gör sig vetenskaplig genom sin metod och riskerar därmed att alienera sig från den mänskliga och det samhälle den undersöker.

Andra filosofer som intresserat sig för förhållandet mellan olika vetenskaper har tagit fasta på den metodologiska dikotomin förklara/förstå i syfte att överskrida den. Paul Ricoeur ¹⁷ ifrågasätter

¹²Ibid, s. 40.

¹³Ibid, s. 39.

¹⁴Ibid, s. 40.

¹⁵Ibid, s. 40.

¹⁶Ibid, s. 39-40.

¹⁷Paul Ricoeur, 1988.

dikotomin och argumenterar i stället för en epistemologisk kontinuitet mellan natur- och humanvetenskaper. I polemik med Diltheys kategorisering, menar Ricoeur att förklaringen i humanvetenskaplig forskning inte längre stammar från naturvetenskaperna utan från lingvistik och att tolkning (förståelsen) avlägsnat sig från ett psykologiserande begrepp. Både tolkning och förklaring tillhör humanvetenskaperna och har här (eller kan ha, borde ha) en komplementär och ömsesidig förbindelse i stället för en dualistisk. Strukturanalys och hermeneutik är komplementära storheter, säger Ricoeur, och båda har sitt ursprung i humanvetenskaperna. Ömsesidigheten visar sig i att förståelsen behöver förklaringen genom att förklaringen har en förmedlande roll samtidigt som förklaringen fullbordas genom förståelsen. Förståelsen både föregår, ledsagar och avslutar, och *innesluter* på så sätt förklaringen, men båda behövs.

Genom att ifrågasätta dualismen mellan att förklara och förstå, vill Ricoeur ersätta det han kallar »det brutala antingen-eller« med »en känslig dialektik« där förklaringen och förståelsen ses som på varandra följande moment i en komplicerad process man kan kalla tolkning. Och om det finns en sådan ömsesidig relation får det i sin tur såväl ontologiska som epistemologiska konsekvenser – epistemologiskt så att det finns »både kontinuitet och diskontinuitet mellan naturvetenskap och humanvetenskap«, alltså både metodologiskt släktskap och egenart. Och ontologiskt så att om förklaring och förståelse är ouppslösligt förenade på det epistemologiska planet, »är det inte längre möjligt att upprätthålla en ontologisk dualism med utgångspunkt från en metodologisk dualism«. ¹⁸

I Michel Foucaults *Les mots et les choses* (The Order of Things) diskuteras humanvetenskaperna på ännu ett sätt. Foucault hävdar här att dessa vetenskaper uppstod först när: »man constituted himself in Western culture as both that which must be conceived of and that which is to be known.« ¹⁹ Humanvetenskaperna för Foucault är vetenskaper om den *reflekterande* människan, dvs. människan som lever, talar och producerar, och om det som gör det möjligt för människan att *veta* – vad livet är, vad arbetet är och hur vi talar. Det betyder att discipliner som biologi, ekonomi och

¹⁸Samtliga citat från Ricoeur, 1988, s. 68–69. För en utläggning på svenska om Ricoeurs författarskap, se Bengt Kristensson Uggla, 1994.

¹⁹Michel Foucault, 1970 (1966), s. 345.

lingvistik egentligen inte tillhör humanvetenskaperna – de frågar ju inte efter vad det innebär att veta.

We shall say, therefore, that a »human science« exists, not whether man is in question, but wherever there is analysis – within the dimension proper to the unconscious – of norms, rules, and signifying totalities which unveil to consciousness the conditions of its form and contents. To speak of »sciences of man« in any other case is simply an abuse of language.²⁰

Foucaults konklusion är att »humanvetenskaperna« inte är vetenskaper i strikt mening utan kunskapsområden, men inte på grund av att människan är oreducerbar eller extremt komplicerad utan beroende på att hon genom det moderna epistemet konstituerats som *kunskapsobjekt* och inte som *vetenskapsobjekt*:

Western culture has constituted, under the name of man, a being who, by one and the same interplay of reasons, must be a positive domain of *knowledge* and cannot be an object of *science*.²¹

För att förstå denna åtskillnad mellan objekt för kunskap respektive vetenskap är Foucaults distinktion mellan *comnaissance* och *savoir* som han utvecklade i sin *Vetandets Arkeologi* central. Medan *comnaissance* är det som återfinns i vetenskapen refererar *savoir* till de vetande, erbjuder objekt, begrepp, teman, kognitiva auktoriteter, problem, etc. till ett vetenskapligt område men är inte självvetenskaplig kunskap, *comnaissance*. Foucault föreslår en annan problematik för humanvetenskaperna. Vetenskaper som biologi, ekonomi och lingvistik handlar inte om och riktar sig inte till människan som reflekterande varelse och är därför inte egentliga *humanvetenskaper*. Hit räknar han i stället etnologi och psykoanalys som utmärks av en: »perpetual principle of dissatisfaction, of calling into question, of criticism and contestation of what may seem, in other respects, to be established.«²² Dessa kunskapsområden, som enligt Foucault inte är vetenskaper i strikt mening, är speciellt viktiga för humanvetenskaperna. De har till och med en privilegierad position inom »humanvetandet« då de aldrig kommer i närheten av ett generellt begrepp om människan.

Not only are they able to do without the concept of man, they are also unable to pass through it, for they always address themselves to that which constitutes his outer limits. One may say of both of them what Lévi-Strauss said of ethnology: that they dissolve man.²³

På detta sätt och i relation till humanvetenskaperna är psykoanalysen och etnologin snarare »mot-vetenskaper«. Att de är motvetenskaper betyder inte att de saknar kunskap om människan eller att kunskapen om henne är defekt. Tvärtom så är humanvetandets människokunskap så mycket rikare eftersom den reflekterar över, ifrågasätter och utmanar det som de så kallade humanvetenskaperna tar för givet. Kunskapen om människan kräver ett *självre-flekterande* tillvägagångssätt genom att det subjekt som analyserar människan och hennes produkter också är det subjekt som producerar: det talande, arbetande, levande och reflekterande subjektet. Foucault ger således tydligt uttryck åt humanvetandets reflexiva karaktär och skiljer mellan vetande och vetenskap.

Gadamer och Foucault delar uppfattningen att humanvetenskaperna (eller samhällsvetenskaperna i Gadamers fall men i varje fall vetenskaper som har människan som objekt) av nödvändighet är reflekterande, medan naturvetenskaperna, (i Foucaults fall både naturvetenskaper i strikt mening och de humanvetenskaper som utgår från människan som något biologiskt, naturligt) inte är det. Det finns hos både Foucault och Gadamer en antydd motsättning mellan vetande (eller bildning hos Gadamer) och vetenskaplighet som kommer till uttryck i olika kunskapsområden; humaniora för Gadamer, självreflekterande ämnen för Foucault. Självre-flektionens betydelse för humanistens kunskapsområde visar sig i att det subjekt som analyserar människan och hennes produkter också är det subjekt som producerar dessa analyser. För Foucault är samtidigt »människan« (»man«) ett undflyende och problematiskt begrepp genom att det konstruerats av vetenskaperna om människan. Han hyllar de kunskapsområden som ifrågasätter, ja rent utav upplöser, det begrepp om människan som konstruerats av humanvetenskaperna, och de områden där subjektet blir sitt eget kunskapsproblem.

²⁰Ibid, s. 364–5.

²¹Ibid, s. 366–7.

²²Ibid, s. 373.

²³Ibid, s. 379.

Även om det finns mycket tänkvärt i Foucaults uppfattning om subjektets roll i humanvetenskaperna kan man invända, eller snarare komplettera med, att subjektet blivit ett problem i *all* vetenskap och inte enbart inom områden där subjektiviteten problematiserats. Darwin, Marx och Freud kan anges som tidiga brytpunkter med en mer naiv subjektssyn som därefter följts av alltmer komplexa och teoretiserade kategoriseringar. Den förändrade subjektuppfattningen får konsekvenser för fler områden än de humanistiska. Om forskaren/teoretikern/filosofen själv är ett socialt subjekt som endast i begränsad omfattning kan skåda sig själv, sina motiv, sin tid och sitt samhälle, påverkas inte enbart humanvetenskaperna utan egentligen varje föregivet rationell diskurs.

Och bortom den naiva empirismens föreställning om kunskap som blott en återspeglning av ett sakernas tillstånd som det socialt opåverkade och passiva subjektet mottar, brottas alla vetenskaper med samma problem – vem förutom det producerande, aktiva, arbetande individuella och kollektiva subjektet konstruerar kunskap? Subjektet är alltid och överallt en del i kunskapsproblemet men subjektet är inte detsamma vi en gång trodde. Inte heller naturvetenskaperna är enbart registrerande utan aktivt konstruerande. Kanske tänker sig Foucault att Vetenskaperna inte behöver ett subjekt för att bilda kunskap, eller endast behöver ett förmedlande subjekt mellan natur och teori?

Senare års naturvetenskapliga kunskaps teorier har andra utgångspunkter och har fått stöd för dem genom empirisk forskning. Naturvetenskaperna ses inte längre av alla (någon?) som avkroppsligade, asociala, helt igenom rationella utbildningsverksamheter utan som praktiker där forskare av kött och blod i samverkan och kamp, noterar, registrerar, förhandlar, tolkar, tyder, etc. det som på goda grunder förefaller vara begripligt. Subjektet – det individuella och det kollektiva – delar aktivt i sökandet efter och konstruktionen av kunskap inom alla områden. Det betyder, som jag ser det, att även naturvetenskaperna är potentiellt reflekterande vetenskaper eller kanske snarare att ingen forskare klarar sig utan reflektion – i någon innebörd av termen och i varje fall av och till.

Diskussionen kring subjektets roll i kunskaps sökandet har här inte direkt relaterats till frågan om förhållandet mellan objekt och subjekt, objektiv(ism) och subjektiv(ism) eller huruvida objektivitet är möjlig trots forskningens sociala bundenhet. På sätt och vis är

denna fråga underförstådd som problematik genom att en absolut åskilnad mellan subjekt och objekt inte är vare sig eftersträvsvärd eller möjlig i en självreflekterande praxis. Förhållandet mellan dem har därför inte förlorat i aktualitet och betydelse utan snarare blivit mer komplicerat. Det har sin grund i ett flertal omständigheter där problemet med subjektskategorin bara är en.²⁴ Vad Foucault uppmärksammat är att subjektet – både i sin närvaro och sin frånvaro – blivit ett problem för *vetandet* och som sådant förblir det ett problem vare sig det utestängs från eller inordnas i en diskurs om objektivitet.

Liten sammanfattning

Vi har sett att det finns såväl likheter som skillnader i olika teoretikers sätt att förhålla sig till olika vetenskaper eller former av vetande. Dilthey vill ge förståelsen samma vetenskapliga status som förklaringen. Foucault däremot hävdar att de »egentliga» humanvetenskaperna inte alls är vetenskaper utan snarare en form av vetande. Ricoeur ser en nära samhörighet mellan förklaring och förståelse och betonar vikten av att de uppfattas dialektiskt då det finns såväl kontinuitet som diskontinuitet både mellan och inom natur- och humanvetenskap. För Gadamer är humaniora främst bildning och praktisk kunskap, medan han ser samhällsvetenskapen som hotad av sin metodfixering om den inte blir mer reflekterande. Naturvetenskapen tycks för Gadamer i denna mening vara relativt okomplicerad.

En tanke som återkommer på olika sätt i denna text är att det är synen på naturvetenskaperna som tycks föråldrad och förenklad. Den bygger på en bild av naturvetenskapen som föregår den som givits av SSK. I denna traditionella bild uppfattas naturvetenskaperna som om de speglar en okomplicerad yttervärld och inte som verksamheter som aktivt konstituerar sin kunskap. Märklig är bilden av naturvetaren som en *asocial*, objektiv registerator utan egentlig kontakt med yttervärlden. Gadamer uttrycker uppfattningen

²⁴Vissa andra omständigheter som gjort förhållandet subjekt-objekt mer komplicerat finns snarare på »objekt»-sidan än hos subjektet och utgör huvudfrågan i ovanligt många diskurser om objektivitet. Se Allan Megill (ed), 1994, för flera utmärkta bidrag kring objektivitet och subjektivitet. Se även Thomas F. Gieryn, 1994, för en intressant artikel om objektivitet.

på ett särskilt tillspestat sätt när han föreställer sig att naturvetaren bara behöver reflektera över vetenskapens förhandsantaganden och gränser när han »must go before the public«. Det tycks som om en bild av den socialt isolerade forskaren spökar där naturvetenskapen är satt på piedestal utanför och oberoende av andra sociala institutioner. Denna bild har enligt min mening övertygande ifrågasatts av vetenskapsstudier, både historiskt (som till exempel i Steven Shapins många verk) och i samtiden (till exempel av Harry Collins och Bruno Latour)

Vidare verkar det som om humaniora utan komplikationer har placerats i det humanvetenskapliga fältet. Det vanligaste sättet att förstå humaniora på är troligen just som en del av vetenskaperna om människan. Humanioras objekt har uppfattats som meningsfulla och tolkning som det analytiska redskap som bäst lämpar sig för förståelse av objektet.²⁵ På så sätt har tolkning kommit att spela en särskild roll för humanistens metateoretiska identitet.

Den humanvetenskapliga kunskapens reflexiva karaktär

Vi konstaterade i inledningen att »humanvetenskap« kan innefatta såväl delar av samhällsvetenskapen som klassisk humaniora och att en gemensam nämnare för humanvetenskapliga discipliner är att det mänskliga på något sätt problematiseras. Att avgränsa humanvetenskap på detta sätt kan förefalla något inskränkt men fokuserar några av de aspekter som de senaste århundradena särskilt framhållits av teoretiker inom det humanvetenskapliga området. Vi kan också uttrycka det lite mer utförligt och säga att vi med humanvetenskapliga discipliner menar sådana som har människor, relationer och mänskliga produkter som forskningsobjekt och som särskilt betonar betydelsen av, problematiserar och reflekterar över människan och hennes aktiviteter i världen.

Att »problematisera« människan betyder emellertid inte att göra henne problematisk som forskningsobjekt, utan i stället att utgå från att hon *är* problematisk genom att hennes position, situation och villkor aldrig är entydiga. Den humanvetenskapliga kunskapen, som tar hänsyn till de sammansatta omständigheter under vilka

människan verkar och försöker förverkliga sina mål är därför relativ, relationell och kontextberoende. Vi kan också säga att sådan kunskap är konstruerad, dvs. uppbyggd, formad och tolkad utifrån betraktelser och berättelser som förefaller rimliga i det sammanhang de presenteras. Insikten om kunskapens relativa och konstruerade karaktär innebär emellertid inte att den humanvetenskapliga forskaren kan tro, säga eller göra vad som helst eller att allt går an. Precis som varje annan forskare är hon delaktig i en verksamhet som ytterst får sin legitimitet genom att söka belägg, objektivitet och sanning.

Steven Shapin talar om en paradox i den moderna naturvetenskapen, som jag menar i hög grad återfinns även i humanistiska discipliner, mellan å ena sidan vetenskapen med sin identitet som en objektiv och opartisk verksamhet och å den andra den subjektiva, engagerade och känslotyrdade vardagsvärlden:

This is the paradox: the more a body of knowledge is understood to be objective and disinterested, the more valuable it is as a tool in moral and political action. Conversely, the capacity of a body of knowledge to make valuable contributions to moral and political problems flows from an understanding that it was not produced and evaluated to further particular human interests.²⁶

Denna motsättning mellan olika föreställningsvärldar och ideal ger sig inte enbart till känna i den moderna naturvetenskapen. Shapins tanke att kunskap som uppfattas som objektiv är mer värdefull som redskap för moralskt och politiskt handlande än den som tros främja särskilda intressen, är relevant även i förhållande till humanvetenskaplig forskning. Också här balanserar forskaren mellan att söka i denna mening objektiv kunskap som kan underbygga en kritisk hållning och ge legitimitet åt förändringsprojekt, samtidigt som hon befinner sig i och själv är en del av den känslotyrdade, subjektiva vardagsvärldens krav. I humanvetenskapen är forskaren och hennes kunskapsobjekt i princip ett och detsamma, ett begärande, sökande, meningsskapande och producerande subjekt, om än visualiserat och begreppsliggjort på olika sätt i forskningen respektive vardagen.

När vi studerar den abstrakta människan eller den konkreta individen i hennes sammanhang studerar vi samtidigt oss själva, vilket

²⁵Se t.ex. Gadamers reflektioner över konstverk och filosofiskt-historiska ämnen i Gadamer, 1975 (1960).

²⁶Steven Shapin, 1996, s. 164.

betyder att forskning om människan och hennes värld är reflexiv. Det vi här benämner »det reflexiva« är så att säga ofrånkomligt i den humanvetenskapliga praktiken och därför är också en psykologi om psykologin, litteratur om litteraturen, sociologi om sociologin möjlig och rentav nödvändig. Vi kan alltid reflektera över den kunskap vi har om ett visst objekt, över vår egen position i förhållande till den kunskap vi bygger och över våra begränsningar och fördomar. En biologi om biologin, fysik om fysiken, matematik om matematiken däremot förefaller fullkomligt onödigt och inte heller rimlig – »naturen« själv kan inte reflektera över eller ens kommentera forskningen om den.

Det reflexiva i humanistens kunskapsprocess gör förhållandet mellan subjekt och objekt extra komplicerat. En humanistisk forskare är både subjekt och objekt genom att tillhöra den värld hon utforskar. Subjektiviteten spelar därmed roll för den humanvetenskapliga kunskapsproduktionen. Det kan den förvissat göra även i annan kunskapsproduktion men inom humanvetenskaperna får den en särskild betydelse. När vi studerar andra kulturer, människor och deras produkter lär vi om både de andra och oss själva. Det vi lär om och av andra påverkar alltså oss själva, vilket möjliggör förändring av självinsikten och sin tur bidrar till att vi lär på annat sätt när vår erfarenhet förändrats. Idealt sett *bildar* sig humanisten snarare än *skaffar sig* kunskap. Men samtidigt bildar sig humanisten för att förstå – inte i första hand sig själv, för det finns psykoanalytiska praktiker – utan det *andra*; det främmande, oklara, mångtydiga, dvs. det som är skilt från det omedelbart givna eller subjektivt upplevda och i den meningen kan kallas det objektiva. Förhållandet mellan det objektiva och det subjektiva kräver en särskild uppmärksamhet av den reflexiva humanisten, som inte jämställs subjektivitet med självbekännelse men betraktar sig själv och tänker om sitt eget tänkande och dess förutsättningar och gränser.

Härigenom blir även kunskapsanspråken särskilt delikata. Är den kunskap humanvetaren får om de/vi andra i någon rimlig mening mer trovärdig än den de/vi själva har? På vad grundas en sådan föreställning och hur ser argumenten för dess stöd ut? Vet forskaren mer än den som inte systematiskt undersökt, analyserat eller tolkat? Några har läst mer och möjligen intressantare saker än andra och har tillgång till mer eller mindre avancerad teori och

metod, men andra har upplevt mer och kanske mött intressantare miljöer och människor. Det är inte givet vem som är expert på det i vid mening mänskliga. Att förstå sin omvärld och att förhålla sig till andra kan möjliggöras på flera sätt och det är alltid problematiskt att välja mellan erfarenheter och fastslå vilka som ger trovärdigare kunskap än andra. I Billy Ehns och Barbro Kleins bok *Från erfarenhet till text* finns mycket tankvärt att ta del av. På ett ställe citerar de James Clifford som sagt:

Att forska är pervert: man ska överraska, ifrågasätta och provocera genom att bryta ned det konventionella och främmandegöra det välbekanta.²⁷

Citatet är intressant bl. a. därför att det anger ett *förhållningssätt* som skiljer forskaren från icke-forskaren oberoende av vilka erfarenheter de har och vilka de eventuellt delar. Men det i sig innebär inte med nödvändighet en större eller bättre kunskap. Snarare pekar det mot en verklighetsdistansering och ett brott med vardagsänkandet som ofta förknippas med vetenskap men inte nödvändigtvis med bildning.

En knepighet med humanvetarens kunskap är att om den skall bibehålla sin närhet till vardagens känsloungångemang så gränsar den samtidigt till icke-specialistens och riskerar att upphöra att vara just (vetenskaplig) kunskap. Humanisten som inte bryter med vardagens iakttagelser och journalistens skrivstil, kan visserligen vara bildad men mycket väl få problem med sin forskaridentitet. Om hon å andra sidan distanserar sig från det vardagsnära och skaffar en specialistkunskap så riskerar denna att hanna alltför nära vetenskapens pol med dess objektifierande ideal. Så hur skall vi förstå den humanvetenskapliga kunskapen? Får den sin näring främst från passionens och erfarenhetens värld eller är det just det vetenskapliga förhållningssättet som är dess styrka? Och sker det någon utveckling av humanvetenskaplig kunskap? För att diskutera den här sortens problem kan vi påminna om Shapins paradox ovan: ju mer objektiv och opartisk kunskapen uppfattas vara, desto mer värdefull blir den som ett verktyg för politiskt och moraliskt handlande. Om den humanvetenskapliga kunskapens syfte är att förstå och kommunicera det i vid mening mänskliga, måste den balansera mellan att kunna säga något mer än vad vardagserfarenheten, hur

²⁷ Billy Ehn/Barbro Klein, 1994 s. 45.

upplevelserik och sammansatt den än må vara, ger vid handen och något mindre än vad experter vanligen entydigt fastslår.

Att delta i en humanvetenskaplig praktik är att säga något angeläget om det som angår oss alla och med anspråk på att bli förstådd. Det betyder inte att humanvetaren förblir i det självklara eller uttrycker plattityder, men hennes främsta uppgift tillsammans med kunskapssökandet är vanligen att kommunicera. Det hon kommunicerar kan till och med växla; texter givetvis, men också personer, musik, föremål, konstverk. Kommunikation förutsätter gensvar, dvs. att det som kommuniceras till eller med är närvarande och inbjuds att kommentera. Kommentarens närvaro möjliggör återverkan, motstånd och förändring.

Humanisten *har* därför knappast kunskap på samma sätt som vetenskapsaren som gjort en undersökning av variabler, testat en hypotes eller utfört ett experiment. Den som har kunskap i denna mening kan förklara, informera, sprida, försöka lägga till rätta. Humanvetarens kunskap är av ett mer undflyende slag. Det betyder inte att den är mer präglad av sociala förhållanden än annan kunskap, inte heller att den är mer ideologisk eller mindre sann. All kunskap delar osäkerhetens villkor och är föränderlig. Men den humanvetenskapliga kunskapen är svår (omöjlig?) att skilja från den mänskliga erfarenheten och har ett annat användningsområde än annan vetenskaplig kunskap.²⁸

Genom att dess syfte i första hand är förstående och kommunikativt så blir kravet på exaktitet inte lika stort. Humanistens kunskap kan ses som en stillsam protest mot idén, eller snarare en påminnelse om, att människans försök att begripa, forma och besluta är oändligt mycket mer komplicerade än vad som kan fångas av en undersökning som *visar* det ena eller andra. Även om det är befogat att misstro »holism« som kan uppfattas som något alltför pretentiöst och vagt i konturerna, så finns det likafullt någonting tilltalande i att den motsätter sig det atomistiska, reducerbara, enkla. På så sätt skiljer sig, åtminstone idealt sett, humanvetenskaplig verksamhet från annan.

I denna diskussion av den humanvetenskapliga kunskapens flexibla karaktär har förhållandet mellan vardagsvärlden och forsk-

ningen fungerat som *en* utgångspunkt. Shapins s. k. paradox ledde tankarna åt detta håll. Paradoxen förutsätter en klyvning mellan det objektiva och det subjektiva, som Shapin själv inte alls ser som en filosofiskt hållbar position men framhåller som den moderna vetenskapens självbild. Genom att ta klyvningen för given riskerar man dock att upprätthålla och förstärka den, snarare än att göra den till föremål för studier och reflektion. Det är med andra ord alltför förenklat att ställa vetenskapligt tänkande och vardagligt kännande mot varandra, liksom att ta vissa skillnader mellan dem för givna, om man inte samtidigt beaktar att just en sådan positionering utgår från en idealbild. Däremot kan en konstruerad motsats som denna fungera väl som utgångspunkt för reflektion och problematisering. Den kan ge profil åt humanioraforskarens egen forskning genom att få henne att ställa frågor till sitt kunskapsområde som en problematisering av distinktionen ger upphov till. Kanske visar det sig att forskarna i den vetenskap som undersöks inte själva accepterar bodelningen mellan vetenskaplig objektivitet och vardaglig subjektivitet. De kanske ser sig som känslomässigt och politiskt engagerade forskare, eller varför inte som oengagerade vardagssubjekt utan den spontanitet och känsla som klyvningen föreskriver. Kanske uppfattar sig den vetenskap som undersöks inte alls, eller endast i ringa grad, som placerad i en konflikt mellan forskningens och icke-forskningens ideal. Dessa och liknande funderingar tillhör humanioraforskarens självreflexiva repertoir och medverkar i formuleringen av hennes forskningsfrågor.

Humanvetenskaplig forskning

Likväl, som forskare är humanisten delaktig i ett kollektivt handlande och tänkande, vars villkor formas av de krav som vetenskapen som institution ställer. Det gäller att goda spelets regler och att spela väl, vilket, något dogmatiskt, bland annat betyder att forskaren aldrig är fri såsom konsträren och aldrig kan resa samma krav som denna på att varje utsaga om världen är vetenskaplig (konstnärlig). Att vara forskare är att visserligen erkänna förekomsten av paradoxen mellan den vetenskapliga hållningen och det vardagliga engagemanget men att samtidigt välja vetenskapens sida. Det vetenskapliga sam- och tilltalet försiggår i en kontext som är skild från en icke-vetenskaplig och de frågor, problemen, och argument

²⁸Se t. ex. Ullrike Felt, Helga Nowotny, Klaus Taschwer, 1995, särskilt kapitel 6: »Die Sozial- Und Geisteswissenschaften« för liknande uppfattningar.

som ställs och formuleras i den vetenskapliga kontexten förtjänar att tas på allvar i denna. Konkret kan det bl. a. betyda att ta del av debatter som kan förefalla esoteriska, triviala eller akademiska men som fångar det akademiker gör: uttrycker sig, ställer problem, tvivlar, argumenterar och tror.

Humanvetenskap är ur dessa aspekter inte så skild från annan forskningsverksamhet som man ibland föreställer sig. De forskningsvillkor humanisten delar med andra forskare, liksom de hon eventuellt är ensam om, kan studeras och undersökas på liknande sätt som andra kunskapsområden och det är i detta sammanhang som fältet vetenskapsstudier blir en intressant följeslagare.

Mina resonemang bygger på antagandet att *alla vetenskaper* ur vissa centrala aspekter har tillräckligt mycket gemensamt för att man skall kunna studera dem på samma sätt, även om de skiljer sig åt vad gäller sådant som kunskapsobjekt, metodpreferenser och vetenskapsideal. Det som förener kan tentativt beskrivas som så: alla vetenskaper är sociala institutioner eller praktiker där själva kunskapsökandet betraktas som motorn, oavsett mot vilket objekt det är riktat, hur sökandet efter kunskap görs, om kunskapen visar sig vara sann eller ej, under vilka förhållanden det sker eller vem det är som söker kunskap. Områden där man inte primärt söker kunskap utan i stället främst ägnar sig åt att t. ex. utveckla och sälja produkter, underhålla, planera, vårda eller agitera faller utanför det som här avses med vetenskap även om givetvis allt detta och en hel del därtill kan ingå i vetenskapliga verksamheter.

Trots att min grunduppfattning således är den att all vetenskap uppvisar vissa centrala likheter, går det inte att helt bortse från den långvariga debatt om vetenskapernas särdrag som präglat vetenskapsteorin. Därför har jag ägnat utrymme åt att presentera några av de vanligt förekommande uppfattningarna om det humanvetenskapliga fältet med utgångspunkt i några filosofiska texter. Syftet var att visa att filosofer som intresserat sig för humanvetenskaperna visserligen varit eniga om att dessa skiljer sig från naturvetenskaperna men inte alltid hur, att humaniora vanligen ses som en del av humanvetenskaperna och att eventuella skillnader mellan dessa områden sällan tagits upp, samt att synen på *naturvetenskaperna* bland dessa tänkare har stora likheter med den som *föregår* SSK och som enligt vetenskapsstudiers och min egen uppfattning är förlagd.

Jag vill avrunda diskussionen om humanvetenskaperna med att fundera över förhållandet mellan humaniora och humanvetenskap på ett litet annorlunda sätt. Motivet till det finns i SSK:s uppmaningar att ifrågasätta det som tas för givet och i synnerhet sådant som bygger på normativa föreställningar och idealbilder. Syftet är alltså inte att försöka (åter-)upprätta kunskapsteoretiska skillnader mellan humaniora och humanvetenskap utan att se om förgivet-tagna likheter i viss mån kan utmanas och ifrågasättas. Kunskaps-teoretiskt sett, där också metodval ingår, kan det i både humaniora och humanvetenskap förekomma såväl förstående som förklarande ambitioner, såväl »skäl« som »orsaker«, kvalitativa som kvantitativa projekt, och avsevärda likheter vad gäller syften och mål. Att problematisera eventuella skillnader mellan dem kan möjligen motiveras utifrån andra grunder, som t. ex. politiska eller moraliska, men här handlar det snarast om att upprätta en distans till det som många humanvetare betraktar som självklart.

Humanioras objekt utan subjekt?

En vanligt förekommande uppfattning är att humaniora är ett område i huvudsak upptaget med det »människliga« och därför också en »humanvetenskap«. Förslagsvis kan många av humanioras objekt förstås på annat sätt och konstrueras annorlunda än objekten i vetenskaperna om människan. Humaniora är nämligen också ett område upptaget av studier av texter och artefakter. Åtminstone sedan genombrottet för strukturalistiskt tänkande i humanistiska vetenskaper har ett utrymme skapats för ett annat slags analyser än de som utgår från relevansen av människans subjektiva verklighetsuppfattning, som syftar till att finna motiven eller intentionerna bakom en text och har en psykologisk hermeneutik som målsättning eller som domineras av ett historiskt perspektiv. I humaniora finns alltså ett *utrymme* för teoretiskt arbete som är *mindre* orienterat mot kulturella produkter som uttryck för det mänskliga subjektet – hennes självförståelse, relationer och begär – och *mer* mot kulturella produkter som uttryck för kollektivt skapande eller mot »produkten/texten själv«. Stephen Greenblatt har t. ex. kallat kulturella produkter för »signs of contingent social practices«. ²⁹ Paul

²⁹Se Stephen Greenblatt, 1988, s. 5.

Ricoeur talar om »texten själv«, Roland Barthes om »författarens död«. Litteraturteoretiker har de senaste decennierna ägnat stort intresse åt intertextualitet. Vissa konstruktivistier förmekar yttervärldens existens eller i varje fall dess betydelse för våra föreställningar. Och i strukturalismens och poststrukturalismens efterföljd har subjektet dödförklarats många gånger om. Så ser diskussionen ut. Men vad betyder den och hur kan den förstås i förhållande till humanvetandet? Är den rimlig även i diskurser där människan själv, den levande, producerande, talande människan är kunskapsobjekt? Eller finns det här en möjlig skillnad mellan vetandet om konsten och kulturen och vetandet om människan?

En målning, en litterär text, en pjäs, en skulptur, ett fotografi måste kanske inte förstås som ett meddelande från konstnären som skall avkodas, eller tolkas i mottagarens upplevelse, utan snarare som spår eller tecken på kollektiva processer, och bestående av en mångfald betydelse? Konst kanske kan vara det som uttrycker sig genom konstnären, snarare än tvärtom. Författaren vill kanske ingenting alls med sin text, eller i varje fall många saker och inte nödvändigtvis det som en psykologisk tolkning ger vid handen. En text kan vara ironisk, skämtsam eller experimentell och sålunda mångtydig och inte uttryck för en enda vilja eller tanke. Textens eller verkets mening kanske skapas av mottagarens kontext snarare än av författarens – i varje fall *också* av mottagarens.

Den här sortens funderingar anser jag vara relevanta för många objekt inom humaniora. Texter, artefakter, dokument och redan föreliggande tolkningar tillhör humanistens objektrepertoar. Åtskilliga humanister har texter och ting som primära forskningsobjekt och konfronteras sällan direkt med människan bakom. Även om humanisten upprättat en dialog med texten eller konstverket som mänskliga tecken, och i denna mening ser sitt objekt som subjekt, är hon många gånger mindre upptagen med det levande, talande och begärande subjektet än psykologen som intervjuar, omvårdnadsforskaren som står öga mot öga med patienten eller sociologen som utforskar våld eller arbetslöshet. Texter gör sällan motstånd mot tolkningar, blir inte sårade, inte smickrade av uppmärksamhet, ställer inga förväntningar på forskaren – åtminstone inte på samma sätt som personer. Att göra våld mot en text är inte det samma som att göra våld mot en människa. Att misstolka en text kan vara tecken på dåligt utfört akademiskt arbete men att missförstå en

person eller en social process kan sära känslor och negativt påverka ett händelseförlopp.

Alltså är det enligt min mening intressant att lyfta fram aspekter på förhållandet mellan humaniora och humanvetenskap som något drar dem isär. Forskning på människor, och i vissa fall djur, ger upphov till moraliska problem av annat slag än forskning där det levande inte är närvarande och det verkar väsentligt att lyfta fram denna etiska problematik och reflektera över den i förhållande till olika slags humanvetenskap. Också politiska spänningar kan finnas och humaniora och humanvetenskap delar inte med nödvändighet vare sig samma problem eller samma potentiella kraft.

Skillnader mellan humaniora och humanvetenskap?

Det som framträder är *en skillnad mellan personer och andra objekt* som inte så mycket är en kunskapssteoretisk fråga som en moralisk. Annorlunda uttryckt: både människan och naturen, både mänskliga produkter och tekniska artefakter, både tankar och materia kan såväl tolkas som förklaras men levande personer kräver dessutom erkännande och medkänsla av forskaren i en moralisk mening. Överfört till de olika vetenskaperna är argumentet här att humanioras (i klassisk mening) objekt i många fall *bryr sig mindre* om vad man gör med det än humanvetenskapens.

Detta får, föreställer jag mig, bl. a. konsekvenser för reflektions betydelse i respektive område. I båda innebär det reflekterande förhållningssättet att forskaren ställer sig frågor i relation till sitt objekt – är metoden motiverad? teorin intressant? tolkningen rimlig? Var står jag själv och vad utgår jag ifrån när jag betraktar och tyder objektet? I »vetenskaperna om de kulturella produkterna« är en sådan reflektion ofta tillräcklig och har karaktären av att vara ett teoretiskt problem som är nog så väsentligt för forsknings kvaliteten. I »vetenskaperna om människan« måste reflektionen dessutom alltid innefatta ansvaret för den Andre,³⁰ hennes känslor, förväntningar, integritet och värdighet. Den Andre, och mötet med hennes blick, ansikte och livssituation gör reflektionen över *mina* handlingar till ett moraliskt-praktiskt problem som jag som forskare inte kan väja för.

³⁰Se Emmanuel Levinas, 1988 för utläggning om ansvaret för den andre.

På ett annat sätt och med andra implikationer kan vi även fundera över humaniora som något skilt från »vetenskaperna om människan« med hjälp av vissa av Foucaults idéer. Hans analys av förhållandet mellan vetande och vetenskap kan appliceras på förhållandet mellan bildning och kunskap. Det finns, säger han, »vetanden som är oberoende av vetenskaperna (...), men det finns inte något vetande utan definierad diskursiv praktik; och all diskursiv praktik kan definieras genom det vetande den utformar«. ³¹ Vetandet måste alltså inte ge upphov till vetenskap, men för att en vetenskap skall kunna bildas måste det finnas vetande. Analogt skulle man kunna tänka sig att humanvetenskaperna förutsätter ett humanvetande; »en mängd element, regelbundet utformade av en diskursiv praktik, (...) där subjektet kan ta position för att tala om de objekt det har att göra med i sin framställning.« ³² Detta humanvetande kunde vara ett område format av erfarenhet av och reflektion över vad det betyder att vara människa och leva, producera, tänka, men inte själv forma en humanvetenskap. Inte heller följer att humanvetandet måste följas av en human *vetenskap*.

Likasa kan det hävdas att vissa likheter med naturvetenskaperna, åtminstone så som de förstås inom delar av vetenskapsstudiefältet, intressant nog framträder när humaniora ur vissa aspekter skiljs från humanvetenskap. Bland somliga vetenskapsbiologer, ses naturvetenskaperna som områden som inte primärt studerar naturen, utan snarare texter, begrepp, dokument, diagram, bilder, testresultat, idéer, analogier, teorier, dvs. de studerar konstruerade objekt. Också humanisten sysslar med konstruerade objekt; föremål, bilder, idétraditioner, rekonstruerade handlingar, avlägsna livsöden, symboler och berättelser. En likhet mellan naturvetenskap och humaniora är med detta synsätt att båda studerar objekt som (med vissa givna undantag som levande varelser) inte reagerar med känslor. Human- eller samhällsvetaren å andra sidan ställs ofta inför forskningsproblemen i direktkontakt med människor. Det betyder förstås inte att inte också samhällsvetarens objekt är konstruerade; ingen vetenskap kan undvåra konstruktioner och klassifikationer. Men de konstruerade objekten här är i rörelse; de agerar, reagerar och interagerar, de svarar, förändras, överraskar.

³¹ Michel Foucault, 1972, s. 203.

³² Tankarna om »humanvetandet« är mina men citaten från Foucault, 1970, s. 203.

En skillnad mellan olika vetenskaper, eller mellan olika forskningsprogram inom en och samma vetenskap, finns enligt detta sätt att se mellan dem som forskar på/om levande objekt, dvs. både människor och djur, och dem som forskar på/om artefakter.

Ricoeur säger att »Ingenting har mer skadat teorin om förståelsen än att den identifierats med förståelsen av den andre («l'autre»), vilken är en central tanke hos Dilthey. Som om förståelsen handlade om att förstå ett främmande psyke bakom texten.« ³³ Om Ricoeur har rätt kan hans iakttagelse vara högst relevant för texter och andra kulturella produkter men knappast för personer. I studier där människor och i viss utsträckning andra levande och kännande varelser ingår kan man inte tänka bort närvaron och förståelsen av den andre, även om förståelsen kan handla om mer och annat än »att förstå ett främmande psyke bakom texten«. Humanvetenskap är ur dessa aspekter mycket mer komplex än vad som ryms i den epistemologiska distinktionen förstå/förklara och humaniora är, något tillspetsat, det minst direkt människouptagna kunskapsområdet av existerande humanvetenskapliga discipliner.

Om vi nu tillåter oss att reflektera över skillnader mellan olika vetenskaper på detta sätt, bör vi ändå fråga oss vart det leder. Gör vi inte i själva verket ett försök att befästa distinktionen mellan kultur och natur om än via en annorlunda ordning? Måste man med andra ord inte forska på annat sätt om objektet är av olika karaktär? Med större försiktighet, empati och förståelse som mål om det som reagerar med känslor är i fokus, och mindre av detta om objektet inte reagerar? Det tycks som om vårt försök till åtskillande mellan olika slags humanvetenskaper leder tillbaka till grundfrågan om de epistemologiska konsekvenserna av objektens likhet. Har vi då vunnit något på att konstruera nya skillnader?

För det första är det väsentligt att understryka att det inte handlar om nya distinktioner mellan humaniora och humanvetenskap som discipliner – vi vet att gränser mellan discipliner är godtyckliga och att också humanvetenskapen studerar »tysta objekt som inte kräver medkänsla« liksom att humaniora ägnar sig åt levande författare, musiker och andra konstnärer. För det andra kan också personer, sociala grupper, samhällsklasser ses som konstruerade i och genom sociala processer och diskurser och studeras som så-

³³ Paul Ricoeur, »Förklara och förstå« ur Ricoeur, 1988, s. 77.

dana. Inte heller motiverar skillnader i hur man reflekterar eller förhåller sig till sin forskning en absolut åtskillnad mellan olika discipliner – det är snarare fråga om betoning och vad reflektionen måste omfatta som kan variera.

Men genom att fundera över förhållandet mellan humaniora och humanvetenskap i relation till objektens status deltar vi i och utför en form av *humanistisk själreflektion*, som riktar uppmärksamheten mot sådant vi ofta tar för givet. Därigenom öppnas också möjligheten för funderingar som leder från kunskapsteoretiska till etiska grundningsproblemen när det gäller olika vetenskaper. Med denna syn kommer skillnader mellan olika vetenskaper inte främst att handla om förklaring *eller* förståelse, analys *eller* tolkning, kunskap *eller* bildning. Inte heller kommer olika discipliner att placeras på vardera sidan om *eller*. All vetenskap blandar detta. Men det finns någonting mycket komplicerat i *all* forskning på/om/över det levande och kännande som kanske inte skall blandas samman med det som uttrycker sig i konst eller teoretiskt vetande.

Som forskare om humanvetenskapliga discipliner och deras kognitiva och sociala villkor är det enligt min mening inte alls nödvändigt att försöka fastslå vilka skillnader och likheter som föreligger eller att säga något bestämt om disciplinernas gränser eller status. Däremot är det teoretiskt stimulerande att formulera överraskande frågor som kan utvecklas vidare i olika projekt. För humaniorastudierna del är det uppriskande om det finns, eller kan konstrueras, spänningar inom det humanvetenskapliga fältet. Det möjliggör för forskaren att välja något djävare strategier och motiverar empiriska studier av discipliner.

Begreppet »människa« ifrågasatt

En annan samtida tendens som har viss betydelse för hur vi ser på humanvetenskapen är den problematisering av begreppet människa som den akademiska kursen påbörjat – och försökt komma bortom. Foucault är väl den som i första hand skall bannas eller hyllas för detta genom sitt påstående att »man is an invention of recent date and one perhaps nearing its end«.³⁴ Men det finns förstås flera andra.³⁵

³⁴Foucault, 1970, s. 387.

³⁵Här kan nämnas Jacques Derrida och särskilt hans »The Ends of Man« i Derrida, 1982. Se också Bill Martin, 1995 och flera exempel i det här på följande

Många humanister och samhällsvetare påpekar idag vikten av att omvärdera kategorin »människa«. Denna kategori sägs ofta mot-svara upplysningsfilosofins normativa idealbild av den rationella människan; vit, välutbildad, västerländsk, medelklass, medelålders, man och tycks utesluta majoriteten av jordens befolkning både vad gäller ras, utbildning, etnicitet, klass, ålder och kön. Multikulturalism, post-kolonialism, kontroverser över »kanon«, andra-andra och splittrade identiteter – här kan man inte längre tala om det »gemensamt mänskliga« utan att blunda för den massiva kritik som riktas mot den västerländska trosvissheten och utan att ignorera betydelsen av de frågor om makt och underordning som ställs i denna kritiska kontext.³⁶ Debatten om det moderna och dess kris har pågått länge och engagerat många teoretiker inom de flesta områden.

Men traditionella begrepp om människan utmanas också från så kallade »post-humana« företeelser och debatter som ifrågasätter och problematiserar var gränsen går mellan människa-maskin, människa-djur, kvinna-man, vuxen-barn, personlighet-rollspel, givet-konstruerat, mänskliga-människa. Debatterna kretsar kring artificiell intelligens, virtuella verkligheter, organtransplantation, genmanipulation, plastikkirurgi, reproduktionsteknologier, pedofili, multipel personlighet³⁷ och på senare tid även s.k. lyckopiller, dvs. Prozac, och dessas förmåga att omdana personligheter. Även argumenten för djurens rättigheter hamnar ofta i gränslandet mellan försvar och ifrågasättande av det unikt humana, antingen genom att tilldela (vissa) djur »mänskliga« rättigheter eller genom att inte tilldela människan några *specifika* rättigheter.

Inom den samtida feminismen förs likaså en debatt kring arbeten som ifrågasätter det »uppenbara«. Donna Haraway och Judith Butler utmanar med sina texter inte bara traditionella föreställningar om könen men också det vi traditionellt tar för givet som människans gränser – som könsvarelse och som människa i allmänhet. Haraways uppsats från 1985 kallad »A Cyborg Manifesto« ger en o-ortodox analys av vetenskap och teknologi där cyborggen introduceras som en hybrid av maskin och organism.³⁸ Därefter har Haraway i flera sammanhang återkommit till modernitetens

³⁶Se t. ex. Charles Taylor, 1994 för en seriös diskussion av såväl försvaret för som kritiken av identitetspolitikens problem.

³⁷För en intressant diskussion av detta, se Ian Hacking, 1995.

³⁸Donna Haraway, 1992.

förkärlek för konstruerade och artificiella gränser.³⁹ Butler har presenterat en feministisk teori utan en föreställning om ett givet biologiskt kön, där i stället såväl kön som genus ses som effekter av en normativ diskurs där den »självlklara« normen är den heterosexuella förbindelsen.⁴⁰ I dessa och liknande skrifter är vi långt från föreställningen om det stabila cartesianska subjekt som en gång bidrog till humanvetenskapernas födelse. Likaså har humanismens försvar för det mänskliga fått sig åtskilliga törnar.

Det science fiction-artade hos somliga argument kan kanske förefalla alltför abstrakt och teoretiskt konstruerat för att uppfattas som seriöst eller verkligt betydelsefullt, men jag tror att det är att underskatta både kraften i argumenten och det nära förhållande mellan vision och verklighet som posthumanisterna ger röst åt. Ur många aspekter lever grupper av människor under villkor som rimligen inte kan kallas humana, samtidigt som kel- och husdjur har egna doktorer, butiker och skönhetsssalonger. Åtskilliga människor möter hot eller möjligheter som för bara några decennier sedan endast fanns i hisnande framtidskildringar eller action-filmer. Exempel, om de behövs, kan vara allt ifrån folkmord och etnisk rensning till surrogatnödar eller tänkande maskiner och djur som organ-donatorer när människan behöver repareras. Jean-François Lyotard har formulerat frågan: »What shall we call human in humans?«⁴¹ och den tycks mig svår att undkomma för »vetenskaperna om människan«. Att ifrågasätta, eller i varje fall fråga efter, gränserna mellan människa och djur, människa och maskin, människa och människa, och särskilt vad det betyder att dra gränserna så som vi gör, är just att fråga vad det är, eller vad det innebär, att vara människa.

Även om det kan finnas en fara i denna nya kritik av humanismen, som bl. a. visar sig i tvivlet på människans möjligheter att någonsin befria sig från sitt förlutna och att utöva motstånd mot omständigheternas makt, har kritiken åtskilliga uttolkare. Och även om en mer traditionell diskurs ställer frågan varifrån kraften att förändra människans villkor skall hämtas om inte från de humanistiska idealen – hur utopiska de än kan tyckas – så har post-humanisterna ifrågasatt denna möjlighet. Som diskursiv förreteelse existerar därför det post-humana i samma utsträckning som det post-moderna;

³⁹Se t. ex. Donna Haraway, 1997.

⁴⁰Judith Butler, 1990, och 1993.

⁴¹Jean-François Lyotard, 1991.

förvisso ifrågasatt, förnekad, kritiserat men inte utan betydelse i samtidens dialoger.

När vi sneglar på vetenskaps- och teknikstudier vad gäller denna debatt är det väl föga överraskande att åtminstone några teoretiker även här engagerat sig i den. Donna Haraway som nämndes ovan är en av dem, liksom Bruno Latour, Michel Callon,⁴² Lynda Birke⁴³ och även andra mindre omtalade.⁴⁴ Latour vill upphäva *a priori*-distinktionen mellan samhälle och natur, vilket är ett ganska djärvt försök att utvidga symmetriprincipen inom vetenskapssociologin, till att omfatta andra dualismer och uppdelningar än sann och falsk kunskap.⁴⁵ I detta sammanhang är det intressantaste att Latour m. fl. tilldelar naturens objekt mening. Mikrober introduceras som nya sociala aktörer, en maskin har roller att spela, musslor förstås som varelser med målsättningar⁴⁶ och tekniska artefakter tilldelas en reflekterande förmåga.⁴⁷

Den posthumana debatten – som vi här endast snuddat vid för att ge en antydning om att också det mänskliga har blivit ett teoretiskt problem i studier av människan – tillsammans med möjligheterna att se humanioras objekt som texter och artefakter i sig utan en nödvändig inneböende mening, gör på sätt och vis humaniorastudier i en SSK-anda mindre problematiska.

Så mycket på så många sätt sägs om »människan« att det inte är helt självklart att tänka henne som ett enhetligt och absolut anorlunda andra vetenskapsobjekt. Vetenskapen om människan är ett sammansatt företag där diskursiva begränsningar ständigt omdefinierar objektet och konstruerar dem på nytt. Och, menar jag, den så omtalade »verkligheten« erbjuder inte heller den ett kraftfullt motstånd mot dessa märkliga konstruktioner – den tenderar ibland att i stället överträffa fantasin och bli sin egen karikatyr.

⁴²Michel Callon i John Law (ed), 1986.

⁴³Lynda Birke, 1994.

⁴⁴Ett exempel är Jim Johnson, 1988, ett senare är Charis Cussins, 1996. Cussins utgår i sitt arbete om reproduktionsteknologier från bl. a. Haraway och ifrågasätter det hon kallar det humanistiska argumentet att teknologisk objektivering innebär en förlust av personlighet och leder till alienation.

⁴⁵Se t. ex. Bruno Latour, 1988a, 1992 samt 1993.

⁴⁶Michel Callon, 1986.

⁴⁷Bruno Latour, 1988b.

Konsekvenser för humaniorastudier?

Efter dessa utflykter i det humanvetenskapliga landskapet kan det vara på sin plats att på nytt ställa frågan vad det eventuellt betyder för *humaniorastudier* om humanvetenskaperna kan indelas på olika sätt och har olika objekt som eventuellt kräver olika uppmärksamhet. Gör det med andra ord någon skillnad för humaniorastudier och de teoretiska utgångspunkter och metoder vi gör bruk av om det kunskapsområde, den disciplin, kontrovers eller epok vi avser att utforska sysslar med levande, kännande subjekt, hur problematiska och sammansatta de än är, eller med kulturella produkter? Eller om (delar av) de tidigare humanistiska disciplinerna blivit post-humanistiska?

Som vetenskapsforskare möter vi andra forskare som i sin tur forskar över mångahanda objekt och frågan är om vi över huvud taget behöver ta ställning till dessa objekts status. Behöver vi veta om de finns och på vilket sätt de finns när vi forskar om forskning?

Om den dominerande uppfattningen i vetenskapsstudier får vägleda svaret måste det bli nekande. Tanken här är att all kunskap kan studeras på i princip samma sätt oberoende av vem som producerat den, om den är »sann» eller ej och om vad den handlar. Lika uppenbart är det att frågan vad kunskapen refererar till eller motsvarar kan lämnas därhän. Däremot måste vi acceptera att den kunskap som produceras inom ett visst område faktiskt betraktas som kunskap just där och inte ifrågasätta rimligheten eller riktigheten i detta. I David Bloors starka program förstås kunskap som det som *beträktas* som kunskap och det är inte vetenskapsforskarens uppgift att polemisera mot accepterade kunskapsuppfattningar när hon undersöker dess förutsättningar. Detta är symmetri i praktiken.

Ytterligare försvår för tanken att inte i förväg ta ställning till, i vårt fall humanvetenskapens, objekt finns i Bruno Latours försök att upphäva *a priori* distinktionen mellan samhälle och natur. Denna gräns bör enligt Latour i stället behandlas som en effekt eller ett resultat av sociala klassifikationsprocesser.⁴⁸ Hos Latour finns ett motstånd mot det förgivetagna som gör det möjligt för oss att inte veta hur något *är*, om det *är* på ett visst sätt, för att studera det, utan endast utgå från *hur* det visar sig – i förvissning om att

det kan visa sig på många sätt. Humanioraforskaren kan tillåta sig att behandla humanvetenskapen som en effekt av klassifikationsprocesser, där sociala, historiska och teoretiska faktorer samverkar och konstruerar den kontext där de uppträder och tolkas.

Möjligheten att identifiera skiftande uppfattningar om vari det humanistiska består och hur filosofer och övriga teoretiker beskrivit området kvarstår, liksom *möjligheten* att reflektera över andra skillnader än de som vanligen framhålls. Men oavsett om vi antar dessa möjligheter eller ej kan humaniorastudier utföras utan föregående avgränsning eller definition av humanvetenskaplig forskning – för att uttrycka det rakt på sak är det i sig nog att utgå från det som *utmärker* sig som humanvetenskap.

⁴⁸Bruno Latour, 1987.

Kapitel 2

Vetenskapsstudier

Vad förenar inom SSK?

DET HÄR KAPITLET kommer vetenskapsstudier som ett forskningsområde att presenteras. Inte i detalj och inte i alla sina många uttryck, men i de avseenden som har relevans för hur andra forskningsområden som exempelvis det humanvetenskapliga kan studeras. Det betyder bl. a. att en hel del teori- och metodfrågor kommer att diskuteras. De flesta av dessa har redan uppmärksammats inom vetenskapsstudieområdet självt men en del av dem får en särskild betydelse inom humaniorastudier.

Vetenskapsstudier är idag ett sammansatt forskningsområde bestående av en rad olika konkreta projekt och forskningsprogram och en ständigt pågående teori- och metoddebatt. Nya discipliner och områden införlivas kontinuerligt i vetenskapsstudier eller SSK, och det finns, så vitt jag kan se, inga *a priori*-skäl varför samhällsvetenskap och humaniora inte också skulle kunna ingå. Eftersom SSK inte är ett enhetligt forskningsfält finns det många olika program för empiriska studier av kunskap samt ett flertal teoretiska spänningar och konflikter inom fältet självt. Att relatera studier av humanvetenskaperna till SSK kan därför betyda flera olika saker, men, likväl, inte vad som helst. Utan anspråk på att ge en uttömmande beskrivning av allt som förenar inom vetenskapsstudier kommer några uppfattningar som är gemensamma för SSK-forskarna, som hänger ihop inbördes och som inte går att undkomma eller tänka bort för den som vill använda sig av denna forskningsinriktning att behandlas.

För det första avvisar man en s. k. »rationalistisk vetenskapsfilosofi« där den sanna, rationella och objektiva kunskapen anses vara självförklarande. Rationalismen utgår från en skarp distinktion mel-

lan det rationella och det sociala – det som är rationellt är inte socialt utan endast grundat i logiskt tänkande, i vetenskaplig metodik och är inte i behov av någon ytterligare analys eller förklaring utöver det att det är objektivt och sant. Med denna syn behöver endast misstagen förklaras, och endast det som är felaktigt, dåligt underbyggt eller irrationellt kan ha sociala (eller psykologiska och liknande) orsaker. Mot rationalismen hävdar man inom SSK att *all* kunskap kan undersökas och förklaras av sociologin eller någon annan empirisk disciplin. Det finns inga begränsningar i den vetenskapliga kunskapens karaktär eller i sådant som rationalitet, validitet, sanning eller objektivitet som utgör hinder för empiriska studier. Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att hävda att det rationella är socialt. Det finns knappast någon som förnekar att faktorer som vanligen betraktas som just rationella, som bevisföring, analys, teoretisk argumentation etc. är väsentliga i vetenskaplig verksamhet, men däremot avvisas distinktionen mellan det rationella och det sociala. Att vissa tillvägagångs- och förhållningssätt betraktas som rationella har enligt vetenskapsstudier sociala grunder. För att undvika en social reduktionism, som det starka programmet fått kritik för och som jag själv anser det finns risk för, måste vi dock notera att det »sociala« varken är oproblematiskt eller uttömmande utan alltid bör lämnas öppet också för annat.¹

För det andra relateras innehållet i vetenskaplig kunskap till, och skall förklaras av, den *sociala kontexten*. Det kan finnas delade meningar om vad i den sociala kontexten som är väsentligast och hur den kan analyseras men centralt är att kunskapens sociala karaktär inte gör den defekt. Sammantaget innebär denna hållning ett försvår för någon form av (metodologisk) *relativism* och *konstruktivism*, även om båda dessa -ismer har sina kritiker inom området och det inte finns någon enhetlig förståelse av dem.² Inom området förs en kritisk debatt om hur den sociala förklaringsambitionen skall kunna undvika social reduktionism. Även i anslutning till

¹David Bloor noterade redan då han formulerade det starka programmets första tes, den om kausalitet, att »Naturally there will be other types of causes apart from social ones which will cooperate in bringing about belief.« Bloor, 1991, s. 7. Samma uppfattning förs fram av Martin Kusch i Kusch, 1995

²Konstruktivism motsvarar i detta sammanhang idén att vetenskaplig kunskap, fakta, skapas i såväl intellektuella som sociala processer och är därmed inte en ren återgivning av »hur det verkligen är«. För en diskussion av olika slags konstruktivism i vetenskapsstudier, se Sergio Simondo, 1993, 1996

denna debatt finns delade meningar och de intressantaste positionerna är enligt min mening de som försöker skilja mellan att *situera* och att *reducera* kunskap i respektive till den sociala kontexten.³

För det tredje förekommer det ett antal termer och programmatiska teser i fältet, som följer ur den ovan beskrivna kunskapsuppfattningen men där det likaså råder delade meningar om tolkning och tillämpning. Vissa av dessa termer och teser spelar helt klart en demarkationsroll; den som inte förhåller sig till dem, tillhör inte fältet. De viktigaste demarkationstesen är de som tillhör det så kallade »starka programmet«, vilket presenterades av David Bloor i början av 1970-talet och därefter varit skolbildande. Även om långt ifrån alla vetenskapsforskare har gjort just dessa teser centrala i sin egen forskning, får de vara beredda på frågor och invändningar från andra inom området, diskutera dem i undervisningssammanhang och förklara (ibland försvara) dem för utomstående. Därigenom får de en demarkationskaraktär. De mest omdiskuterade teserna är de om *symmetri* och *reflexivitet*. Vi kommer strax att diskutera dessa teser mer ingående, eftersom de är av särskilt intresse för humaniorastudier.

För det fjärde är SSK ett fält för studier av naturvetenskap och teknik (från samhällsvetenskapligt och/eller humanistiskt håll) eftersom den verkliga utmaningen för sociologiska studier av kunskap alltid varit den naturvetenskapliga kunskapen. Andra kulturers kunskap, eller kunskap i vår egen kultur i den mer ödmjuka mening som vanligen innefattas i humanistiska discipliner, liksom kunskap som inte har vetenskaplig status såsom religion, ideologi eller sunt förnuft, har tidigare sociologer inte väjt för att förklara. Men den i strikt mening vetenskapliga har lämnats därhän. Bloor uttryckte med skärpa att så länge sociologer inte befattar sig med naturvetenskapen så uttrycker de att »science is a special case«.⁴

Om vi jämför det starka programmet med till exempel den kunskapssociologi som tidigare föreslagits av Karl Mannheim och senare bl. a. av Peter Berger och Thomas Luckmann så visar det sig att en stor skillnad finns just i synen på sociologins begränsningar. Medan tidigare kunskapssociologiska riktningar menat sig kunna förklara all kunskap utom den matematiska och den naturve-

tenskapliga, så syftar Bloors starka program till att upphäva denna inskränkning. Den nya kunskapssociologin blir därigenom en kunskapsociologi om vetenskaplig kunskap, alltså en »Sociology of Scientific Knowledge«, SSK.

Utöver dessa nu nämnda gemensamma utgångspunkter, som alltså likafullt rymmer olika betoningar, finns många positioner med olikartade uppfattningar och till och med konflikter inom fältet. Vetenskapsstudier är inte ett enhetligt forskningsområde och att relatera humaniorastudier till vetenskapsstudier betyder att både perspektiv och förebilder aktivt måste väljas och preciseras.

Samtidigt skall vi komma ihåg att just förekomsten av flera olika perspektiv och forskningsprogram inom den övergripande ramen gör fältet pluralistiskt, vilket sannolikt förhindrar eller i varje fall motverkar dogmatism. Detta är principiellt viktigt för ett område som humaniorastudier som befinner sig i ett uppbyggnadsstadium där olika ansatser och forskningsprogram diskuteras och prövas och där inspiration från andra områden inte får resultera i underordning. Teserna om symmetri och reflexivitet, den metodologiskt relativistiska och konstruktivistiska ansatsen och ambitionen att ge sociala förklaringar till kunskap ger uppslag till nya sätt att studera humanvetenskap utan att styra forskningens inriktning alltför hårt.

Vetenskapsstudier och vetenskapsteori

Då jag tidigare framhållit min egen ämnesbakgrund i vetenskaps-teori som ett av skälen till varför jag förordar sociala studier av humanvetenskaperna, kräver förhållandet mellan vetenskapsteori och vetenskapsstudier en kommentar. Vetenskapsteori är ett ämne som är svårt att beskriva i generella termer då det har fått olika inriktning i olika länder och i olika grad självständighets från filosofämnet. Inte ens i Sverige ser ämnets utveckling likadan ut på olika universitetsorter. Varje försök att påstå något allmänt om ämnet kan därför uppfattas som en insövning eller en feltolkning.

Ser man till den nordiska litteraturen förefaller de flesta vara överens om att ämnet har sina rötter i såväl en anglosaxisk som en kontinental filosofitradition och att vetenskapsteoretikern för samman och arbetar med frågeställningar och idéer från dessa tra-

³För ett sådant försök, se Martin Kusch, 1995.

⁴David Bloor, 1991, s. 4.

ditioner, helst i relation till empiriska vetenskaper.⁵ På vissa håll finns det dessutom en väl förankrad målsättning att utföra egna empiriska studier av vetenskapen som grund för teoretiserandet och bygga upp och ta del i forskning om forskning. Så är det t. ex. vid Göteborgs universitet där tankarna på vetenskapsteori som ett empiriskt ämne funnits under flera decennier och just där en gång bidrog till vetenskapsteoriens självständighet som disciplin. På andra håll har ambitionen om en forskning om forskning inte alls varit framträdande och till och med avvisats. Så skriver exempelvis dansken Lars-Henrik Schmidt så sent som 1991 att:

Den vetenskapsteoretiske aktivitet er en fagkritisk refleksform og ikke forst og fremmest en »Wissenschaftswissenschaft«, der ønsker at undersøge enheden af økonomiske, sociologiske, sociopsykologiske og psykologiske faktorer ved videnskaben som en institution.⁶

Schmidt hävdar också att vetenskapsteori är analytiska meditationer över spörsmålet om vad det är som gör en bestämd social praxis till en vetenskaplig sådan.

Under de senaste decennierna har vetenskapsteori (åtminstone så som disciplinen utvecklats i Göteborg vilket här är min referenspunkt) tagit djupa intryck av den internationella vetenskapsforskningen. Det betyder inte att disciplinen i sin helhet identifierat sig med SSK eller okritiskt anammat dess huvudteser. Ämnet har bibehållit och i vissa fall fördjupat de uppgifter som exempelvis Schmidt ovan menar är karakteristiska samtidigt som intresset för empiriska vetenskapsstudier och de metodologiska och teoretiska resonemang som förs inom dessa tilltagit. Till skillnad från vetenskapsstudier, som ju i huvudsak orienterat sig mot naturvetenskap och teknik och i viss mån även mot medicinsk forskning och praktik,⁷ har vetenskapsteorin aldrig begränsat sig till de »hårda« vetenskaperna.

Tvärtom hör det till vetenskapsteoriens styrka att ämnets egen

⁵Se t. ex. Sven Andersson, 1991, Tore Nordenstam, 1993, Lars-Henrik Schmidt (red), 1991, Finn Collin & Simo Köppe, 1995 samt Thomas Krogh m. fl., 1996 för en sådan vid förståelse av vetenskapsteori i kontrast till engelskans Philosophy of Science.

⁶Lars-Henrik Schmidt (red), 1991, s. 11-12.

⁷Se Sheila Jasanoff et. al., 1995 för en internationell översikt av vetenskapsstudier.

kunskapsutveckling genom åren präglats av ett dokumenterat intresse för olika slags forskningsaktiviteter inom de flesta discipliner.⁸ Detta förhållande innebär bland annat en möjlighet att upprätthålla en viss kritisk distans till den forskning som bedrivs inom science studies och till att reflektera över det som där tas för givet. Inom SSK är vetenskapsteoretikern både »främling« och »deltagare«, vilket ger både för- och nackdelar. Men trots dessa reservationer har ändå merparten vetenskapsteoretiker påverkats av vetenskapsstudier och flera också samarbetat med vetenskapspsykologer, -historiker och -psykologer i konkreta projekt.

Symmetri

Mitt intresse av att sammanföra vetenskaps- och humaniorastudier har att göra med att jag tilltalas av de sätt att forska på som dominerar inom SSK och särskilt inom de forskningsprogram som tar sin utgångspunkt i det starka programnets symmetri. Denna tes formulerades tillsammans med de tre andra: kausalitet, opartiskhet, och reflexivitet av Bloor som vägledning för empiriska studier av kunskap. Sammantaget innebär teserna i korthet att sociologen söker ge samma typ av sociala förklaring till all kunskap oavsett om denna är sann eller falsk, rationell eller irrationell, framgångsrik eller misslyckad och att samma tillvägagångssätt dessutom bör tillämpas vid analyser av kunskapspsykologisk kunskap.

Samtliga teser och i synnerhet de som handlar om symmetri- och reflexivitet, har diskuterats och problematiserats såväl inom SSK självt som av kritiker utifrån. Den interna diskussionen av symmetriresen har kretsats kring dess användbarhet och konsekvenser.⁹ Den externa kritiken av samma tes riktas dels mot symmetri i sig, dels mot att vetenskapspsykologin *inte* har empiriska belägg för att sociologiska faktorer haft avgörande betydelse för kunskap och följaktligen inte givit några (och då heller inte symmetriska) förklaringar.¹⁰

⁸Här kan som exempel nämnas tvärvetenskap, forskningsinformation, etik, vårdvetenskap, feminism, österländsk visdom, medicinsk forskning, kunskapsantropologi, forskningspolitik, miljöforskning och arkitektur förutom generell metateori inom både natur- och humanvetenskap.

⁹För en utförlig diskussion av detta, se Ingemar Bohlin, 1995, speciellt kapitel I och V.

¹⁰För en tidig kritik, se Larry Laudan, 1981 samt bidragen från Hollis och Newton-Smith i M. Hollis & S. Lukes (eds) 1982, och för en senare, se t. ex. Paul

Tanken bakom symmetriesen kan enkelt beskrivas på följande sätt: I vardagslivet gör vi ständigt praktiska och värderande bedömningar och vi förhåller oss följaktligen asymmetriskt till världen omkring oss. Vi gillar vissa företeelser, uppfattningar, beslut och handlingar och ogillar andra, och tar ställning för eller emot dessa. Som forskare däremot är vi primärt intresserade av att förklara/förstå varför något är eller uppfattas på ett visst sätt och inte av att värdera dessa uppfattningar. Oavsett om man intresserar sig för varför blodtrycket stiger vid ansträngning, vad som orsakar dyslexi, vad som skiljer en litterär text från en litteraturvetenskaplig, eller varför man tror på häxor, är det underliggande motivet att förklara det som studeras. Forskaren vill i första hand söka kunskap om vissa delar av verkligheten, förstå de processer hon studerar, redogöra för vilka samband som föreligger mellan olika förhållanden, pröva teoretiska antaganden mot empiriska fynd. Idealt sett är hon också beredd att ändra de förhandsuppfattningar som förvisso alltid är närvarande och påverkar forskningsprocessen, eller, annorlunda uttryckt underordna sina värderingar de forskningsresultat hon finner. Få torde väl idag förneka förekomsten av värderingar i vetenskapen, men de betraktas, vågar jag påstå, vanligen som sekundära i förhållande till kunskap.

Vetenskapsforskaren är, eller behöver inte vara, annorlunda. Som vetenskapsforskare undersöker man en eller flera vetenskaper ur några och utvalda aspekter. Man undersöker vanligen en vetenskap man inte själv är expert inom – åtminstone inte när man påbörjar sin studie. Skälet för det är ganska enkelt; den vanligaste vetenskapsstudien är en som riktas mot naturvetenskap eller teknik från humanistiskt-samhällsvetenskapligt håll. Symmetri är mer komplicerat när ett närliggande område som en humanistisk disciplin undersöks, men till det får vi anledning återkomma när humaniorastudier diskuteras.

Relativism

Det symmetriska förhållningssättet ställer frågan om relativism på sin spets. Inom vetenskapsstudier har relativism i någon mening alltid bejakats av de flesta men man har vanligen hävdat att det rör sig om en *metodologisk relativism*. Det betyder i sin tur att man forskar om ett vetenskapligt område utan att ta ställning till om

den kunskap som produceras just där är sann eller rationell eller ej och att man förklarar kunskapen på i princip samma sätt oavsett dess sanningshalt. Symmetri och relativism går hand i hand i denna metodologiska mening. Konkretiserat i exempelvis studier av konflikter mellan forskare kommer den som är symmetrisk att behandla alla parter i en konflikt på ett likvärdigt sätt vad gäller kunskapshävandanden och ge samma typ av förklaring till olika kunskapsanspråk. Syftet är att förklara, inte att bedöma, utvärdera eller föreslå en lösning eller väg framför en annan.

Den metodologiska symmetrin och relativismen betyder däremot *inte* automatiskt att man bekänner sig till en kunskapsteoretisk relativism i meningen att all kunskap är lika värdfull eller att det inte går att skilja mellan sant och falskt i en given kultur. Markeringen mot en alltför långtgående relativism gjordes på ett tidigt stadium inom vetenskapsstudier och formulerades bl. a. som ett avståndstagande mot s. k. »judgemental« relativism; positionen där all kunskap bedöms som likvärdig.¹¹

Barry Barnes, som liksom Steven Shapin som nämns här och var i denna text samarbetade med Bloor i Edinburgh vid den tidpunkt då starka programmet formulerades, menar att det finns två relativistiska huvudlinjer i vetenskapssociologin, som i sin tur uppfattar vetenskapssociologins budskap på helt motsatta sätt. Den ena linjen hävdar att en vetenskaplig attityd till kunskap och trosföreställningar i sig leder till relativism och att vetenskapen därför måste betraktas som ett historiskt föränderligt projekt som inte slutgiltigt kan legitimeras. Vetenskapen förtyänar med denna syn kritik endast när den »makes overblown epistemological claims and attempts to compel a general recognition of itself as a distinct and fundamentally superior form of knowledge«.¹²

Den andra relativistiska linjen är för närvarande mer populär, menar Barnes, genom sitt nära släktskap med andra, bredare intellektuella strömningar och rörelser som vill avvisa den vetenskapliga modellen för sociologin över huvud taget. De anti-vetenskapliga

¹¹ Det var Karin Knorr-Cetina & Michael Mulkey som, refererande till Roy Bhaskars distinktion mellan »epistemic and judgemental relativism« i Bhaskar 1979, angav att SSK endast anammade tesen att all kunskap är relativt en specifik historisk kontext men inte att alla uppfattningar är lika bra. Se Knorr-Cetina & Mulkey, 1983.

¹² Barry Barnes, 1994, s. 26.

strömningarna är särskilt kritiska till försöken att ge kausala förklaringar, och relativism uppstår här »when knowledge is made out to be a contingent accomplishment of human beings and a tribute to their creative powers.«¹³

Barnes analys av olika slags relativism illustrerar två vanliga invändningar mot SSK från två olika håll. Å ena sidan finns en invändning mot scientism. Denna invändning framförs ofta av mer humanistiskt eller kultursociologiskt orienterade teoretiker, som ser SSK:s relativism som alltför försiktig och inkonsekvent och som ett försök att »trots allt« försvara det vetenskapliga projektet och inte minst vetenskapsstudier självt. Å andra sidan finns en kritik från främst naturvetenskapliga forskare mot en alltför långtgående kulturrelativistisk ansats, som även om den inte dominerar inom vetenskapsstudier utan har sina främsta förespråkare inom andra områden, ofta sammanblandas med den relativism som SSK omfattar.

Barnes diskussion visar att förståelsen av relativism sannernligen inte är entydig inom den samtida debatten om vetenskap och kunskap. Diskurser i vetenskapsstudiefältets närhet ser ofta annorlunda på frågan om relativism och inom områden som inte känner till eller intresserar sig för nyanser, blir SSK:s metodologiska relativism ibland missförstådd. Vetenskapsstudier uppfattas som i huvudsak intresserat av att kritisera naturvetenskapen och som en fiende till forskning. Viljan att avslöja myten om vetenskapen som en asocial, avkroppsligad och ahistorisk verksamhet (debunk science) ses som ett försök att nedvärdera den.

Den som bejakar någon form av relativism måste ständigt vara beredd att försvara den mot angrepp i långt större utsträckning än vad kritikern behöver försvara sin position. På positioner har beaktats som så hopplösa som just den relativistiska. Detta har givit fördelen att argumenten skärpts och att nyanseringar möjliggjorts.

Inom vetenskapsstudier avvisas till exempel inte, med vissa undantag, varje form av realism – ontologisk eller epistemologisk. För vissa vetenskapssociologer är det tvärtom så att om tanken att kunskap har orsaker (exempelvis sociala eller psykologiska) skall vara rimlig, så måste det *finnas* någonting utanför kunskapen själv som kan orsaka den och orsaka den på just ett sådant sätt som gör en förklaring möjlig. I annat fall skulle vetenskapsforskaren endast syssla

med att konstruera mer lösliga samband mellan kontext och kunskapsinnehåll och vetenskapssociologin skulle inte kunna ge några förklaringar alls.

Eftersom vetenskapsociologin syftar till att *förklara* kunskap och inte bara contextualisera den genom att påtala eller antyda förbindelser mellan ett visst kunskapsinnehåll och t. ex. tidsanda eller maktsstrukturer, använder man sig av en vetenskaplig terminologi hämtad från en tradition som vanligen förknippas med just faktavetenskaper. Om all kunskap kan *förklaras* som en effekt av sociala (psykologiska, biologiska) förhållanden måste det föreliggande specifcbara orsaker, något som i sin tur tycks förutsätta en relation mellan kunskapen och den existerande verkligheten. På så sätt tycks den metodologiska relativism som symmetriresen är uttryck för behöva kombineras med en ontologisk realism för att vetenskapsociologin själv skall vara trovärdig och trogen sitt eget relativistiska program.

Men det är naturligtvis möjligt att ta upp fler aspekter av relativismen inom vetenskapsstudier än att omedelbart och kanske alltför lättvindigt acceptera skillnaden mellan metodologisk och filosofisk relativism. Så har skett inom SSK och så har skett utanför, och relativismen återkommer ständigt som ett allvarligt problem för vetenskapsstudiers trovärdighet oavsett om kritiken riktas mot en alltför långtgående eller en alltför otillräcklig relativism. Inom SSK finns, inte oväntat, en ivrig och otålig skara som med jämna mellanrum ställer frågan: »what comes next?« Steve Woolgar och Malcolm Ashmore är två exempel. Båda anser att den dominerande relativismen inom SSK är alltför försiktig och räddhågsen.¹⁴ Relativismdiskussionen förs genom dessa två över i en annan – den om reflexivitet.

Den förståelse av relativism jag själv finner vettig och användbar ligger i linje med den metodologiska som Bloor och andra formulerat och jag har inte mycket till övers för tanken att all kunskap är lika bra eller att det aldrig går att avgöra vad som är rimligt. En sådan svag variant av relativism innebär ändå ett avståndstagande från anspråken på en absolut nollpunkt utanför historia och samhälle från vilken det givna och det sanna kan skådas. Men jag

¹⁴Se Malcolm Ashmore, 1989 och särskilt kapitel 2 samt Steve Woolgar och M. Ashmore i Steve Woolgar (ed), 1988.

¹³Ibid, s. 27.

föredrar att se relativismen som en »stil« eller »smak« tillhörig en kritiskt reflekterande kontext som eftersträvar ifrågasättande och undran och motsätter sig absoluta och låsta utgångspunkter, som väjer sig mot entydighet och intolerans och som attraheras mer av tvivel än av trosvisshet.

Reflexivitet

Reflexivitet ingår i det starka programmet som dess fjärde tes och innebär att de krav som ställs på kunskapssociologisk analys i allmänhet också gäller för sociologin själv. Med andra ord så skall också vetenskapsstudiers kunskap kunna studeras symmetriskt och förklaras kausalt. Reflexivitet i vetenskapsstudier innebär att den egna kunskapen inte utgör ett undantag från tesen att all kunskap är socialt konstruerad. Att vara reflexiv innebär alltså att egna förhållanden utsätts för samma analyser som vetenskapsforskaren rekommenderar för all annan kunskap. Kunskapssociologin skulle motsäga sig själv om den inte tillämpade sina teser på den egna kunskapen. Så formulerat tycks reflexivitet tämligen oproblematisk men dess implikationer har visat sig i hög grad komplicerade för SSK.

Om man tar reflexivitet på allvar, eller snarare gör reflexivitet till en huvudfråga, kommer man, som t. ex. Malcolm Ashmore gjorde i sin avhandling mot slutet av 1980-talet,¹⁵ att ägna sig åt och studera det egna kunskapsområdet i stället för andra. Kunskap om kunskap riskerar att hanna i ett slags cirkelsammanhang eftersom reflexivitet i dessa fall tillämpas på »socialt konstruerad kunskap om socialt konstruerad kunskap«. Det är ju så att SSK betraktar kunskap som socialt konstruerad – för att undvika missförstånd måste det understrykas att kunskapen inte betraktas som *enbart* men alltid *också* som socialt konstruerad – och i enlighet med reflexivitetstesen skall samma slags analyser och resonemang som tillämpas vid studier av annan kunskap även tillämpas på den kunskap vetenskapssoциologen har. Alltså är SSK:s kunskap också den socialt konstruerad och varför bör den då tas på allvar av forskare, politiker, allmänhet? Och av SSK självt?

Även om det finns många bra sätt att besvara dessa invändningar

¹⁵ Ashmore, 1989.

– som t. ex. att kunskapens sociala karaktär defintivt inte är en defekt – så har reflexiviteten blivit ett problem inom vetenskapsstudier. Några framhårdar, några ignorerar den, några tar öppet avstånd. Några menar att ett sätt att hantera reflexivitetsproblemet är att alternera mellan olika nivåer och inta en realistisk position på en nivå och en relativistisk på en annan.¹⁶ Forskaren som undersöker objekt på en viss nivå måste utgå från att objektet finns och följaktligen vara realist. Samhällsvetaren måste anta att samhälllet existerar för att kunna studera det, bakteriologen att bakterier finns.

Vetenskapsforskaren bör på motsvarande sätt vara realist i förhållande till sitt eget område, dvs. SSK självt men bör däremot inta en symmetrisk position till de kunskapsförhållanden som görs inom den vetenskap som studeras och vara relativist i förhållande till dem. Att alternera mellan positioner är ett sätt att avvisa reflexivitet när det gäller de egna kunskapsanspråken och att kunna hävda att dessa är bra, bättre, rimligare än andras utan att behöva reflektera vidare över förutsättningarna för de egna forskningsresultaten. Genom att inte relativisera den egna kunskapen möjliggör man samtidigt för andra att analysera och kritisera den. Den reflexiva vändningen inom SSK betraktas av de »sociala realisterna« som en återvändsgränd som kan leda till navelskadari och hindra kunskapsutveckling inom det egna området.¹⁷ Det är klart att det kan bli problem för ett kunskapsområde som ständigt ägnar sig åt att gardera sig och på sin höjd uttrycker »å ena sidan si, å andra sidan så«, alltså kan jag delvis hålla med kritikerna av reflexiviteten. Men den skeptiska hållning som »si och så« underströder finner jag värdfull och i samklang med hur jag tror att det ofta är.

Desutom förundras jag av kritiken mot reflexiviteten eftersom den understryker det scientistiska draget i SSK och hyllar en icke-reflekterande forskning. Att alternera betyder i praktiken att man är realist i förhållande till det man själv tror på och relativist när det gäller andras trosförhållningar. Ungefär så lär det väl vara bland de flesta forskare, dvs. det man själv är insatt i och kan hålla man mer för sant och rimligt än det andra kan. Men det innebär en asymmetri som Ashmore och Woolgar uppmärksammar. De

¹⁶ Se Harry Collins & Steven Yearley, »Epistemological Chicken« samt »Journey Into Space«, båda i Andrew Pickering, 1992.

¹⁷ Se t. ex. Steven Shapin, 1995, för denna uppfattning.

tycks ha en poäng när de framhåller att relativismen i SSK inte är tillräckligt radikal om den stannar vid den metodologiska nivån.

Om relativismen endast är en *metod* så har man egentligen inte talat om kunskapens innehåll i realistiska eller relativistiska termer. Man borde då kunna acceptera att det som gäller för andra kunskapares kunskap också gäller för den egna, och, följaktligen, acceptera att även SSK:s kunskap är relativ. Nivåalterneringen kan förefalla alltför teknisk och retorisk som om man vill undvika problematisering av SSK och därigenom stärka sin position. Min bedömning är emellertid att SSK:s trovärdighet minskar om glappet mellan det man avkräver och tillskriver andra och det man förutsätter att göra själv blir alltför stort. Om reflexivitet avvisas i vetenskapsforskningen tycks det rimligt att avvisa den också i annan forskning och acceptera att den är blind för sina bakgrundstantaganden och genuint ointresserad av att problematisera kunskapens förutsättningar och konsekvenser. Och är det en sådan forskning vi vill försvara?

Men frågan är om valet verkligen står mellan ett slags total reflexivitet där en författare t. ex. försöker att systematiskt dekonstruera det hon själv skriver eller använder sig av flera röster som kommentarer till sitt arbete¹⁸ och en helt o-reflexiv forskningsprocess. John Law t. ex. menar att reflexivitet är en konsekvens av symmetri: »it may be seen as an extension of the symmetry principle: in effect it says, there is no reason to suppose that we are different from those whom we study.»¹⁹ Om Laws uppfattning tas på allvar måste den egna kunskapen bedömas på samma sätt som andras, men därmed har vi inte sagt *hur* den skall bedömas. Om man som vetenskapsforskare påstår att kunskapen är social, relativ och kontextuell är det inte detsamma som att man nedvärderar den. Påståendet ersätter snarare en romantisk syn på vetenskapen med en mer realistisk bild – och en sådan torde varje rationell forskare och teoretiker vara villig att försvara.

Kontroversstudier

Ett av de forskningsprogram som är särskilt intressanta inom vetenskapsstudier, som konkret exemplifierar vad symmetri och rela-

tivism innebär och som kan användas även för humanistiska discipliner, är riktade mot (vetenskapsbaserade) *kontroverser*.²⁰ En kontroversstudie kan ägnas såväl åt en samtida, pågående eller avslutad, kontrovers bland forskare eller teoretiker som åt en historisk. Litteraturen och debatten kring kontroversstudier är idag omfattande, dels på grund av att ett stort antal konkreta studier utförts, dels på grund av metodologiska dispyter bland kontroversforskare själva.²¹ De metodologiska dispyterna handlar bland annat om möjligheten för kontroversforskaren att vara symmetrisk.

Ett symmetriskt förhållningssätt innebär att forskaren som studerar en kontrovers ger båda parter, dvs. både förespråkare för och motståndare till en given fråga, lika stor uppmärksamhet och analyserar dem på likvärdigt sätt så att inte den ena partens argument framställs som mer rationella eller rimligare än den andras. Båda sidors argument och ställningstaganden förklaras därtill på i princip samma sätt.

Vanligtvis gör analytikern precis tvärtom, dvs. i den mån hon analyserar en teoretisk konflikt mellan forskare så försöker hon visa att den ena partens argument är bättre, rimligare, trovärdigare än den andras och oftast är det vinnarsidan som får flest sympatier och den mest seriösa behandlingen. Dessutom är det ofta så att den förlorande parten inte får någon uppmärksamhet alls utan ignoreras eller glöms bort helt och hållet. Sannolikt har det förekommit åtskilliga teoretiska konflikter i vetenskapens historia men få av dem är idag ihågkomna och än mindre betraktade som intressanta att över huvud taget komma ihåg. Ett syfte med kontroversstudier är just att visa att det kunde varit annorlunda än det är om den förlorande sidan i stället varit den som vann.

Något olika strategier är tänkbara vid kontroversstudier beroende på om kontroversen är pågående eller avslutad. Vid avslutade kontroverser innebär perspektivet att kontroversforskaren utgår från det som *nu* betraktas som uppenbart eller självklart (ibland

²⁰ Presentationer av kontroversperspektivet fås exempelvis i H. Tristram Engelhardt Jr & Arthur L. Caplan, 1987, Thomas Brante & Aant Elzinga, 1988, Thomas Brante, 1990, Thomas Brante, Steve Fuller & William Lynch, 1993.

²¹ För exempel på kontroversstudier, se t. ex. H. M. Collins, 1985, Thomas Brante & Margareta Halberg, 1991, Steven Shapin & Simon Schaffer, 1985, och Martin Kusch, 1995. För exempel på dispyter bland kontroversforskare, se Malcolm Ashmore & Evelleen Richards (eds), 1996.

¹⁸ Se t. ex. flera av bidragen i Steve Woolgar (ed), 1988.

¹⁹ John Law, 1994, s. 16.

förstått som ett »faktum«) inom en viss disciplin eller ett visst område, och följer det bakåt i tiden till den punkt då det ännu inte alls var just självklart eller uppenbart utan föremål för motstridiga argument och intressesmätningar mellan forskare. Det som idag tas för givet och möjliggör disciplinering av forskare inom en viss disciplin, kan tidigare ha varit i hög grad kontroversiellt. Att undersöka »hur ett faktum blev ett faktum« tillhör kontroversforskarens intressen, vilket kan ge en helt annan bild av ett ämnes utveckling än att det mest rationella segrat. Ett exempel på detta finns hos Martin Kusch som studerat hur psykologismen avvisades inom filosofin. Vid samtida kontroverser som antingen är pågående eller nyss avslutade, blottlägger kontroversstudien motstridiga argument som framförs i syfte att etablera ett nytt faktum eller en ny självklarhet. Ett exempel från min egen forskning om kontroversen mellan hjärn- och hjärtdöd i Sverige kan illustrera detta slags kontroversstudie.²²

Under flera decennier diskuterade främst medicinare, men så småningom även politiker, samhällsdebattörer, jurister, präster och filosofer och dessutom mot slutet delar av allmänheten, huruvida Sverige skulle följa internationell praxis och införa hjärnrelaterade dödsriterier för att möjliggöra hjärtransplantationer vid hjärndöd eller ej. Då stor oenighet rådde, och någon konsensus i frågan inte kunde uppnås bland medicinare, blev det en fråga för riksdagen. Efter omröstning infördes 1988 en ny lag: lagen om hjärndöd.

Kontroversstudien visar att så snart den nya lagen infördes upphörde all information till såväl medicinsk personal som allmänhet om att frågan varit, och givetvis fortfarande var, i högsta grad kontroversiell. I stället presenterades hjärndöd som ett otvetydigt faktum och de enda tecken på frågans komplexitet som lever kvar, är, förutom de ännu aktiva motståndarnas publikationer och egna röster i den mån de kommer till tals, de studier som gjorts av denna i tid utsträckt och mycket djupgående etiska och kunskapsbaserade kontrovers. Hjärndöd som »medicinskt faktum« hade kanske aldrig etablerats om vinnarsidan varit den som nu förlorade, men så som utfallet blev, kom hjärndödsförespråkarna att få tolkningsföreträdet och rätten att utforma praxis. Hjärndöd – liksom för övrigt hjärtdöd även om vår studie inte handlade om när detta be-

grepp infördes – kan ses som ett socialt konstruerat dödsbegrepp där dödens inträde blivit föremål för förhandling.

Orsaksbegreppet

Det starka programmet har ett scientistiskt drag som inte enbart eller inte alls, beroende på vem som bedömer, är tilltalande. »Förklaringar« och »orsaker« är termer som leder tanken till naturvetenskapliga verksamheter och mål och sättet att bedriva undersökningar inom vetenskapssociologin tycks vilja efterlikna naturvetenskaperna. Delvis sammanhänger det förmodligen med programmetts anglosaxiska ursprung och Bloors bakgrund i experimentell psykologi. Steve Woolgar har påpekat att angloamerikansk samhällsvetenskap är betydligt mer scientistiskt orienterad än kontinentalfilosofisk samhällsteori och mycket mer inriktad mot empirisk forskning än mot reflektion.²³ Woolgar antyder härigenom en viss motsättning mellan »sociologiska« kontra »sociala« studier av kunskap som vi återkommer till längre fram. För Bloor har detta däremot aldrig framställts som ett problem; han har tvärtom vid flera tillfällen understrukit det starka programmetts »vetenskaplighet«. Det förklaringsbegrepp Bloor diskuterar och föreslår i vetenskapsociologin är det kausala. Han uttrycker inte något intresse för eller pekar ut användbarheten hos det strukturella förklaringsbegreppet, som exempelvis Ricoeur menar är det relevanta i humanvetenskaperna.

Att framhålla kausalförklaring i en strikt mening som förklaringsstyp när kunskap analyseras stöter inte bara den som avvisar tanken att det sanna alls behöver förklaras, utan även den som inte accepterar deterministisk kausalitet i humanvetenskaperna. Här skiljer man ju vanligen mellan skäl och orsaker och betonar hellre skäl som grund för mänskligt handlande, vilket kopplas samman med intention, reflektion och vilja, medan orsaker förbinds med den i detta avseende opåverkbara naturen.

Bloor torde dock vara helt medveten om sitt val av termer och vill med sitt val av orsaksbegrepp visa sin naturalistiska utgångspunkt. Intressant i sammanhanget är att han utgår från ve-

²²Se Thomas Brante & Margareta Hallberg, 1991.

²³Se t. ex. Steve Woolgar, i Pickering, A., 1992, där Woolgar bl. a. uppmärksammar olikheterna mellan angloamerikansk sociologi och kontinentaltraditioner.

tenskaper som psykologi och neurovetenskap vid diskussionen av förklaringar och inte från humaniora eller filosofi där distinktionen skäl/orsaker spelar en framträdande roll. Det är de empiriska vetenskapernas förklaringsbegrepp som ses som mönsterbildande för vetenskapssociologin. Sociala orsaker finns enligt Bloor i *intressen* och den egentliga grunden för invändningar mot intresseförklaringar är fruktan för kausala kategorier:

Interests *don't* have to work by our reflecting on them, choosing them, or interpreting them. Some of them, some of the time, just *cause* us to think and act in certain ways. The real basis of the objections to interest explanations is the fear of causal categories. It is the desire to celebrate freedom and indeterminacy, and the reluctance to construct explanations rather than simply describe.²⁴

Enligt min uppfattning kan dock skillnaden mellan orsaker och skäl inte helt upphävas och i varje fall inte förbises. Det har dels att göra med att så många de facto omhuldar skillnaden och att den som analyserar filosofiska (teoretiska) argument och positioner inte skall vara för snabb med att bortse från det som »kollektivt» uppfattas på ett visst sätt. Dels har det att göra med den determinism som följer ur ett starkt hävdande av orsaker samt att intressebegreppet som sådant är något oklart.

Vissa intressen finns, i vissa fall, även om vi inte reflekterar över dem, väljer dem eller tolkar dem, menar Bloor. Alltså är de i någon mening objektiva och oundvikliga. En sådan uppfattning tycks oproblematisk så länge just *vissa* betonas. Men det omvända lär ju också gälla, dvs. att *vissa* intressen i *vissa* fall *inte* kan ses som oundvikliga och determinerande utan som möjliga att reflektera över, tolka och välja vägar utifrån. Ett orsaksbegrepp, där endast positioner eller intressen som determinerar handlingar eller kunskap medtas, blir alltför strängt och utelämnar alla de sammanhang där val kan göras och i praktiken också görs.

En kunskapssociologi som *reducerar* skäl till sociala förklaringar förlorar möjligheten att skilja mellan alternativa val och tvingande omständigheter. Bloors kunskapssociologi behöver dock inte ses som reduktionistisk genom att han talar om vissa intressen och vissa fall. Som Martin Kusch påpekar mer explicit än Bloor själv är det

²⁴Bloor, 1991, s. 173.

inte nödvändigt för kunskapssociologin att alltid reducera skäl till sociala orsaker som t. ex. klassintressen. Själv försöker Kusch *situera* snarare än *reducera* de filosofiska argument han undersöker:

For instance, in my study of Frege's and Husserl's arguments against psychologism I by no means seek to reduce their arguments to their class position or their positions in the profession.²⁵

Att situera innebär att placera argument och kunskapsanspråk i sitt historiska och sociala sammanhang och därmed söka förklara dem utan att bortse från åtminstone en viss autonomi och en viss valmöjlighet hos de aktörer som för fram argument eller gör anspråk på kunskap. Situering skiljer sig från social reduktion just genom att ett visst utrymme lämnas för annat än det sociala. Att situera kan ju exempelvis innebära att placera påståenden etc. i en argumentativ struktur som uttrycker innehåll, idéer, visioner, och tankar som inte kan återföras till sociala faktorer. Det förekommer ju faktiskt att individer har uppfattningar som går stick i stäv med de de borde ha om man enbart såg till sociala intressen eller position. Likaså förekommer det att tankekollektiv uppträder egenartat autonomt om man betänker vilka sociala förhållanden som givit upphov till dem. Det sociala som förklaringsvariabel har sina gränser och därför är situeringsmetaforen väsentlig. Man kan troligen vara situerad på ett sätt utifrån en viss teoretisk utgångspunkt och socialt determinerad på ett annat – och detta gäller såväl individer som kollektiv.

Vetenskapsstudier och kunskapsbegreppet

Kunskapssociologen gör ingen metodologisk skillnad på kunskap och kunskap, dvs. all kunskap kan förklaras och förklaras på i princip samma sätt. Ingen kunskap är därför utestängd från vetenskaps-sociologiska studier; den må sen vara vetenskaplig eller ej. Bloor definierar kunskap på ett för de flesta okonventionellt sätt, socialt i stället för rationellt. Han skiljer visserligen kunskap från ren tro men inte genom att hänvisa till sanningsskriterier utan genom att kalla det kunskap som ett kollektiv anser vara kunskap.

Of course knowledge must be distinguished from mere belief. This can be done by reserving the word »knowledge» for what is

²⁵Martin Kusch, 1995, s. 22. Se även min recension av denna bok, 1996a.

collectively endorsed, leaving the individual and idiosyncratic to count as mere belief.²⁶

Denna kunskapsdefinition är sannolikt otillfredsställande för (de flesta) filosofer. Det enda sättet att skilja mellan kunskap och tro tycks vara att kunskap är kollektivt omfattad och inte en individuell egensinnighet, vilket förefaller vara alltför vagt. Dessutom kan en sådan avgränsning inte utestänga sådant som vanligen inte betraktas som kunskap utan hänförs till det fördomsfulla och irrationella. Betyder inte det i sin tur att bara tillräckligt många – vilket i sig är otillfredsställande eftersom det alltid är godtyckligt hur många som krävs för *tillräckligt* – betraktar exempelvis astrologi som kunskap så skulle astrologi vara kunskap och kanske kunna jämnställas med exempelvis astronomi, eller kanske än mer näraliggande med psykologi?

En sådan tolkning av kunskapssociologins allmänna teser kanske förefaller rimlig, men stämmer enligt min mening inte alls med vad som avses. Kunskap ses nämligen här som sammankopplad med den sociala ordningens problem. Annorlunda uttryckt så betyder det att några men inte alla har den sociala legitimiteten att avgöra vad som räknas som kunskap och att besluta om vilka kriterier på kunskap som äger giltighet. I vår kultur har vetenskapssamhället både uppgiften och möjligheten att besluta om kunskapskriterier, men inte exempelvis kyrkan, familjen, kungahuset eller någon annan social institution.

Vetenskapssamhällets kriterier kan utmanas och ifrågasätts av andra institutioner och genom inverkan från dessa och andra förändringsprocesser komma att modifieras efter hand. Vetenskapen är i världen och därför är kunskapskriterier inte absoluta och oföränderliga. Men det är vetenskapen som institution som avgör vad som är kunskap. Det är vetenskapen som har utformat kriterier på kunskap, metoder för att söka kunskap och lösningar på kunskapsproblem. Andra epoker och kulturer har haft eller har en annan social ordning och kunskapskriterier kan därför formuleras inom andra institutionella rammar än vetenskapens. I vår kultur är det vetenskapen som tilldelats och genom sina framgångar lyckats erövra rätten att definiera vad som är kunskap och hur den erhålls. Så länge tilltron till vetenskapen består, eller så länge det i varje fall

inte finns någon trovärdig motkandidat, är det sannolikt så att den kommer att bibehålla sin legitimitet och rätten att avgöra vad som är kunskap.

Det vetenskapssociologin speciellt framhåller genom symmetri-tesen är att forskaren inte i förväg tar ställning mellan det rationella och det irrationella (eller det sanna och falska) när hon studerar trosföreställningar. All kunskap kan förklaras på i princip samma sätt, dvs. genom att kunskapsfrågor alltid relateras (situeras eller reduceras) till den sociala ordningens problem.

²⁶Bloor, 1991, s. 5.

Kapitel 3

Humaniorastudier eller

Sociala Studier av Humanvetenskaperna, SSH

Vad är humaniorastudier? Beteckningens betydelse

EFTER ATT HA DISKUTERAT dels humaniora och humanvetenskap, dels vetenskapsstudier och som ett underliggande tema hela tiden antytt såväl möjligheter som svårigheter med att föra dem samman, har nu turen kommit till att precisera vad »humaniorastudier« kan innebära. Ser vi till själva beteckningen humaniorastudier, så är den en översättning från engelskan där programnamnet »Forskningens villkor« kommit att bli »Humanities Studies«. Forskningens villkor är en alltför oprecis benämning eftersom programmet inrättades för att utföra studier av just humanistiska discipliner och inte med forskning i allmänhet. Dessutom är den svår att översätta. Men när en beteckning väl införts och blivit bekant är den ofta knepig att ändra. Om man inte vill införa den tyska beteckningen »Geisteswissenschaft« och tala om »Geisteswissenschaftsforschung«, är det inte lätt att finna ett internationellt gångbart namn för det slags studier som vi sysslar med. Den internationella beteckningen Humanities Studies är ur vissa aspekter träffande då den relativt tydligt anger programmets profil och ambitioner.

Men Humanities Studies är å andra sidan en alltför snäv beteckning, som leder tankarna till humaniora enbart. Som redan påpekats finns det flera skäl som talar emot att en alltför skarp gräns dras mellan humaniora, human- och samhällsvetenskap som studieobjekt, dvs. de kan alla i *princip* ingå i humanities studies som ett forskningsprogram, även om ytterligare kvalificering måste göras i anslutning till konkreta projekt. De eventuella skillnader mellan olika områden som diskuterades ovan skall snarare göras till före-

mal för studier och undersökningar än utesluta respektive innesluta något av områdena. Socialt konstruerade gränser som dem mellan discipliner är ofta oskarpa och föränderliga snarare än stabila och givna, och förhållningssätt och praktiker inom discipliner varierar. Dessvärre är »Studies of the Human and/or the Social Sciences« inte heller en helt lyckad beteckning på engelska eftersom »human sciences« har en annan innebörd än humanvetenskap och varken »human« eller »social« science innesluter humaniora.

På sätt och vis har vi alltså hamnat i en återvändsgränd där ingen beteckning duger i alla sammanhang. I min SSK-influerade tolkning är humaniorastudier »sociala studier av humanvetenskaperna« eller på engelska »social studies of the humanities« där »humanities« har en utvidgad betydelse. En fördel med denna beteckning är att vi får samma förkortning på både svenska och engelska, nämligen SSH, och det inom ett område där förkortningar används lika ofta som de ordammansättningar de utgår från.¹ En annan fördel är att det »sociala« betonas i en metodologisk mening eftersom det anger att det är en *särskild sorts* studier man ägnar sig åt. Teoretiskt sett, och särskilt i den internationella kontexten, är det väsentligt att betona det sociala om man vill upprätthålla förbindelsen med »social studies of science«. Samtidigt måste vi klargöra vad vi menar med »social studies« och relatera *vår* förståelse till den som förekommer i andra vetenskapsstudier. Mot slutet av denna text kommer jag att argumentera ytterligare för just beteckningen »sociala studier av humanvetenskaperna«, SSH, men innan vi är där finns ytterligare några punkter att reflektera över. En sådan punkt är varför SSK överhuvudtaget är en relevant utgångspunkt för studier av kunskapsområden som inte tillhör det naturvetenskapliga fältet. Även frågan varför SSK skulle ha något intresse av att studera human- och samhällsvetenskap och vilka reflexivhetsproblem som därmed uppkommer skall diskuteras.

Varför SSK för humaniorastudier?

Man bör naturligtvis ställa sig frågan varför SSK är ett område att lära av för studier av humanvetenskaperna när det nu varit helt

¹ Återigen vill jag hänvisa till Kusch som i sin bok *Psychologism* föreslår SPK (Sociology of Philosophical Knowledge) som term för det forskningsprogram han utvecklar. Se f.ö. not 4 i inledningsavsnittet.

upptaget av naturvetenskapliga discipliner. Förhållandet mellan vetenskapsstudier och studier av humaniora/humanvetenskap berör åtminstone två parter och såväl humanvetare som vetenskapsforskare kan på goda grunder ha invändningar mot att sammanföras. Med andra ord – varför SSK? Och på motsvarande sätt kan frågan ställas av SSK – varför inkludera humaniora? Den frågan får vänta medan vi tar itu med den första och försöker formulera svar som inte främst är av strategisk karaktär.

Strategiska svar skulle kunna vara att SSK är internationellt etablerat och väl förankrat i de flesta länder, att det existerar fungerande sociala och intellektuella nätverk, att det finns en politisk kraft i SSK som humanioraforskare skulle kunna dra fördel av, etc. Utan att förringa sådana strategiska skäl, är det andra problem som intresserar mig här. Mina svar är mer relaterade till teoretiska frågor som, i den mån de är rimliga, har sin giltighet även om SSK:s framgångar minskar.

Låt oss börja med tänkbara invändningar från humanisters sida mot att humanvetenskapliga studier utförs i en SSK-anda. Om humanvetaren i allmänhet är övertygad om att hennes kunskapsområde på avgörande punkter skiljer sig från naturvetenskapernas och särskilt att kunskapsobjektet kräver speciella metoder, kan motståndet mot en forskningsinriktning som principiellt likställer all kunskap bli svårt att överbygga. Humanvetaren kan hävda att hennes humanistiska kunskapsområde inte lämpar sig för forskningsprogram designade för studier av naturvetenskap och att teorier och metoder inom *science studies* kommer att bli alltför styrande vid studier av humanvetenskaperna. Det är också tänkbart att humanvetaren ser en fara i att hennes kunskapsområde blir av marginellt intresse för vetenskapsforskningen och att den position som humanvetenskapen redan har inom det akademiska systemet förstärks. Risken att bli försummad kan öka om man lierar sig med ett forskningsfält som så uppenbart intresserar sig för annan kunskap än humanistens.

Också argumentet att det vore negativt ur forskningspolitisk aspekt att (ytterligare) relativisera den humanistiska kunskapen genom att relatera den till sociala förhållanden kan föras fram. Humanisten kan ha intresse av att skydda sitt forskningsområde mot konstruktivistiska projekt, som eventuellt uppfattas som att de hotar att förstärka tendensen att jämställa humaniora med i bästa

fall konstnärlig verksamhet och med i sämsta »ideologiskt flumtänkande« som återspeglar särintressen. Om humanvetenskap är och vill vara forskning måste den, på samma sätt som andra vetenskaper, i någon mån frigöra sig från sin kontext och trots sin närhet till den mänskliga erfarenheten distansera sig från denna. Ett relativiserande och, kan det uppfattas som, reducerande forskningsprogram som driver tesen att kunskap är socialt bestämt (eller i varje fall starkt påverkad av sociala förhållanden) kan vara angeläget att använda för studier av de trosvissa naturvetenskapliga disciplinerna och den rationalistiska vetenskapsfilosofin. Att argumentera för samma sak när det gäller de kulturellt känsliga humanistiska ämnena är inte självklart lika lockande.

Många av dessa potentiella invändningar mot SSK från humaniorastudiers sida tycks mycket rimliga och argumenten för kräver därför särskild omsorg. Ett skäl för en ökad samverkan är att forskningsproblemen som länge varit centrala i studier av naturvetenskapen helt klart har relevans också för humanvetenskaperna. Hit hör till exempel sådant som förhållandet mellan kunskap och expertroll, kunskap och makt, kunskapens praktiska sidor, konsekvenser av forskningspolitiska beslut för forskning och kunskapsbildning, vetenskapernas historiska roll, gränstrider mellan discipliner och frågan om kunskapens sociala grunder. Även om just den sistnämnda frågan kan ses som förklenande för humanvetenskapernas del, är den likafullt väsentlig eftersom humanvetenskaplig kunskap faktiskt inte är entydig eller utgår från samma förställningsramar. Humanister har intresse av att påvisa förbindelser mellan exempelvis tidsanda och tänkande, vilket bl. a. visar sig i många idéhistorikers arbeten.² Men, som så ofta varit fallet med naturvetenskapen, betraktas gärna den humanistiska kunskapen på samma asymmetriska sätt: den »felaktiga« eller »falska« kunskapen bottnar i en felaktig ideologi eller social förvrängning medan den »riktiga« eller »sanna« inte behöver förklaras. Om tanken att all kunskap har sociala grunder kan accepteras och att det i sig inte innebär att kunskapen är defekt, borde dock humanisters kunskap utan större motstånd kunna undersökas på liknande sätt som andra forskares. Sådana undersökningar borde även kunna uppfattas som givande inom ett kunskapsområde som gärna framhåller sin självreflekterande praxis.

²Se t. ex. Lennart Olsson, i Olsson (red) 1994.

Likaså är många metateoretiska frågor gemensamma. Rörelsen från traditionella kunskaps teorier som empirism, rationalism och realism till konstruktivistiska och andra mer kulturellt eller socialt influerade, är inte isolerad till vetenskapsstudier utan tydlig inom all samtida debatt om kunskap och teoribildning. Men när vetenskapen jämförts med andra kunskapsystem har det så gott som utslutande varit en jämförelse mellan å ena sidan den västerländska naturvetenskapen och å den andra kunskapsystemet i andra kulturer. Traditionella kunskapskulturer av allehanda slag har ställts mot en enhetligt definierad »västerländsk vetenskap« där naturvetenskapen framställs som den enda kunskapskulturen i det västerländska samhället som är värd en betraktelse. Humaniorastudier skulle ur dessa aspekter kunna göra bilden fylligare och mer komplex genom att studera kunskapsbildning och kunskapskriterier inom den gemensamma västerländska kulturen men med andra områden i fokus.

Vetenskapsstudier har påverkats av riktningar som inte primärt sysslar med de naturvetenskapliga disciplinerna, som t. ex. kunskapsantropologi och cultural studies, vilket underlättar för humanister att känna igen sig och att inte stå främmande inför den metateoretiska diskussion som förs inom området.³ Några SSK-studier har som tidigare nämnts gjorts av humanistiska discipliner och sociologiska studier av humanvetenskapliga discipliner som inte direkt förknippas med SSK men som har en empirisk inriktning har utförts.⁴ SSK uppmärksammas även utanför den egentliga vetenskapsforskningens område, bl. a. av antropologer, feministiska teoretiker och litteraturvetare.⁵

Huvudsaklet är dock att SSK-perspektivet erbjuder en alternativ metodologi till andra empiriska humaniorastudier genom det symmetriska förhållningssättet och begreppet kontrovers. Symmetriesen kan anföras som ett av skälen till varför humanvetenskapen inte bör utgöra ett undantag genom att tesen slår fast att *all* kunskap kan förklaras och i den mån kontroverser förekommer inom det humanvetenskapliga området kan de studeras på samma sätt som naturvetenskapliga.

³Se t. ex. Steve Woolgar, 1992. Se även Helen Watson-Verran & David Turnbull i Jasanoff et al., 1995 för exempel på intresse från vetenskapsstudiers sida för andra kunskapsystem än naturvetenskapens.

⁴Jag tänker här främst på Pierre Bourdieu, 1993 och 1996.

⁵För en diskussion om paralleller mellan science studies och humaniora, se Barbara Herrnstein Smith, 1988.

På samma gång bör vi vara vaksamma mot en alltför bred eller vag definition av *kunskap* eftersom det uppenbarligen är vetenskapssociologins strävan att endast studera hur *kollektivt bekräftad kunskap* uppkommer. Studier av enskilda forskares individuella föreställningar och insatser kan vara ett nog så intressant projekt, som dessutom överensstämmer med det som är vanligt förekommande inom humanvetenskaperna, men är egentligen inte i linje med det starka programmet ansats. För att detta program skall vara intressant att tillämpa vid humaniorastudier är det dessutom viktigt att komma ihåg Bloor's definition av kunskap som något skilt från »ren tro«. De teser som Bloor uppställt för empiriska studier av kunskap, om man följer hans egna rekommendationer, skulle alltså endast vara tillämpbara på *kollektivt omfattad kunskap inom humaniora*. Det individuella och det egensinniga faller utanför Bloor's kunskapsdefinition, vilket föranleder frågan om det finns kunskap i denna mening i humanvetenskaperna? Låt oss jämföra med vad Kusch respektive Shapin & Schaffer sagt om sina studieobjekt.

Kusch menar att studier av filosofisk kunskap kan utföras på samma sätt som studier av vetenskaplig kunskap, men att det handlar om att finna ett givet *faktum*, alltså något som alla är överens om, i den disciplin man undersöker. När Kusch själv studerar filosofin och kontroversen mellan naturalism (psykologism) och »ren filosofi« så finner han ett sådant filosofiskt faktum: alla är överens om att Husserl visat att psykologismen i filosofin var ett misstag. Detta filosofiska faktum (med Bloor kollektiv kunskap) kan således konstrueras och förklaras socialt.

Men filosofiska kontroverser skiljer sig trots allt från naturvetenskapliga, menar Kusch. I allmänhet är de luddigare (more fuzzy) och utspelas i ett alla-mot-alla scenario snarare än att vara en strid mellan två tydligt motsatta parter. Dessutom skiljer de sig innehållsligt genom att oftare innehålla anklagelser om relativism, irrationalism och total skepticism. Bortsett från dessa, och ytterligare några, olikheter mellan filosofiska och naturvetenskapliga kontroverser finns det likafullt tillräckligt mycket som förenar för att samma slags studier skall kunna utföras av båda. Avgörande är identifikationen av ett faktum (kollektivt bekräftad kunskap), dvs. av något påstående som så gott som alla är överens om.

Shapin och Schaffer har en annorlunda utgångspunkt i *Leviathan and the Air-Pump*. De vill studera den roll experimentet spelat

i naturvetenskapen och ställa frågor om: »*why* experimental practices were accounted proper and *how* such practices were considered to yield reliable knowledge.«⁶ Ett problem är dock att den sortens frågor inte ställs av historiker eftersom experimentets roll bland dem betraktas som *själklar*. Det som betraktas som självklart be- höver inte ifrågasättas och den som ändå insisterar blir ofta själv betraktad som egensinnig eller, med Shapins och Schaffers terminology, som en idiot. Också här finns således en tanke om kollektivt omfattad kunskap (i deras fall bland vetenskapshistoriker) som de kallar »the self-evident method« och som de menar följer med »member's accounts«.⁷

Den som tillhör en given kultur, dvs. den som är en medlem, en deltagare och insider, har alltid vissa fördelar framför främlingen genom att ha del i den gemensamma synen och den kollektiva kunskapen. Men deltagarens inifrånperspektiv kan hindra från att se alternativen till det som förefaller självklart. Främlingens position däremot medför att en given kulturs antaganden och praktiker kan förklaras eftersom: »the stranger is in a position to *know* that there are alternatives to those beliefs and practices.«⁸ Om man i stället vill ställa främlingens frågor (stranger's accounts) till ett forskningsfält man själv tillhör, hur går man då tillväga?

Ett sätt, möjligen finns det flera, är att se vad som skedde vid tidpunkten då det självklara blev självklart. Men för att kunna göra det måste det som nu betraktas som självklart relativiseras, dvs. det finns ingen poäng med den här sortens studier om man inte antar att det kunde varit annorlunda. Inte heller finns någon poäng med dem om man ställer problemet *asymmetriskt* och utgår från att det självklara är självklart just på grund av att det är självklart och följlaktligen inte behöver undersökas och förklaras.

Shapin och Schaffer väljer att undersöka kontroversen om experimentets roll i det förflutna så som den tog form i debatten mellan Boyle och Hobbes mot slutet av 1600-talet. De intar »outsiders« position och förhåller sig symmetriskt till problemet och erhåller därigenom annan kunskap än sina historiekollegger. Det symmetriska förhållningssättet innebär att de inte tar parti för någon part, inte försöker visa att den ene hade rätt, den andre fel

och inte heller syftar till att utvärdera. Målet är i stället att undersöka orsakerna till tron på experimentets betydelse för pålitlig kunskap. Genom att studera Hobbes-Boyle-kontroversen symmetriskt kommer i realiteten förloraren, dvs. Hobbes, argument att få en uppmärksamhet de annars inte skulle fått. Kontroversperspektivet öppnar alltså för möjligheten att behandla det självklara och dess utmanare som likvärdiga. Främlingens distans möjliggör frågor som deltagaren inte kan formulera utan att riskera att bli betraktad som en tok.

Överfört till humaniorastudier så skulle vi behöva undersöka om det finns aningen ett faktum eller member's accounts, alltså en kollektivt omfattad kunskap, i de discipliner vi studerar. Även om vi tror att humanister har kollektivt omfattad kunskap så får vi här nöja oss med att säga att vi kommer att undersöka *om* sådan kunskap finns eftersom vi syftar till att studera en disciplin som är oss relativt obekant.

Kontroversstudier och humanvetenskap

Låt oss så gå lite djupare in i kontroversperspektivet och se hur det konkret skulle kunna tillämpas inom humaniorastudier. Liksom vetenskapsstudier i allmänhet så har även de flesta kontroversstudier hittills riktats mot naturvetenskap i vid mening, men det finns flera anledningar att inte låta sig begränsas av denna omständighet. Kontroversperspektivet erbjuder ett sätt att studera all slags vetenskaplig verksamhet där kontroverser förekommer – oberoende av om vetenskapen i fråga har natur, kultur, människa eller samhälle som huvudsakligt objekt. Det är *kontroversen*, dess förlopp likväl som dess struktur, som ställs i fokus och inte primärt vad den handlar om. På så sätt kan den tendens till oenighet i forskarsamhället som tycks förekomma i *all* vetenskaplig verksamhet lyftas fram istället för olikheter mellan discipliner. Även om det man är oenig om växlar inom och mellan discipliner, kan förekomsten av oenighet göras till föremål för studier och kontroversperspektivet som sådant problematiseras och berikas.

Också inom humanvetenskaperna förs en kamp om vems tolkning, vems anspråk, vems argument som har företräde och om vad som är legitimt respektive omöjligt att säga och göra. Då humanvetenskaperna har ideologiska roller att spela och på olika sätt

⁶Shapin & Schaffer, 1985, s. 13

⁷Ibid, s. 4-5.

⁸Ibid, s. 6.

konstruerar individuella och kollektiva identiteter, är deras sociala funktioner långt ifrån betydelselösa, även om de inte inverkar på samma direkta och omedelbara sätt på materiella förhållanden som den moderna naturvetenskapen och tekniken. Kontroverser bland humanvetare kan i olika grad tänkas reflektera motsägande visioner och ideal. De är därför angelägna att uppmärksamma för den som fascinerats av varför vissa visioner och ideal uppkommer och/eller ersätter andra, hur de argumenteras för och av vem.

Kritisk distans och motstånd mot de hårda vetenskapernas fakta formars i många fall av de humanvetenskapliga disciplinerna. Dessa ger ofta röst åt dem som inte accepterar dominansen av den naturvetenskapliga synen på människan som reducerbar till själviskagen, biologiskt kön eller apparat. *Mellan* human- och naturvetenskaperna finns det således en rad tänkbara konflikter. I den mån de blossar upp och engagerar forskarsamhället, kan de bli föremål för kontroversstudier. Flera manifesta konflikter kring etiska frågor har t. ex. sin grund i olika människosynner eller »paradigm« inom vetenskaperna, och man kan finna spänningar inom områden som vård och omsorg eller medicin som kan återföras till naturvetenskapliga respektive humanvetenskapliga synsätt. I samtliga dessa fall kan kontroversperspektivet vara värdefullt. Likafullt får man inte blunda för forskarens svårigheter att symmetriskt analysera konflikter där hon själv genom sin ämnestillhörighet ingår i ett, och står utanför ett annat, sammanhang.

Men de humanvetenskapliga alternativen till de naturvetenskapliga synsätten är inte alltid enhetligt formulerade i stillsam konsensus. Därför kan det finnas potentiella kontroverser också inom humanvetenskaperna. Kontroversstudier inom det humanvetenskapliga området kan handla både om olika uppfattningar vad gäller dess relation till andra vetenskaper och dess förståelse av såväl kunskapsobjektens natur som den humanvetenskapliga praktikkens vetenskapsideal. Liksom inom andra vetenskaper kan dessa kontroverser vara såväl historiska som samtida. Några av humanvetenskapernas idag mest självklara eller av de flesta accepterade antaganden och föreställningar kan mycket väl under en tidigare fas varit omstridda bland humanvetare själva.

För att »upptäcka« det kontroversiella i det självklara är försöken att lokalisera konflikter kring humanvetenskapernas egenart, specifika metoder och ontologiska förutsättningar en väsentlig forsk-

ningsuppgift där kontroversanalytikerns främingsstatus möjliggör distans och symmetri. På motsvarande sätt förekommer som vi noterade tidigare ett antal motstridiga uppfattningar i samtida humanvetenskapliga diskurser, exempelvis om förhållandet mellan kvinna/man, manliga/maskin, tänkande/känsla. Dessa utgör (potentiella) humanvetenskapliga kontroverser i genuin mening och de kan studeras som just kontroverser med en symmetrisk och reflexiv metodologi och med en förklarande/förstående målsättning snarare än en partstagande.

Jag ser således kontroversstudier som ett fruktbart forskningsprogram att applicera på studier av humanvetenskaperna och jag utgår från att kontroverser kan identifieras inom dessa ämnen. Humanioraforskaren bör då i likhet med andra kontroversforskare inta en opartisk ståndpunkt i förhållande till kontroversens parter liksom till sakfrågan. Hon bör koncentrera sin uppmärksamhet på de argument som framförs och kontroversens intellektuella och sociala förutsättningar och villkor. Om kontroversstudieperspektivet visar sig fruktbart på fler områden än de naturvetenskapliga, förstärks försöken att föra SSK och sociala studier av humanvetenskapen närmare varandra.

Varför humaniorastudier inom SSK?

Vilka invändningar mot att integrera humanvetenskap i SSK är tänkbara? Den generella tesen inom vetenskapsstudier att *all* kunskap kan förklaras och att all kunskap kan förklaras på i princip samma sätt stärker argumentet att också humanvetenskapen *kan* utgöra forskningsobjekt i SSK, men ger inte i sig några goda argument *för*.

Från science studies-håll har, som vi sett, flera skäl anförts för vetenskapsstudier av naturvetenskaperna. Filosofiskt/theoretiskt har drivkrafterna varit att påvisa kunskapens osäkerhet och undergräva rationalismen. I förhållande till humanvetenskaperna ter sig ingendera särskilt stark. Den rationalistiska vetenskapsfilosofi som vetenskapsstudier klassificerat som en mytomspunnen ideologi, har inget kraftfullt grepp över det humanvetenskapliga området även om en och annan även här försökt likställa all forskning ur metodologisk synvinkel. Snarare är det nog så att humanvetenskapernas självbild påminner om den metabild av naturvetenskapen som SSK vill förmedla.

Sannolikt har de flesta humanister en bild av sig själva som forskare som skiljer sig från den självbild de flesta naturvetare har. Att så är fallet sammanhänger med att uppfattningar om den egna disciplinen inte skapas i ett tomrum utan i och genom interaktion med andra ämnen. Även filosofiska föreställningar om kunskapsbildning spelar in, liksom hur ämnet har utvecklat i förhållande till andra ämnen. När det gäller humanvetenskaperna talar man sällan om genombrott eller paradigmskiftet, det råder en större osäkerhet angående humanisters kunskap och på vad den är grundad och humanvetenskapens nytta ifrågasätts. Även om självbilder växlar mellan olika forskare och discipliner, är inte rationalismen alls så framträdande i humanvetenskaperna att den i sig skulle vara ett tillräckligt skäl för att studera dem.

På liknande sätt kan vi tänka om kunskapsfrågan. Att påvisa kunskapens osäkerhet förefaller onödigt i humanvetenskapliga sammanhang där debatten om humanvetenskapernas särart och kritiken av empirismen ställt helt andra frågor i fokus. Inte heller kan intresset att *dethronisera* humanvetenskapen förväntas vara särskilt stort. I vetenskapernas hierarki är det möjligen några få samhällsvetenskaper som kan kämpa om en topplacering men de allra flesta befinner sig i periferin när det gäller position. Humanvetenskapernas ställning i samhälle och akademi är varken central eller mäktig och den kunskap som produceras har betydligt mindre möjligheter att påverka samhällets stora politiska och sociala vägval än de naturvetenskapliga och tekniska områdena.⁹

Humanvetenskapernas position i den vetenskapliga hierarkin och i den samhälleliga kontexten borde följaktligen göra dem relativt ointressanta för sociala studier i en SSK-anda. Dessutom är det ju så att vetenskapsstudier är ett område som självt tillhör humanvetenskaperna och där åtskilliga forskare har en humanistisk eller samhällsvetenskaplig bakgrund. Empiriska studier av de egna kunskapsområdena har helt enkelt inte framstått som teoretiskt in-

⁹Påståendet kan uppfattas som kategoriskt och motexempel går att finna. Så till exempel har moralfilosofier på senare tid spelat en framträdande roll som experter vid etiska konflikter om för mänskliga och samhälle centrala frågor. Likaså är både exempelvis statsvetare och pedagoger på olika sätt uttolkare av och kritiker till dominerande föreställningar. I jämförelse med expertis inom det naturvetenskapliga och tekniska området menar jag ändå att humanvetare i allmänhet spelar en mer blygsam roll.

tressanta eller politiskt väsentliga i förhållande till det överordnade syfte som finns i science studies. Från diskussionen av reflexivitet ovan kan vi även dra oss till minnes den motvilja mot att problematisera de egna kunskapsanspråken, »navelskåderiet», som flera av författets forskare uttryckt. I jämförelse med det tycks idén att eftersträva en dethronisering vara rena självmordsförsöket. Att ägna tid och kraft åt att empiriskt visa det »alla redan vet ändå», dvs. att vetenskaperna om människan och samhället innehåller värderingar, kontextbundna antaganden och osäker kunskap har inte alls varit lika utmanande som att demonstrera samma förhållanden i de s. k. hårda vetenskaperna. Flera av de skäl som anförts för naturvetenskapliga vetenskapsstudier förefaller oväsentliga, alternativt okloka, för humanvetenskapliga dito.

Alltså kan flera tänkbara invändningar från SSK självt mot att inkludera humaniora i fältet föras fram. Men det finns, menar jag, också mycket som talar för, t. ex. att man bör utvidga ett fruktbart perspektiv till nya områden så länge man är medveten om dess begränsningar. Om ett perspektiv visat sig fruktbart, vilket givetvis alltid är en fråga om bedömning och synsätt, inom ett område, och om man sympatiserar med dess allmänna utgångspunkter, är det rimligt att det tillför något väsentligt också inom övriga som det tillämpas på. Dessutom kommer det nya område som perspektivet utvidgas till att generera frågor och problemställningar som berikar perspektivet självt. Man kan förmoda att kontroversstudier av humanvetenskaperna kommer att tillföra metodologiska och teoretiska insikter till SSK och inte bara ge kunskap om humanvetenskapliga kontroverser. Annorlunda uttryckt: när kontroversstudier riktas mot humanvetenskaperna, så är det troligt att det får återverkningar också på den teoretiska och metodologiska kursen om kontroversstudier av naturvetenskaperna.

Detta antagande underbyggs av insikten att området vetenskapsstudier de facto fått nya problem, ny kritik och också skärpt sin teoretiska analys för varje nytt område som införlivats i SSK; teknik, miljöfrågor, popularisering, medicin, genusforskning, kunskapsantropologi. Därömm vittnar bl. a. de många skolbildningar och riktningar som uppstått inom vetenskapsstudier och de många olika beteckningar som införts när nya objekt integrerats. Även om området härigenom utsätts för vissa påfrestningar genom nykomlingarnas delvis kritiska hållning till det redan etablerade, bidrar expan-

sionen till att området stärks. Sociala markörer som internationella konferenser, tidskrifter och nätverk tilltar i antal och betydelse och även teoretiskt blir området intressantare att kommentera och förhålla sig till genom att det blir mer känt och artiklar och essäer ökar.

Nya forskningsobjekt ger också upphov till andra reflektioner och tånjer metodologiska överväganden och principiella resonemang bortom det hittills förgivetagna. Historiskt sett finns många exempel på detta, vilket inte minst framväxten av humanvetenskaperna belyser. I samtida diskurser är kategorin kön eller genus ett tydligt exempel på samma sak. När denna kategori väl uppmärksammas och blivit betydelsebärande som objekt för och i forskning sträller den också frågor om metodval och filosofi som tidigare inte uppmärksammas.¹⁰ Ännu ett samtida exempel är den begreppsanalytiska utläggning kring »konstruktivism« som uppkommit som en följd av denna terms alltmer omfattande användning.

Antagandet underbyggs delvis också av de skillnader som uppenbart finns mellan en disciplin som vetenskapsteori, som alltid ägnat intresse åt andra vetenskaper än de rena faktavetenskaperna, och SSK. Skillnaderna visar sig bl. a. i den konflikt som finns i vetenskapsteorin mellan att se ämnet som en vetenskap om forskning eller som ett kritiskt ämne med kunskap om kunskap och kunskapare som mål. Konflikten har bl. a. fört det goda med sig att vetenskapsteorins klassiker och inspiratörer inte begränsas till »Philosophy of Science« utan även inkluderar kontinentalfilosofiska strömningar och sociala kunskapsteorier. Det i sin tur förbereder ämnet och dess forskare för uppgifter som är intressanta för andra än naturvetare. Att ha ett annat forskningsobjekt, innebär följaktligen att delvis andra problem kommer i förgrunden.¹¹ SSK har enligt min mening mycket att vinna på att humanistisk kunskap undersöks och problematiseras inom eller i nära anslutning till dess ramar.

Symmetri i humaniorastudier

Symmetriens epistemiska fördelar får här illustreras med två citat från olika kontexter och teoretiker. Först John Law:

To insist on symmetry is to assert that everything deserves explanation and, more particularly, that everything that you seek to explain or describe should be approached in the same way. Why is this important? The answer is simple: it is that you don't want to start any investigation by privileging anything or anyone. And, in particular, you don't want to start by assuming that there are certain classes of phenomena that don't need to be explained at all.¹²

Sen Barbara Herrnstein-Smith:

(...) we may speak of conflicting beliefs (theories, accounts, interpretations, and so on) as crucially and (from some perspectives) profitably *affecting* each other without having to maintain that one (and only one) of them must/could be, in the classic sense, correct.¹³

Symmetriens styrka är att *all* kunskap har sociala förutsättningar och att den som analyserar kunskap inte ger olika slags förklaringar till olika kunskaper. Att engagera sig i humaniorastudier i denna mening är att acceptera att även humanvetenskaperna behöver förklaras.

Men här finns givetvis också en svårighet, som speciellt visar sig när studier av något ytterst välbekant studeras. I humaniorastudier finner sig således en komplikation som kräver eftertanke. Jag föreställer mig att det i en mening är enklare att inta en relativistisk hållning till olika kunskapsanspråk då man inte själv är »expert« på det man undersöker – man kan helt enkelt inte bedöma vad som är sant, rationellt eller rimligt även om man skulle vilja. Troligen är det så att ju närmare sitt undersökningsfält man själv befinner sig, desto mer komplicerat är det att avstå från epistemiska ställningstaganden. Forskaren har större problem med att förhålla sig opartisk och neutral till området, frågor och kontroverser som hon är välbekant med, har egen kunskap om eller har tagit ställning till på andra grunder än till sådant som hon inte har någon uppfattning

¹⁰Se t. ex. Thomas F. Gieryn 1994 samt Evelyn Fox Keller i Jasanof et al., 1995.

¹¹Se Margareta Hallberg, 1997b för en diskussion av dessa frågor.

¹²John Law, 1994, s. 9–10.

¹³Barbara Herrnstein Smith, 1991, s. 127.

om över huvud taget. Den metodologiska distans som samhällsvetenskapliga studier av naturvetenskaplig kunskap möjliggör, minskar i och med att kunskapsobjektet är välkänt och i synnerhet om det dessutom är omhuldat. Tänkbara exempel i humaniorastudier där symmetrin kan bli ett problem är studier av konflikter mellan teorier där forskaren själv har sina preferenser. Svårigheten blir ännu mer påtaglig om konflikten eller problemet rör SSK själv.

Avståndet i vanliga vetenskapsstudier mellan den som undersöker och det undersökta krymper i humaniorastudier. Härur uppkommer ett problem som påminner om det som Gadamer menar uppstår för samhällsvetaren som undersöker det samhälle han själv är en del av. Symmetri kan ses som en Metod som fjärrar forskaren från sitt objekt och konstruerar en distans som »gentligen» inte finns. Beträktat på detta sätt kan symmetri i vetenskapsstudier ses som ett relativt okomplicerat verktyg och rent utav som en »naturlig» följd av den distans som okunskap från vetenskapsforskarens sida ger. I humaniorastudier däremot innebär symmetri en positionering som behöver berättigas.

Så varför *välja* symmetri inom humaniorastudier? Jag menar att det finns flera goda skäl för det även om inte enbart metoder eller förhållningssätt bör styra ett forskningsområdes utveckling. Men för det första kan vi genom att omformulera frågan se symmetri som ett åtagande snarare än som en metod. I stället för att fråga: varför symmetri? kan vi betrakta symmetrin som det vi redan valt och som vi således inte ifrågasätter. En som gör så, och som därigenom försvarar det symmetriska förhållningssättet också när svårigheter med det visar sig, är Malcolm Ashmore. Han hävdar att symmetri är:

an *epistemological commitment*, not a tool to be selected or rejected for particular tasks. To call it a »method» is to ignore both its epistemological character and its status as a commitment. And like democracy, symmetry is something to be aimed at – it is what the symmetrical analyst, or symmetrist, wishes to achieve.¹⁴

Ashmore ser eventuella svårigheter med symmetrin som en utmaning – ett förhållningssätt som det är lätt att respektera. Humaniorastudier skulle här kunna utmana symmetriresen lite till och tillföra empirisk kunskap om svårigheten men också möjligheten

¹⁴Malcolm Ashmore, 1996, s.310.

att tillämpa den. När Kusch i slutkapitlet av sin bok om psykologismen reflekterar över sin studie erkänner han symmetriens begränsningar. Dels kan ingen symmetrisk förklaring gardera sig mot en asymmetrisk tolkning, dels kan det finnas, menar han, gränser för symmetrin och neutraliteten när argument som liknar dem som förordas av SSK står på spel. Ett hypotetiskt exempel för att belysa om jag forskar kring en kontrovers där den ena parten är *för* sociala studier av humaniora, den andra parten *emot* – kan och vill jag då bibehålla min opartiskhet till kontrahenternas argument? Andra, liknande exempel är inte svåra att föreställa sig inom det humanvetenskapliga området, vilket, antar jag, gör att symmetrin delvis ställs på prov i förhållande till näraliggande diskurser. Men det betyder inte att möjligheten att vara symmetrisk upphävs, bara att ansträngningen måste bli större. Barbara Herrnstein Smith har fört ett resonemang kring symmetri som jag gillar och därför återger (nästan) i sin helhet:

A Symmetrical Reflection *

The preceding discussion is (relatively) evenhanded, but the author's views on these issues are not altogether neutral. On the whole, she finds that constructivist-interactionist accounts of knowledge and belief (along the lines indicated in this essay) offer more conceptually congenial, evocative, and serviceable ways for her to think about matters such as »reason» and »reality» than do traditional realist or rationalist epistemologies. At the same time (and with no apparent undermining of her own relative cognitive stability), she believes that she »believes» those accounts (in the sense of »belief» outlined below), in the same way – that is, for the same general sorts of reasons and by way of the same general cognitive dynamics – as anyone, including the believer in traditional epistemology, believes anything.¹⁵

Asterisken är en not som lyder som följer:

This essay glances, here and elsewhere, at the »symmetry» postulate proposed by Barry Barnes and David Bloor, in accord with which sociologists of knowledge undertake to give *the same general account* of the knowledge their community accepts as true as they give of the beliefs it rejects as false. (...) *Symmetry* should not be identified with *equality*, and the postulate should not be

¹⁵Barbara Herrnstein Smith, 1991, s.131.

confused with the objectivist's self-inverting (and as such, self-refuting) »relativism«, a position (probably held by no one) that would assign equal objective epistemological status to all beliefs. (...)

Det som avhandlas i detta citat är alltså att sätten att förstå/förklara varför den ena väljer si och den andra så inte bör skilja sig åt eftersom skälen/orsakerna till varför man tror någonting alls principiellt är desamma, även om man tror olika saker. Det betyder naturligtvis inte att man inte har några uppfattningar eller preferenser – tvärtom väljer man det man tror ger de bästa förutsättningarna för de syften och mål man uppställt. I humaniorastudier väljer vi alltså symmetri, om vi återvänder till frågan, därför att vi tror att det är det bästa förhållningssättet (åtagandet) för att få kunskap om kunskap.

Ett annat skäl för att välja symmetri i humaniorastudier är att också humanioraforskare (i vår mening) är okunniga om det område, den disciplin eller delar av desamma som studeras – förutsatt att hon inte väljer sin egen. I det vetenskapliga vardagslivet har humanioraforskaren sina fördomar om andra discipliner; vad de gör, vad de kan, vad de åstadkommer. Hon gillar och ogillar, tror och anser och är i detta avseende asymmetrisk i förhållande till de andra. Men när hon väl beslutar sig för att studera ett annat område, att undersöka dess interna och externa villkor, dess kunskapsbildningsprocesser, motsättningar, vetenskapsideal och praktiker, befinner hon sig som varje annan forskare i ett delvis okänt landskap.

Genom att vara symmetrisk kan hon behålla sin osäkerhet och öppenhet på ett helt annat sätt än om hon redan bestämt sig för hur det är; vem som har rätt, vad som är sant, förnuftigt, framgångsrikt. Om »allt« redan är känt, om forskaren inte har några uppriktiga frågor, om hon inte är öppen för att allt kan vara annorlunda än hon tror och är beredd att ompröva sina förhållningssätt, är studien tämligen meningslös bortsett från den tillfredsställelse bekräftelsen ibland skänker.

Om forskaren däremot vill förstå och förklara är den symmetriska positionen en fördel. Symmetrin kan ses som en hjälp, inte ett hinder, i forskning där syftet är att distansera sig från det för-givettagna eller agera främling för att på så sätt kunna ställa naiva frågor om det uppenbara. Särskilt väsentligt är det symmetriska

tillvägagångssättet vid studier av konflikter eller kontroverser där forskaren själv har sina erfarenhetsgrundade eller fördomsfulla preferenser för endera parten. För att över huvud taget kunna begripa den av forskaren icke föredragna positionen och i den mening göra båda i någon mån rättvisa, är symmetri viktigt att eftersträva. Okunnigheten om det andra, det som undersöks, och den fördel det något svåra, symmetriska förhållningssättet skänker, kan eventuellt också relateras till Gadammers invändningar mot Metoden i samhällsforskningen, som enligt honom bidrar till objektivisering. Ett kritiskt förhållningssätt till Gadammers syn problematiserar, utan att helt förneka, idén att samhällsforskaren är en del av det samhälle hon undersöker.

Vissertligen är samhällsforskaren i en mening troligen mer delaktig i samhället än naturvetaren i naturen, men hon är knappast en del av *varje* social verklighet hon undersöker, och i varje fall inte delaktig på samma sätt i alla. Inte heller har hon samma erfarenhet av, känsla för eller inblick i varje socialt fenomen som intresserar henne. Forskningsuppgifterna växlar, liksom objekten, varav några ligger forskaren nära, andra långt ifrån. Metoden konstruerar inte bara objektivisering utan även en viss grad av objektivitet – det är inte enbart vad forskaren känner mest för eller hoppas på som »visar sig« utan i bästa fall också något annat.

Humanvetenskap i praktiken – ett fall för humaniorastudier

När diskussionen över o/likheterna mellan olika vetenskaper och mellan olika objekt tar form, påminns vi om reflektionens begränsningar. Av tradition har, som vi sett ovan, diskussionen om humanvetenskapernas relation till naturvetenskaperna förts utifrån filosofiska antaganden om likheter/olikheter i syften, mål och metoder. Denna diskussion fortgår, förnyas genom omläsningar av klassiker som tolkas på nytt och får också stöd i den forskning som humanvetare utför. Reflektionen får tanken att förflytta sig, den ger uppslag och nya infallsvinklar, sätter fantasin i rörelse. Men den halftar om den inte kombineras med empiri. Den nödvändiga pendlingen mellan reflekterande och empiriska uppgifter, mellan »teori och praktik« i varje vetenskapligt fält, bör inte heller försummas i vetenskaps- och humaniorastudier. Och, kan vi tillägga, särskilt inte här, då sociala studier av kunskapsområden just förts fram i polemik med tanken att reflektion är tillräckligt.

En central uppgift för humaniorastudier är följaktligen att utföra empiriska undersökningar. Vi har redan berört flera sådana tänkbara projekt där jag särskilt framhållit kontroversstudier av humanvetenskaperna. Andra exempel, som vi inte alls diskuterat här men som har sin givna plats inom humaniora- och vetenskapsstudier är kvantitativa analyser av humanvetenskapernas position i forskarsamhället. Sådana undersökningar tar fasta på jämförelser mellan discipliner utifrån sådant som ekonomiska resurser, projekt-tilldelning, åldersspridning, tjänstestruktur och liknande och tillför väsentlig kunskap om den humanvetenskapliga forskningens villkor.¹⁶

Här vill jag emellertid intressera läsaren för ett annat slags empiriska studier som inte är beroende av eventuella konflikter eller kontroverser och som inte heller är beroende av en kvantitativ metod. Det jag har i åtanke är studier av humanvetenskapliga praktiker, en infallsvinkel som också den delvis inspirerats av SSK men även av filosofiska undersökningar av den praktiska kunskapens natur. Intresset för forskningens praktiska inslag, i kombination med den gäckande svårigheten att få grepp om vad humanvetare gör när de bildar kunskap, har mer och mer kommit att sammanfalla med projektet att studera humanvetenskap.

Den enkla tanke som fascinerar är att oavsett vilka vägar den filosofiska reflektionen över vetenskapernas likheter och olikheter följer och oavsett hur sofistikerade analyser som utförs inom humanvetenskaperna så finns det en *praktik* där den humanvetenskapliga kunskapen blir till. En praktik med, föreställer jag mig, ett regelverk som konstituerar den humanvetenskapliga erfarenheten och identiteten och som har en aktiv del i kunskapsformeringen.

Inom det humanvetenskapliga området är studier av praktiker inte särskilt vanliga. Det kan bero på att det är svårt att föreställa sig hur sådana studier skulle utformas. Något skämtsamt kan vi tänka oss hur humanioraforskaren som studerar humanister »in action« tvingas ägna dagarna åt att följa dem på väg till och från universitetsbiblioteket, iakta dem framför ordbehandlaren eller se dem läsa och göra understrykningar. Samtidigt finns sannolikt en humanvetenskaplig praktik som på egna krokiga vägar skapar hu-

¹⁶I Sverige utförs detta slags forskning bl. a. av Sven Hemlin och Lennart Olsson i det av Rådet för forskning om högskolan pågående projektet: »Humaniora - fortfarande ett undantag?»

manistens självbild, forskningserfarenheter och kunskap. Men hur komma åt den?

Varför studera praktiken?

Praktiken motsvarar här det humanvetaren gör när hennes forskning blir till. Att rikta blicken mot praktiken betyder att se vad som sker när det som så småningom blir kunskap diskuterats/analyseras/förhandlas/vaskas/processas osv. och så småningom växer fram. Det är på sätt och vis det omvända mot att utgå från kunskapsresultatet och sedan eventuellt fundera över hur detta resultat skulle kunna kontextualiseras eller förbindas med handlinger och skeenden bortom kunskapen själv. Frågandet flyttas från: Vad är det som gör att någonting är forskning? till: Vad är det forskare gör? I båda fallen har man implicerat att alle inte är forskning, men genom att rikta blicken mot praktikens forskaraktivitet, får man en perspektivförskjutning som ökar möjligheten att få veta hur kunskap blir till i sitt konkreta sammanhang.

Inom SSK har nyligen en kritik förts fram mot att vetenskapsforskningen själv är alltför ensidigt inriktad mot vetenskaplig *kunskap*.¹⁷ Delvis sammanhänger denna inriktning med att de ursprungliga programmen för moderna vetenskapsstudier beskrevs som »sociologiska studier av vetenskaplig kunskap« (eller på engelska *Sociology of Scientific Knowledge = SSK*) och därigenom klart angav att det var kunskapsfågan som stod i fokus. Kritikerna menar dock att kunskapsfokuseringen lett till att vetenskapens praktiska aspekter inte tillräckligt uppmärksammas. Det ensidiga intresset för kunskap kan enligt kritikerna i sin tur försvaga området vetenskapsstudier som ständigt betonar vikten av att studera den levande, verkliga vetenskapen och forskares handlingar och inte enbart de teoretiska resultatena.

Utan att helt instämma i denna kritik, och utan att det finns en enhetlig förståelse av vad »praktik« egentligen innebär, menar jag ändå att det är värdefullt att uppmuntra till studier av vetenskapliga praktiker; av det som görs, utförs och händer när kunskap blir till. På så sätt kan olika vetenskapliga praktiker jämföras med

¹⁷Se Andrew Pickering i Pickering (ed) 1992. Se även Margareta Hallberg, 1996b.

varandra och den metateoretiska diskussionen över vetenskapernas eventuella olikheter ges en annorlunda inramning.

Liknande studier borde kunna utföras av humanvetenskapliga områden. Vi vet förhållandevis lite om dessa aspekter av humanvetenskapernas villkor och om hur vetenskapsideal och visioner realiseras i praxis. På vad grundar sig humanvetarens kunskaper enligt henne själv och hur gör hon när hon forskar? Hur förhåller sig humanisters självbilder till andra betraktares uppfattningar? Skiljer sig metoder och tillvägagångssätt i humanvetenskapliga discipliner från andra? Reflekterar t. ex. humanister mer än andra forskare och (hur) visar det sig i så fall i praktiken och i deras forskning?

Likaså kan vissa sociala och organisatoriska skillnader mellan vetenskaperna träda fram vid studier av praktiker. Det vore till exempel intressant att undersöka i vilken mån olika områden liknar respektive skiljer sig från varandra vad gäller förhållandet mellan individuella och kollektiva arbetsformer. Jämförelse med de humanistiska disciplinerna där forskare vanligen arbetar ensamma så verkar andra vetenskaper ha mer av kollektiva projekt. Särskilt naturvetenskaperna förefaller i en mening mer sociala än konst och humaniora. I symnerhet torde detta gälla för vetenskaper som har dyr utrustning och/eller många forskare organiserade i projekt kring välavgränsade problem. Påverkas kunskapsbildningen av detta? Och kraven som riktas mot forskaren? Humanisten kanske måste lära mer på egen hand och vara mer utlämnad åt den egna styrkan än naturvetaren som övar och lär i grupp?

Den här sortens frågor verkar mer lämpade för empiriska studier än för ytterligare metateoretisk reflektion. Jag försvarar därför projekt som vill studera humanvetenskap i praktiken och menar att de även kan kombineras med andra inriktningar som föredrar att studera discipliner och deras förändring över tid och att relatera kunskapsutvecklingen till processer utanför disciplinen själv. Det är också mycket lämpligt att använda sig av en symmetrisk och relativistisk utgångspunkt för detta slags studier eftersom något ställningstagande till rätt och fel eller bra och dåligt givetvis inte alls följer ur intresset för praktiker.¹⁸ Konflikter kan förekomma både inom och mellan humanvetenskapliga praktiker och studeras på samma sätt som när andra frågor ställs i fokus. Ingenting hindrar

heller humanioraforskaren från att relatera praktikens innehållsliga aspekter till sociala faktorer.

Det är vidare tänkbart att de frågor om eventuella skillnader mellan vissa av humanioras forskningsprogram och sådana projekt som har levande varelser som huvudsakliga objekt som vi berörde tidigare, kan belysas ytterligare genom studier av vad humanvetare gör. Det är rimligt att praktiker påverkas av hur deras studieobjekt reagerar – med aktivitet/passivitet, känslighet/okänslighet, protest/tystnad, osv. och att humanvetares aktiviteter och självbild varierar beroende på vilka deras huvudsakliga studieobjekt är. För att undersöka dessa och andra idéer kan antingen olika humanvetenskaper med olika kunskapsobjekt, eller en humanvetenskaplig disciplin med flera och olika kunskapsobjekt (eventuellt under olika perioder) studeras.

Invändningar mot en »praktisk vändning«

Om vi hejdar oss en smula och reflekterar över det nyss sagda kanske vägen om praktiken förefaller bli en omväg och särskilt om *kunskap* är det vi vill studera? Kommer vi inte att fokusera på triivialiteter om vi uppehåller oss alltför länge och alltför mycket med det humanister *gör*? För att socialt situera eller förklara kunskap borde det vara tillräckligt att försöka identifiera relationerna mellan social kontext och kunskapsbildning. Den sociala kontexten av intresse kan visserligen vara både den »stora« och den »lilla«, dvs. både sådant som tidsanda, krig, ekonomi och politik och sådant som mer omedelbart strukturerar kunskaps sökandet som t. ex. ett forskarsamhällets utformning och regelsystem. Men vad är viktigast?

Till en del beror svaret på syftet med våra undersökningar. Jag är till exempel övertygad om att det finns lika mycket »samhälle« i naturvetarens laboratorium eller humanistens seminarium som i naturvetarens utställning, så det är inte skillnaden mellan sociala och icke-sociala utgångspunkter som avgör vilken nivå vi föredrar. Om vi vill veta vad humanister gör, till exempel för att kunna delta i diskussionerna om humanvetenskapernas reflekterande karaktär och hur denna visar sig i praktiken, är mer ingående studier av seminariekulturer, handledningssituationer, dagliga rutiner på institutionerna och intervjuer med humanistiska forskare om deras forskning inte förgäves. Också andra aspekter av humanvetenskaperna kan san-

¹⁸Se Margareta Hallberg, 1997a, för en vidareutveckling av dessa resonemang.

nolikt fångas av studier som riktas direkt mot forskargrupper och enskilda forskare. Jag tänker här på sådant som hur humanvetaren ser på sig själv och sina möjligheter att påverka samhällsutvecklingen liksom vilken roll hon tror sig spela i det moderna samhällets självförståelse. Sammantaget kan studier av vad humanvetare gör och hur hon tänker om vad hon gör medföra nya insikter om humanvetenskapernas villkor.

Om vi däremot i första hand är intresserade av humanvetenskapens plats i kulturen och dess förmåga att påverka människan och hennes samhälle liksom hennes självförståelse, är det möjligt att en »praktisk vändning« i humaniorastudier saknar egentlig relevans. Sociala studier bekymrar sig möjligen mindre om hur det går till när kunskap bildas och mer om kunskapens relation till den sociala ordningens problem – förutsatt att dessa frågor kan åtskiljas. Enligt min mening hör dock frågorna ihop och ser man det så blir kunskapsbildningens specifika problem angelägna att utforska i sitt sammanhang. Det som blivit alltmer slående är det tilltagande intresset inom både vetenskapshistoria och vetenskapssociologi för dels vad forskaren *gör*, dels vem forskaren *är*.¹⁹ Överfört till humanvetenskaperna kan vi å ena sidan säga att frågan vad forskaren *gör* passar väl in i studier av praktiker, ja, det är ju just den frågan som det handlar om. Å andra sidan är det lika troligt att frågan *vem* humanvetaren *är* blir uppmärksammas eftersom dem vi vänder oss till när vi studerar praktiker i hög grad är konkreta personer och deras förhåvanden och inte abstrakt kunskap.

Men här finns likafullt en skillnad i betoning. Även om vi tar vägen via personers göranden och tankar så är det den kollektivt accepterade uppfattningen (kunskapen, metoden, tillvägagångssättet, kriteriesamlingen, etc.) och dess sociala förutsättningar som intresserar oss. Frågan *vem* ställs inte för att individualisera eller personifiera utan för att se sociologiskt på den vetenskap som undersöks, eller snarare, för att utföra sociala studier.

Vad innebär sociala studier?

Som vi kunnat notera är »social« en nyckelterm i den empiriska vetenskapsforskningen. Den återfinns såväl i programförklaringar som i beteckningar på institutioner och forskningsavdelningar och har en klar demarkationsroll. Man kan helt enkelt inte syssla med moderna vetenskapsstudier utan att analysera hur det sociala påverkar forskning och kunskapsbildning.

Lika ofta talas det emellertid om sociologi. Den expansion av sociologin som skett inom science studies har å ena sidan möjligen bidragit till att stärka den sociologiska disciplinen, å andra sidan kanske bidragit till att urholka den. De sociologiska forskningsprogrammen inom vetenskapsstudier har inspirerat också icke-sociologer. Sociala och/eller sociologiska studier förefaller vara utbytbara termer och var och en som ägnar sig åt vetenskapsstudier tycks med relativ lätthet kunna identifiera sig som sociolog. Jag använder själv termerna social och sociologisk på detta utbytbara sätt, även om jag på senare tid kommit att bli något mer uppmärksam på att de inte måste förstås som identiska utan bör preciseras i sin kontext, och utan att någonsin kalla mig sociolog.

I en mening är det enkelt att sympatisera med glidningen mellan det sociala och det sociologiska – att tänka sociologiskt kan förefalla »naturligt« för den som av några skäl eller orsaker tror att vetenskapen bäst beskrivs och förstås som en social institution. Samtidigt är det troligen att underskatta sociologin och det kan uppstå problem med att identifiera allt socialt med sociologi. Sociologi kanske kan tillämpas på allt tänkande men allt tänkande är knappast sociologiskt. Härur växer flera problem av vilka några har med sociologi i allmänhet att göra, andra med »dålig sociologi«.

Ett sätt att försöka bli mer medveten om sociologins roll i samtida diskurser, är att skilja mellan sociologi som disciplin och sociologi som teori, perspektiv eller utgångspunkt. Det kan dock vara svårt att vara konsekvent när samma term används för samma företeelser. Förslagsvis bör sociologi därför oftare ersättas med social för att undvika sammanblandning mellan sociologiska teorier och sådana som visserligen betonar det socialas betydelse men som hör hemma och har utvecklats även inom andra discipliner. Sociala teorier och perspektiv kan ses som mer allmänt formulerade

¹⁹Se Steven Shapin, 1996, för exempel på historikerens intresse för *vem* som *gör* vad. Se också feministisk filosof- och vetenskapskritik för frågan om *vem*, t. ex. Lorraine Code, 1991 och Sandra Harding, 1992.

och mindre bundna till en specifik disciplin än sociologiska. Sociala teorier, eller sådana som kombinerar sociala perspektiv med mer ämnesspecifika, finns inom ämnen som exempelvis antropologi, etnologi, historia och psykologi, för att bara nämna några. På liknande sätt förekommer och används sociala perspektiv ofta i konkreta forskningsprogram som till exempel feministiska, sociopsykologiska, litteraturvetenskapliga, samhällsfilosofiska, kulturinriktade, osv.

Som inom andra vetenskapliga discipliner lär man som sociolog sin vetenskap från insidan. Därigenom får sociologen dels möjligheter att sätta sig in i ett flertal olika sociologiska teorier och metoder och att jämföra dem, dels en sociologisk kompetens som gör kunskapen gedigen. Det är i sin tur en förutsättning för att kunna inta en kritisk hållning till olika alternativ och att kunna fördjupa problemställningar och utveckla ämnet. Inte minst väsentligt är det att ha tillgång till en »kritisk massa«, dvs. att ha kolleger och studenter som också är sociologer och som utmanar och hjälper till att skärpa frågeställningar och argument.

Sociologens vetenskapliga skolning resulterar i ett kunnande och tänkande och sätt att förhålla sig till omvärlden som även stamar ur och hör hemma inom en viss *praktik*. Liksom andra discipliner är också den sociologiska något mer och annat än en kunskapskropp. Varje disciplin har betydande inslag av metodskicklighet, gott omdöme och en viss »blick« som det är svårt att enbart läsa sig till. För att bli sociolog i denna mening är de intellektuella övningarna inte tillräckliga utan praktiska inslag måste också till.

Som sociolog är man en medlem av en sociologisk kultur, vilket ger klara fördelar när man vill bedriva sociologisk forskning av vetenskapen. Sociologen borde därför ha ett övertag framför den som visserligen studerar sociologi och sätter sig in i ämnet men som saknar de specifika erfarenheter som följer med disciplineringen.

Samtidigt är det sociologiska tänkandet alldeles för väsentligt för att inte tillämpas av andra än disciplinerade sociologer. All empiriskt orienterad vetenskapsforskning har i realiteten påverkats av sociologisk teori; från Ludwig Flecks banbrytande arbete om tankekollektiv, via Thomas Kuhns paradigmatteori där betydelsen av sociologiska faktorer för paradigmskiften understryks och till den samtida framväxten av vetenskapsstudier där inflytandet från sociologiska klassiker som Durkheim, Mannheim och Merton är uppen-

bart. De sociala teorier som används inom området vetenskapsstudier är således påfallande ofta sociologiska.

Också den som inte är tränad sociolog men ändå tänker och forskar socialt kan givetvis göra bruk av sociologins klassiker och välja mellan olika teoretiska förebilder. Det vi har svårare för är att självständigt och med tyngd arbeta om eller konstruera alternativa sociologiska program liksom troligen att förhålla oss nyanserat kritiska till dem som efter lång tid och i intensiva diskussioner förs fram som motkandidater till dem vi kommit att acceptera.

Å andra sidan kan den som inte tillhör den sociologiska kulturen, analogt med de resonemang vi tidigare förde om för- och nackdelar med att vara medlem och främling, se det sociologen inte ser – eller med Shapin & Schaffer »*know that there are alternatives*«. Den som i vissa avseenden står utanför har exempelvis inga investerade intressen, sällan prestige att förlora och kanske inte ens någon förutfattad uppfattning. Som »social teoretiker« är man känslig för »det sociala« i en mer allmänt hållen mening utan att man kan eller vill ta parti för den ena eller andra sociologiska teorin. Sammantaget kan det göra det lättare att bevara sin autonomi i förhållande till auktoriteter och att vara mer skeptisk till det man inom disciplinen anamar som självklart.

Därför behövs både sociologi och annan social teori i både vetenskaps- och humaniorastudier. Vi som inte är disciplinerade sociologer kanske bör nöja oss med att vi i bästa fall tänker och analyserar med hjälp av sociala och ibland sociologiska teorier och inte få för oss att vi därmed blir sociologer. Beträckningen »sociala studier av humanvetenskaperna« är i samklang med denna syn.

Det »sociala« som problematik

Diskussionen ovan om det sociala och det sociologiska löser emellertid inte problemet vad det sociala är. Inte heller går detta att fastställa en gång för alla. Däremot är det klart att »det sociala« blivit något av ett problem på samma sätt som annat vi tidigare diskuterat som »människa«, »subjekt« eller »humanvetenskap«. Inom vetenskapsstudier har problematiseringen av det sociala visat sig på flera sätt på senare år. Kritikerna uppfattar vanligen kategorin som alltför totaliserande.²⁰

²⁰För en diskussion av problematiseringen av »det sociala«, se Steven C. Ward, 1994.

Inom vetenskapsstudier kritiseras också, märkligt nog kan det förefalla, *frånvaron* av sociologisk teori. Argumenten mot avsociologiseringen framhåller nödvändigheten av att vidareutveckla och fullfölja det sociologiska inflytandet i vetenskapsstudier.²¹ Kritiken sammanhänger nog delvis med det jag nyss kallade »dålig sociologi«, dvs. med de problem som uppstått på grund av att sociologin blivit allas egendom inom SSK. En annan av kritikens förutsättningar finns i de postmodernerna försök till upplösning av enhetliga kategorier över huvud taget som även nått fältet vetenskapsstudier.

Försöken att bli av med prioriteringen av det sociala skall inte överskattas, men tendensen kan likväl skönjas. Om den sociala kategorin blir alltför ifrågasatt hotas grundtanken att vetenskapen är en *social* konstruktion och därmed kan även sociologins ledande roll inom fältet ifrågasättas. Bruno Latour, som genom sin s. k. aktör-nätverksmodell försöker upphäva distinktionen mellan kultur och natur, betraktas som en av ivrarna för en sådan anti-social vändning.²² Latours position kan ses som ett försök att röra sig från externa »sociala fakta« som orsak till kunskap till aktörers nätverksbyggande där kunskap och samhälle samverkar. Det sociala som *orsak* till kunskap kan inte längre försvaras då de två i stället strändigt och samtidigt interagerar. Att Latour kan irritera sociologer, framgår bl. a. av följande citat:

Are you not a little tired of those sociologies constructed around the Social only, which is supposed to hold up solely through the repetition of the words »power« and »legitimacy« because sociologists cannot cope either with the contents of objects or with the world of languages that nevertheless construct society?²³

En sociolog som John Law förespråkar det han kallar en modest och pragmatisk sociologi. I en diskussion av det han ser som en ständigt konflikt i all samhällsteori mellan det tillfälliga och det nödvändiga, placerar Law sin modesta sociologi i tillfällighetens och därmed det

²¹För några som Collins och Yearley, i Pickering (ed) op. cit. 1992, betyder det att återvända till mer traditionella vetenskapsstudier så som de utformades av starka programmet och etnometodologin. För andra som Raimund Hasse, Georg Krücken och Peter Weingart, 1994, betyder det att vända sig till generella sociologiska teorier som kan förse vetenskapsstudier med »bra sociologi« (min term).

²²Se t. ex. Hasse, Krücken & Weingart 1994, samt Krücken, 1995.

²³Bruno Latour, 1993, s. 90.

lokala diskurs. En sådan distanserar sig även från sökandet efter sociala orsaker.

A modest and pragmatic sociology tends to pull in the direction of contingency. It tends *not* to want or say that God, or the scientific method, or human nature, or the functional needs of society, or the economic relations of production, determine how things turn out in general.²⁴

Laws argument är även i övrigt »humanistiskt reflekterande« snarare än »sociologiskt självsäkra«. Han sympatiserar med en sociologi som är medveten om kontextens betydelse även för den egna kunskapsproduktionen och som har begränsade anspråk. Det mått av osäkerhet som följer med reflekterande praktiker uppfattas av många som ett tecken på svaghet. På sätt och vis kan även Laws sociologiska modell sägas försvaga fältet från sociologins utgångspunkt. En modest sociologi skiljer sig under alla omständigheter från en strikt förklarande; den erkänner bl. a. att sociologiska beskrivningar är ofullständiga, dvs. det finns alltid mer att tillägga än vad sociologin ensam förmår visa.

Ännu ett exempel på avståndstagande från en mer traditionell sociologi finns i Andrew Pickering's uppsats »From Science as Knowledge to Science as Practice« från 1992 som omnämndes ovan då det jag kallar den praktiska vändningen i vetenskapsstudier diskuterades.²⁵ Här driver Pickering tesen att vetenskapsstudier skall fokusera på alla aspekter av vetenskaplig *praxis* i stället för som hittills på den sociala dimensionen av vetenskaplig *kunskap*. Om praktiker kommer i fokus och ersätter intresset för kunskap, framstår det inte heller som lika angeläget att påvisa kunskapens sociala grunder. Intresset för *sociala orsaker till kunskap* kan träda tillbaka till förmån för andra perspektiv. För Pickering ter sig en sådan vändning som lyckosam eftersom också han har problem med den sociala kategorin:

This, of course, is in contrast to the good old days of social constructivism and the Strong Programme (...) when »the social« constituted a special, marked, privileged category (...).²⁶

²⁴John Law, 1994, s. 96.

²⁵Andrew Pickering, 1992.

²⁶Andrew Pickering, 1995, s. 1

Hos dessa vetenskaps sociologer görs således en markering mot en prioritering av det sociala/sociologiska och mot en sociologi inriktad mot kausala förklaringar. Det är naturligtvis inte möjligt att utifrån enbart dessa exempel påstå något bestämt om sociologins nuvarande position inom vetenskapsstudier och om innebörden av det sociala. Men de ger stöd åt idén att båda termerna, liksom så många andra, behövs tänkas igenom på nytt. Inom vetenskapsstudier är sådana uppgifter särskilt väsentliga på grund av områdets tvärvetenskapliga karaktär. Alltför ihärdigt gränsarbete kan bli ett hot mot det interdisciplinära anslag som alltid funnits i science studies. Här trängs sociologer av facket med antropologer och psykologer, idéhistoriker och vetenskapsteoretiker och med filosofer och samhällsteoretiker i en mer löslig mening. Om humanvetenskapliga discipliner i större utsträckning än hittills börjar studeras i anslutning till andra vetenskapsstudier, är det förmodligen än mer väsentligt att försvara mångfalden i perspektiv och utgångspunkter. Det huvudsakliga skälet till det är att många humanvetenskapliga discipliner utöver den sociologiska bedriver projekt där kontextens betydelse lyfts fram i relation till kunskap och praktik och idén om den situerade kunskapen växt sig stark. Sociologin har med andra ord flera värdiga medspelare att samverka med och ta intryck av. Ett försvar för en modest sociologi, eller ännu hellre en socialteoretisk utgångspunkt snarare än en sociologisk, innebär ett försök att undvika att en disciplin underordnar sig alla andra.

Själv kan jag alltså respektera och uppskatta reaktionen mot sociologins ställning i vetenskapsstudier eftersom den ger värdefullt bränsle åt den diskussion vi måste föra vid uppbyggnaden av humaniorastudier. Likaså kan ett alltför starkt och entydigt hävdande av att kunskap har sociala grunder utan problematisering av vad det betyder försvåra för såväl nyansering som precisering. Epistemologiskt handlar svårigheten om *hur* och *vad* i det sociala som förklarar kunskap. Detta har alltid varit problematiskt inom science studies. Barry Barnes²⁷ gjorde tidigt ett försök att bestämma »hur och vad» genom att avgränsa det sociala till »sociala intressen», dvs. till relativt välavgränsade sociala intressegrupper. Men som till exempel Martin Kusch nyligen påpekat är sociala intressen långt ifrån det enda som bestämmer vad man håller för sant i en grupp:

Sociologists of knowledge can provide sociological explanations of why one group of philosophers is more likely to accept a given belief than another group. Such explanations will invoke purposes, goals, interests, social order and social action. In proposing such explanations, sociologists do not reduce philosophical knowledge to power, and do not treat arguments as a mere ideological smoke screen for social interests. Instead, they explain the differential weighting of cognitive goals, beliefs, arguments, styles of reasoning, values and data.²⁸

Kusch menar att en mångfald faktorer och förhållanden måste beaktas av kunskaps sociologen – något som för övrigt även Bloor hävdade redan då det starka programmet etablerades. Däremot har ingen av dem ifrågasatt det som förefaller vara huvudfrågan för kritikerna av det sociala som kategori, nämligen dess enhetlighet.

Tanken att välavgränsade grupper med gemensamma intressen söker och betraktar kunskap på likartade sätt förutsätter en relativt stor enhetlighet på den sociala nivån. Vad kritikerna åsyftar är att om samhället inte (kan) förstås som strukturerat i välavgränsade entiteter bestående av distinkta klasser, kön eller raser utan snarare har inträtt i ett postnormalt tillstånd med många olika och sammansatta subgrupper och identiteter, så sönderfaller kategorin det sociala och upphör att kunna ge kausala förklaringar. Sociala grupper sägs allt oftare formeras i mer tillfälliga konstellationer där individer med heterogena identiteter intar olika positioner. Också den sociala rörlighet som möjliggörs av kunskaps samhället, gör det svårare att tilldelna givna grupper vissa specifika intressen. Mot bakgrund av synen på det sociala som något mer splittrat och svår fångat, förefaller tanken att finna kausala förbindelser mellan givna intressen och kunskap alltför optimistisk.

En symmetrisk och reflexiv betraktelse

Diskussionen om synen på kategorin det sociala är ett exempel på när symmetris möjligheter verkligen ställs på sin spets. Vi konstaterade tidigare att det symmetriska förhållningssättet kan vara särskilt komplicerat då idéer och argument som antingen erbjuder stöd för eller underminerar det egna forskningsområdet är i konflikt. När vi har att göra med olika ståndpunkter av kontroversiell

²⁷Se Barry Barnes, 1977.

²⁸Kusch, 1995, s. 274.

natur inom fältet vetenskaps- och humaniorastudier självt, måste alla som verkar inom området välja eller försvara en ståndpunkt som åtminstone är konsekvent i ett sammanhang i taget.

Bland de många olika uppfattningar som kommit till uttryck i senare års teoretiska debatter om sociologins och det socialas roll, finns det vissa som med större svårigheter än andra kan tolereras inom ett forskningsområde som vetenskapsstudier och vissa som till och med kan uppfattas som förödande. Några av ståndpunkterna kanske i realiteten ifrågasätter möjligheten att utföra sociala studier eftersom »det sociala» genom all problematisering upplösts och inte längre kan vara en given utgångspunkt, och i sådana fall »skjuter man förstås sig själv i foten».

Ett sätt att förhålla sig till detta dilemma är att som exempelvis Kusch beklaga att den symmetriska och neutrala positionen är betydligt knepigare än han tänkt sig och att erkänna att han inte helt nått upp till sin målsättning att behandla båda sidor likvärdigt. Ett annat sätt är att vara s.k. social realist (som exempelvis Collins och Yearley) och avvisa symmetri vad gäller de egna utgångspunkterna och också helt och hållet avstå från reflexivitet. Ytterligare ett sätt är att som exempelvis Ashmore ständigt brottas med och försvara symmetrin och reflexiviteten och därmed möjligen riskera att marginaliseras och till och med att bli betraktad som, med Shapin & Schaffer, en idiot, då man envisas med att ställa den typ av okloka frågor som bara främlingen bryr sig om.

Forskaren/teoretikern kan också, som Herrnstein Smith, och, förutsätter jag, även Ashmore, välja vissa utgångspunkter för att hon tror att de är bra (ett realistiskt drag) men förstå/förklara dem på i princip samma sätt som hon förstår/förklarar de andras val (symmetri och reflexivitet). Här finns också mina sympatier. *Valer* av »sociala studier av humanvetenskapen» görs inte av godtycklighet eller av tvärsäkerhet utan av *intresset* att förstå detta kunskapsområdes dynamik och villkor och med *tron* att det *bäst* kan förstås i sitt sociala sammanhang.

Mina egna sympatier vad gäller *de sociala teorierna* ligger nära sådana som eftersträvar situering i den sociala kontexten och längre ifrån dem som försöker reducera kunskap till sociala orsaker, även om jag inser att jag inte kan bedöma varje konsekvens av ett mer modest sociologiskt synsätt. Jag är vidare principiellt för att alla termer och begrepp omprövas, samtidigt som de därmed inte bör

avfärdas. Sociala studier av humanvetenskap, SSH, gör bruk av kategorin »det sociala» redan i sin programförklaring och kan därför inte med bibehållen trovärdighet avvisa den. Men att inte reflektera över den och analysera dess svårigheter eller att ignorera den kritik som riktas mot den är att underskatta dess styrka. Alltså finner jag sådana teoretiker som problematiserar kategorier som det sociala mer stimulerande än de som tar dem för givna. Därmed är det emellertid långt ifrån avgjort vem jag väljer att hålla med eller vilken ståndpunkt jag betraktar som mest fruktbar.

Humaniorastudie av etnologin – en första ideskiss

Den sista frågan som jag vill beröra i denna text handlar om hur en humaniorastudie skulle kunna utföras i praktiken. Att studera humaniora betyder att gå in i ett forskningsfält där såväl den levande, tänkande, handlande människan som ett antal teoretiska och materiella konstruktioner figurerar som objekt för forskning. Oavsett hur sofistikerade analysinstrument vi väljer och hur noggrant vi än förbereder oss för att utföra studien, syftar våra ansträngningar till kunskap om humanvetenskapernas villkor. Vi vill därför välja »vårt» område med omsorg.

Mot bakgrund av de resonemang som hittills förts om de humanistiska disciplinerna, vore det särskilt intressant att speciellt studera ett område där olika typer av forskningsobjekt förekommer som drar åt å ena sidan texter och ting och å den andra åt personer. Jämförelser mellan teoretiska och metodologiska preferenser kan då göras i relation till studieobjekten och eventuella spänningar mellan olika humanistiska vetenskapsideal synliggöras. Mest utmanande vore det att välja ett område som ligger relativt långt ifrån våra egna och ett som vi anar har genomgått ett antal kritiska perioder av förändring. Om det vidare vore möjligt att finna ett kunskapsområde som förutom att motsvara det just skisserade, dessutom har en självreflekterande ambition, skulle flera av de spörsmål som engagerar oss som forskare kunna sammanföras. Efter visst förarbete på sedvanligt sätt har vi fastnat för att göra en humaniorastudie av den svenska etnologin med fokus på perioden efter andra världskrigets slut och fram till mitten av 1990-talet.

Här skall endast de grova dragen i denna studie skisseras. För det första är det ingen historieskrivning som skall åstadkommas.

Att vi väljer en period och inte en enskild händelse har att göra med vår allmänna okunnighet om vilka händelser inom ämnet som varit särskilt betydelsefulla. Med betydelsefulla händelser menar vi sådana som på något sätt påverkat ämnet i sådan grad att det ur några aspekter förändrats. Genom att studera disciplinen under en period hoppas vi kunna lokalisera sådana avgörande incidenter och studera de konflikter som brukar ledasga nyorienteringar.

Kontroversperspektivet som beskrevs i tidigare avsnitt kommer här till användning. Det kan å ena sidan användas vid öppna konflikter i den mån sådana förekommit, men även om »konflikterna« inte är manifesta eller betraktas som sådana av ämnesföreträdarna innebär perspektivet att kontroverser kan »uppträckas« eller om man så vill, konstrueras. Det hör till humanioraforskarens arbetssätt att gå utöver det som erkänns som en konflikt av forskarna i området genom att kontroverser inte behöver vara öppna motsättningar eller positioner i strid. Kontroverser kan i stället antingen ha förekommit i en tidigare fas än den som nu tycks aktuell för forskarna i fråga och i sådana fall till och med vara bortglömda, eller rätt och slätt vara oenigheter om kunskapsfrågor och metodologier, om kriterier och krav och om disciplinens syften och mål och inte uppfattas som kontroverser alls. Att den typen av »kontroverser« förekommer inom alla ämnen tillhör det humanioraforskaren tar för givet. Kontroversperspektivet kan innebära ett slags dekonstruktion av det »alla är överens om« likaväl som studier av det som uppfattas som interna olikheter. I samtliga fall är målet att visa att kontroverser också är aspekter av sociala motsättningar, då kunskapsproblemen även handlar om den sociala ordningens problem.

För det andra kommer etnologin härigenom att analyseras med ett utifrånperspektiv, vilket, menar vi, är särskilt intressant i just etnologin eftersom flera inifrånstudier med ämnesreflektierande utgångspunkter redan är gjorda här.²⁹ Den reflexiva medvetenheten förefaller vara hög, åtminstone bland de av ämnesföreträdarna som skriver många böcker och sociala faktorer anges dessutom som betydelsefulla för förändringar i ämnet. Man kan därför med fog fråga sig vad ett utifrånperspektiv, eller en social analys, kan tillföra och det är viktigt att inta en ödmjuk hållning till humaniorastudiens bidrag.

²⁹Se t.ex. Ehn & Klein, 1994 (1985), Lena Gerholm, 1993 samt Billy Ehn & Orvar Löfgren, 1996.

I stora drag betyder utifrånperspektivet att vi förhåller oss opartiskt och symmetriskt till etnologin på samtliga områden. Vi tar inte ställning till rationalitets- och sanningfrågor vad gäller den etnologiska kunskapen och inte heller till vilka objekt som är att föredra eller vilka teoretiska ansatser som är mest fruktbara. Dessutom eftersträvar vi *samma typ av förklaring* till den etnologiska kunskapen, oavsett vilken som avses och vem som producerat den. Vi bedömer inte den ena traditionen eller riktningen som mer trovärdig eller bättre än den andra och inte heller menar vi att bara den ena är i behov av en social förklaring. Vill man föra resonemanget ytterligare ett steg i samma riktning kan också etnologernas egna, självreflektierande analyser av ämnets historiska förändringar förklaras socialt. Att etnologer reflekterat över ämnets grundvalsfrågor, kan ses som en del i en identitetsskapande process, som iscensätts av disciplinens intellektuella elit i det ena eller andra syftet – syften som en utifrånanalys kan bidra till att klargöra.

För det tredje är etnologin en disciplin där objekten tycks vara många och i högsta grad varierande. »Etnologer verkar kunna forska om nästan vad som helst...« konstaterar Billy Ehn i ett av avsnitten i sitt bidrag till *Vardagslivets etnologi* och bekräftar genom sin auktoritet det intryck även vi har fått. Mångfalden av objekt och möjlighet att forska om »allt« ställer frågan om tillvägagångssätt i fokus, för om disciplinen inte har några givna objekt skapas dess identitet troligen av något annat och möjligen av tillvägagångssätten. I *Vardagens etnologi* ges flera vinklar om vad det innebär att vara etnolog. Här kan man bland annat lära att etnologin är en kulturvetenskap som koncentrerar sig på vardagslivet, undviker det onda och destruktiva och underförstått definierar sitt forskningsobjekt som en *god ordning*.³⁰ Dessutom talar författarna om den etnologiska blicken, om kulturrelativismen och om den erfarenhetsnära hållningen. Etnologi handlar om »kulturvetenskaplig kompetens«, både vad gäller känsla för vad som är väsentligt i kulturen och vad gäller tillvägagångssätten.

Genom att ta del av etnologiska beskrivningar av forskningsprocessen och de gemensamma värderingar som konstituerar etnologin som disciplin, kan även utifrånforskaren skapa sig en bild av dess

³⁰Ehn & Löfgren, 1996, s. 172-73.

tillvägagångssätt och forskning. Dessa kan i sin tur tänkas på två sätt: å ena sidan som »teori« och andra sidan som »praktik«. Till teorin kan sådant räknas som med ett litet torftigt ord kallas »metod« men som rymmer frågor om vilka vetenskapsideal disciplinen har, vilka teoritraditioner man arbetar inom och på vilka punkter dessa är i harmoni mellan institutioner och ämnesföreträdare runt om i landet. Till praktiken hör sådant som hur etnologen konkret forskar och hur hon lär sig att bli etnolog.

Etnologins mångfald vad gäller objekten, ger upphov till specifika frågor som fångslar humanioraforskaren – frågor som i denna fas av vår forskning endast kan antydvas. Dels kan vi undra om förekomsten av både levande objekt (subjekt) och artefakter uppfattas som ett problem av etnologer i så motto att de studeras på olika sätt och kräver olika överväganden av moraliskt eller politiskt slag. Dels kan vi fundera över om/hur ämnets metateoretiska identitet påverkats av förändringar från, låt oss för enkelhetens skull kalla det, studier av föremål till mentaliteter, från objekt till personer och relationer? Har det bidragit till vetenskapsteoretiska förändringar? Finns det kanske en spänning inom disciplinen som erinrar om den som tidigare diskuterades mellan klassisk humaniora och human- och/eller samhällsvetenskap? Om etnologin radikalt omstrukturerats under de senaste decennierna, är den då ännu »samma disciplin«? Och vad är i sådana fall det gemensamma och det som etnologer fortfarande är överens om?

Frågan om och hur etnologin förändrats, kan i sin tur relateras till sociala faktorer både i och utanför själva disciplinen. Med en symmetrisk utgångspunkt kommer ingen etnologi att forskonas från den sociala analysen. Med andra ord, kunskap producerad av samtida etnologer förväntas inte vara mer men inte heller mindre socialt beroende än den som tillkommit under tidigare faser.

Bibliografi

- Sven Andersson, *Filosofens fråga*. Rapport nr 169, Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs universitet, 1991.
- Malcolm Ashmore, *The Reflexive Thesis*. The University of Chicago Press, 1989.
- Malcolm Ashmore, »Ending Up On the Wrong Side: Must the Twofolds of Radicalism Always Be at War?« *Social Studies of Science*, Vol. 26, nr 2, 1996 s. 305–22.
- Malcolm Ashmore & Evelleen Richards (eds), »Special Issue on 'The Politics of SSK: Neutrality, Commitment and Beyond'«, *Social Studies of Science*: Vol. 26 nr 2, 1996.
- Barry Barnes, *Interests and the Growth of Knowledge*. London, Routledge & Kegan Paul, 1977.
- Barry Barnes, »How Not To Do the Sociology of Knowledge«, i Allan McGill (ed), *Rethinking Objectivity*. Duke University Press, 1994.
- Richard Bernstein, *Bortom Objektivitet och Relativitet*. Röda Bokförlaget, 1987.
- Lynda Birke, *Feminism, Animals and Science: The Naming of the Shrew*. Open University Press, 1994.
- David Bloor, *Knowledge and Social Imagery*. The University of Chicago Press, 1991 (1976).
- Ingemar Bohlin, *Through Malthusian Specs? A Study in the Philosophy of Science Studies, with Special Reference to The Theory and Ideology of Darwin Historiography*. Akademisk avhandling. Institutionen för vetenskapsteori, 1995.
- Pierre Bourdieu, *The Logic of Praxis*. Polity Press, 1990.
- Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production*. Polity Press, 1993.
- Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*. Symposion, 1996 (1984).
- Thomas Brante, »Kontraversstudier – ett forskningsprogram, del 2«, *VEST*, nr 4, 1990.
- Thomas Brante och Aant Elzinga, »Kontraversstudier: Förslag till ett forskningsprogram«, *VEST*, nr 5–6, 1988.
- Thomas Brante & Margareta Hallberg, »Brain or Heart? The Controversy over the Concept of Death«, *Social Studies of Science*, Vol. 21, nr 3, s. 389–413, 1991.
- Thomas Brante, Steve Fuller & William Lynch, *Controversial Science: From Content to Contention*. SUNY Press, 1993.

- Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, Routledge, 1990.
- Judith Butler, *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of »Sex«*. New York, Routledge, 1993.
- Michel Callon, »Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuç Bay«, i John Law (ed), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* Routledge & Kegan Paul, 1986.
- Lorraine Code, *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Cornell University Press, 1991.
- Finn Collin & Simo Köppe (red), *Humanistisk Vetenskapssteori*. DR Forlaget, 1995.
- H. M. Collins, *Changing Order: Replication and Induction in Scientific Practice*. SAGE, 1985.
- Harry Collins & Steven Yearley, »Epistemological Chicken« samt »Journey Into Space«, båda i Andrew Pickering, »From Science as Knowledge to Science as Practice«, Pickering (ed), *Science as Practice and Culture*. Chicago, Chicago Univ. Press, 1992.
- Charis Cussins, »Ontological Choreography: Agency through Objectification in Infertility Clinics«, *Social Studies of Science*, Vol. 26, 1996, 575–610.
- Jacques Derrida, »The Ends of Man«, i Derrida, *Margins of Philosophy*. University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- Wilhelm Dilthey, *Introduction to the Human Sciences: An Attempt to Lay a Foundation for the Study of Society and History*. Translated and introduced by Ramon J. Betanzos, 1988 (1923).
- Billy Ehn/Barbro Klein, *Fra'n erfarenhet till text: Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Carlssons, 1994.
- Billy Ehn & Orvar Löfgren, *Vardagslivets etnologi*. Natur och Kultur, 1996.
- H. Tristram Engelhardt Jr & Arthur L. Caplan, *Scientific Controversies: Case Studies in the Resolution and Closure of Disputes in Science and Technology*. Cambridge University Press, 1987.
- Ulrike Felt, Helga Nowotny, Klaus Taschwer, *Wissenschaftsforschung*. Campus Verlag, Frankfurt/New York, 1995.
- Michel Foucault, *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences*. Vintage Books 1970 (1966).
- Michel Foucault, *Vetandens arkeologi*. Cavefors, 1972.
- Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*. Sheed & Ward, London, 1975 (1960).
- Hans-Georg Gadamer, »On the Scope and Function of Hermeneutical Reflection« (1967) (translated by G. B. Hess and R. E. Palmer), i Gadamer, *Philosophical Hermeneutics* (translated and edited by David E. Linge). University of California Press, 1976.

- Clifford Geertz, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. London, Basic Books, 1983.
- Lena Gerholm, *Etnologiska visioner*. Carlssons, 1993.
- Stephen Greenblatt, *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Clarendon Press, Oxford, 1988.
- Thomas F. Gieryn, »Objectivity for These Times«, *Perspectives on Science*, Vol 2. Nr 3, 1994.
- Ian Hacking, *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1995.
- Margareta Hallberg, »Recension av Martin Kusch: Psychologism«, *VEST*, Vol. 9, nr 3, 1996a.
- Margareta Hallberg, »Vetenskap och praktik – vetenskap som praktik?« i M. Hallberg, B. Molander, L. Olausson *Vetenskap som praktik: Skisser till undersökningar av vetenskapens praktiska sidor*. Forskningsens villkor skriftserie, 1996b.
- Margareta Hallberg, »Praktisk kunskap och kunskapens praktik«. Under utgivning 1997a.
- Margareta Hallberg, »Social Studies of the Humanities«. Under utgivning 1997b.
- Donna Haraway, *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. Verso, London, 1992.
- Donna Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium: FemaleMan© Meets_OncoMouse™*. Routledge, 1997.
- Sandra Harding, *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Cornell University Press, 1992.
- Raimund Hasse, Georg Krücken & Peter Weingart, »The Demise of the Social in the Social Studies of Science«, *EASST Newsletter* Vol. 13, nr 3, 1994.
- Arne Hessenbruch, »No Bans, Please: a Reply to Helge Kragh«, *VEST*, Vol. 9, nr 4 1996.
- Martin Hollis & Steven Lukes (eds), *Rationality and Relativism*. Blackwell, Oxford 1982.
- Allan Janik, *Kunskapsbegreppet i praktisk filosofi*. Symposium, 1996.
- Sheila Jasanoff et al., *Handbook of Science and Technology Studies*. SAGE, 1995.
- Jim Johnson, »Mixing Humans and Nonhumans Together: The Sociology of a Door-Closer«, *Social Problems*, Vol. 35, nr 3, 1988.
- Evelyn Fox Keller, »The Origin, History, and Politics of the Subject Called 'Gender and Science': A First Person Account«, i Jasanoff et al., *Handbook of Science and Technology Studies*. SAGE, 1995.
- Karin Knorr-Cetina & Michael Mulkey, »Introduction: Emerging Principles in Social Studies of Science«, i Knorr-Cetina & Mulkey (eds), *Science Observed: Perspectives in the Social Study of Science*. London, Sage Publications, 1983.

- Jens Erik Kristensen & Lars-Henrik Schmidt, »Da humaniora ville vaere videnskab« i Finn Collin & Simo Köppe (red), *Humanistiske Videnskabsteori*. DR Forlaget, 1995.
- Helge Kragh, »Om kontekstuel videnskaphistorie: En Historiografisk Essay«, *VEST*, Vol. 9, nr 1 1996.
- Helge Kragh, »Much Ado About Nothing? A Rejoinder to Arne Hesenbruch«, *VEST*, Vol. 9, nr 4 1996.
- Bengt Kristensson Ugglå, *Kommunikation på bristningsgränsen*. Symposium, 1994.
- Thomas Krogh m. fl., *Historie, Forståelse og Tolkning*. Ad Notam Gyldendal, 1996.
- Georg Krücken, »Science Studies and Constructivism«, *VEST*, Vol. 8, nr 2, 1995.
- Martin Kusch, *Psychologism: A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge*. Routledge, 1995.
- Bruno Latour, *Science In Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1987.
- Bruno Latour, *The Pasteurization of France*. Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1988a.
- Bruno Latour, »The Politics of Explanation: an Alternative«, i S. Woolgar (ed), *Knowledge and Reflexivity*. London, Sage, 1988b.
- Bruno Latour, »One More Turn After the Social Turn: Easing Science Studies into the Non-Modern World«, i E. McMullin (ed), *The Social Dimensions of Science*. Notre Dame, Notre Dame University Press, 1992.
- Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*. Harvard University Press, 1993.
- Larry Laudan, »The Pseudo-Science of Science«, i *Philosophy & Social Criticism*, 1, 1981, s. 173-198.
- John Law, *Organizing Modernity*. Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1994.
- Emmanuel Levinas, *Etik och oändlighet*. Symposion, 1988.
- Michael Lynch, *Scientific Practice and Ordinary Action*. Cambridge University Press, 1993.
- Jean-François Lyotard, *The Inhuman*. Stanford, CA, Stanford University Press, 1991.
- Bill Martin, *Humanism and its Aftermath*. Humanities Press, New Jersey, 1995.
- Allan Megill (ed), *Rethinking Objectivity*. Duke University Press, 1994.
- Bengt Molander, *Kunskap i handling*. Daidalos, 1993.
- Tore Nordenstam, *Från konst till vetenskap*. Carlssons, 1993.
- Lennart Olausson, »Från text till text: Om idénalyt, förklaringar och beskrivningar i idehistoria«, i Olausson (red), *Idehistoriens egenart: Teori- och metodfrågor inom idehistorien*. Symposion, 1994.

- Andrew Pickering, »From Science as Knowledge to Science as Practice«, i Pickering (ed), *Science as Practice and Culture*. Chicago, Chicago University Press, 1992.
- Andrew Pickering, »The Mangle of Practice: Questions of Agency and Emergence in Science and Social Theory«, Konferenspaper presenterat vid ERASMUS/EASST workshop i Bielefeldt, maj 1995.
- Paul Ricoeur, *Från text till handling*. En antologi om hermeneutik redigerad av Peter Kemp och Bengt Kristensson, Stockholm/Lund, Symposium, 1988.
- Paul A. Roth, »What Does the Sociology of Knowledge Explain?: Or, when Epistemological Chickens Come Home to Roost«, *History of the Human Sciences*, Vol. 7 No. 1, 1994, s. 95-108.
- Steven Shapin & Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*. Princeton University Press, 1985.
- Steven Shapin, »Here and Everywhere: Sociology of Scientific Knowledge«, *Annu. Rev. Sociol.* 1995, 21:289-321.
- Steven Shapin, *The Scientific Revolution*. Chicago, The University of Chicago Press, 1996.
- Lars-Henrik Schmidt (red), *Det vetenskapelige perspektiv*. Akademisk forlag, 1991.
- Sergio Sismondo, »Some Social Constructions«, *Social Studies of Science*, Vol. 23, 1993, s. 515-53.
- Sergio Sismondo, *Science Without Myth: On Constructions, Reality, and Social Knowledge*. State University of New York Press, 1996.
- Quentin Skinner (ed), *The Return Of Grand Theory In The Human Sciences*. Cambridge University Press, 1985.
- Barbara Herrnstein Smith, *Contingencies of Value*. Cambridge, Harvard University Press, 1988.
- Barbara Herrnstein Smith, »Belief and Resistance: A Symmetrical Account«, *Critical Inquiry* 18, 1991, s. 125-139.
- Charles Taylor, *Philosophy and the Human Sciences*. Philosophical papers 2. Cambridge University Press, 1985.
- Charles Taylor, »The Politics of Recognition«, i Amy Gutmann (ed), *Multiculturalism*. Princeton University Press, 1994.
- Steven C. Ward, »In the Shadow of the Deconstructed Metanarratives: Baudrillard, Latour and the End of Realist Epistemology«, *History of the Human Sciences*, Vol. 7, nr 4, 1994, s. 73-94.
- Helen Watson-Verran & David Turnbull, »Science and Other Indigenious Knowledge Systems«, i Jasanoff et. al. *Handbook of Science and Technology Studies*, 1995.
- Peter Winch, *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy*. Routledge & Kegan Paul, 1958 (1990). På svenska: *Samhällsvetenskapens idé och dess relation till filosofin jämte fyra essäer*. Thales, 1994.

- Steve Woolgar & M. Ashmore, »The Next Step: An Introduction to the Reflexive Project«, i Steve Woolgar (ed), *Knowledge and Reflexivity: New Frontiers in the Sociology of Knowledge*. SAGE Publ., 1988.
- Steve Woolgar (ed), *Knowledge and Reflexivity: New Frontiers in the Sociology of Knowledge*. SAGE Publ., 1988.
- Steve Woolgar, »Some Remarks about Positionism: A Reply to Collins and Yearley«, i Andy Pickering, *Science as Practice and Culture*. Chicago, Chicago University Press, 1992.
- Georg Henrik von Wright, *Explanation and Understanding*. Routledge & Kegan Paul, 1971.